

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри, к.політ.н., доцент

_____ О.Л. Гільченко

« ____ » _____ 20__ р.

“ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА КНР В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ”

Кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня

вищої освіти освітньо-професійної програми

«Міжнародні відносини»

Сацик Віктора Петровича

Науковий керівник:

Константинова Ю.В., к.і.н., доцент

Рецензент:

Шайхатдинов А.З., к.і.н., доцент, зав. каф.

природничо-наукових та гуманітарних дисциплін АМІ

НУ «ОМА»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КНР.....	28
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КНР.....	48
Висновки до розділу 3.....	72
РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНІЙ АСПЕКТ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КНР.....	73
Висновки до розділу 4.....	98
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	105

ВСТУП

Енергетична безпека – одна з найважливіших складових національної безпеки країни. У ній полягає захищеність громадян і держави в цілому від загроз дефіциту усіх видів енергетичних ресурсів, які можуть виникати в результаті цілого ряду факторів, у тому числі природних, техногенних, політичних. Без енергетики неможливий ефективний розвиток економіки, а значить і подолання більшості проблем, що стоять перед національною безпекою. Енергетична безпека сприяє створенню потужного фінансово-економічного ресурсу, який забезпечує державі вплив і авторитет в сучасному геополітичному просторі. Величезну увагу енергетичній безпеці приділяє Китай, що дозволило створити і поступово нарощувати потужний економічний потенціал. Демонструючи в останні роки виняткові темпи економічного зростання, Китай починає все більше залежати від світового енергетичного ринку. Незважаючи на те, що Китай володіє багатими і різноманітними енергетичними ресурсами, він займає перше місце в світі за чисельністю населення, а тому рівень споживання енергії на душу населення нижче середніх світових показників. Крім того, в Китаї енергетична ефективність дуже низька і, внаслідок швидкого зростання енергетичного виробництва в країні негативний вплив на навколишнє середовище посилюється (у структурі енергоспоживання Китаю домінує вугілля). У цих умовах попит на енергію в КНР продовжує зростати, сталий соціально-економічний розвиток постійно стикається з новими викликами.

Таким чином, одним з головних завдань країни стає забезпечення енергоресурсами, достатніми для підтримки економічного зростання і запобігання дефіциту енергії. Тому в останні десятиліття незалежно від кон'юнктури нафтових цін на міжнародних ринках відбувається швидке зростання китайського попиту на нафту і нафтопродукти. Таким чином, енергетична політика Китаю визначається швидкими темпами зростання його

економіки. Вивчення енергетичної політики Китаю не тільки має значення для визначення енергетичної безпеки Китаю, але і є базисом для прогнозування глобальної ролі Китаю в XXI столітті. Розгляд енергетичного співробітництва Китаю з іншими країнами також має очевидне значення для повноти уявлень про зміст сучасного етапу забезпечення глобальної енергетичної безпеки.

Об'єктом дослідження є національна безпека Китайської Народної Республіки

Предметом дослідження є енергетична складова в національній безпеці КНР

Історіографічна база представлена як монографіями так і рядом статей, яку умовно можна поділити на три групи:

- Перша група включає роботи Б. Броуді, М. Гальперіна, Г. Кана, Г. Кіссенджера, Г. Ласвела, Г. Моргентау, Дж. Шлессінджера, в яких розкривається поняття та стратегія національної безпеки;
- Друга група представлена роботами С.Михневича, У.Мюрея, Ф.Тинтина, в яких розкривається проблеми енергетичного розвитку, енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії, енергетичного ціноутворення в Китаї;
- До третьої групи відносяться роботи Д. Ергина [162], С. Роберсона [150], Д. Бабаян, Т. Л. Дейч [20], [21], Д. В. Долгушева, С. Костелянець, Т. П. Лебедева, В. В. Самарцева, Р. І. Томберга [76], А. В. Чичкіна, в яких розкривається зовнішня енергетична стратегія КНР.

Метою дослідження є розкрити енергетичну складову національної безпеки КНР.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити ряд наукових завдань:

- Розкрити поняття енергетичної безпеки;
- Проаналізувати стратегію національної безпеки КНР;

- Визначити потенціал та перспективи енергетичного комплексу Китайської Народної Республіки;
- Проаналізувати місце енергетичної складової в національній безпеці КНР.

Джерельна база представлена 5 групами джерел.

- До першої групи джерел відносяться офіційні документи уряду КНР, в яких енергетична стратегія розглядається як складова частина довгострокової комплексної програми модернізації;
- Друга група включає двосторонні енергетичні угоди та меморандуми між Китаєм та іншими країнами;
- Третя група представлена документи основних китайських аналітичних центрів, що займаються обслуговуванням урядових відомств та енергетичних компаній, які містять аналіз енергетичного сектору та рекомендації щодо поліпшення і розвитку енергетичної політики КНР;
- Четверта група включає західні періодичні спеціалізовані видання, які виявилися корисними для проведення дослідження;
- П'ята група включає статистичні матеріали.

В ході аналізу використовувався широкий спектр наукових методів, які склали **методологічну базу дослідження**.

Аналіз енергетичної безпеки можливий тільки за допомогою міждисциплінарного підходу, який припускає використання історичних, політологічних, філософських принципів, а також таких загальнонаукових методів, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення та аналогія, класифікація.

У даній роботі використовуються наступні методи історичних досліджень: порівняльний метод, метод системного аналізу, методи критичного аналізу документів, методи статистичної обробки інформації, аналізу ситуації (опосередкованого спостереження) і прогнозування (моделювання та побудова сценарію ймовірного розвитку подій).

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його конкретних фактичних матеріалів і висновків в подальшій науковій розробці проблем міжнародних відносин, їх розвитку в різних умовах і регіонах світу.

Результати дослідження були апробовані в процесі участі в XI всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу» у 2021 році (збірник матеріалів XI Інтернет-конференції (28 травня 2021 р.), С. 56-61), а також в Декаді студентської науки у Маріупольському державному університеті у 2021 році (у друці).

Структура роботи визначається метою та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, двох розділів, висновків та списку джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, формулюються мета і завдання дослідження, визначається наукова новизна і практична значущість результатів, об'єкт і предмет дослідження. В першому розділі були розроблені теоретико-методологічні засади даного дослідження: аналіз історіографічної та джерельної бази, розробку понятійно-категоріального апарату та методологічної бази дослідження. У другому розділі аналізується стратегія національної безпеки КНР. У третьому розділі розкривається потенціал та перспективи енергетичного комплексу країни. У четвертому розділі аналізується зовнішній аспект енергетичної безпеки КНР.

У висновках узагальнені результати дослідження.

Список використаних джерел складає 163 позиції.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

При сучасному рівні розвитку світової економіки забезпеченість енергетичними ресурсами лежить в основі економічного розвитку, гарантує соціальну стабільність і національну безпеку держав. Енергетична безпека як похідна від забезпеченості енергоресурсами стає одним з головних факторів, що впливають на зовнішню політику і положення країни на міжнародній арені. Невід'ємною частиною економік світових держав стає співробітництво в енергетичній сфері, як двостороннє, так і багатостороннє. Створюються численні проекти, підписуються угоди, укладаються договори, проводиться великомасштабна торгівля енергоносіями.

У сучасному світі йде явне поглиблення і регіоналізація світової енергетики, формуються нові енергетичні простори, розширюються ринки енергоносіїв. Разом з тим, аналітики все частіше розвивають глобальні підходи до проблем енергоресурсів. Проблеми забезпечення енергоносіями відносять не тільки до торгової сторони відносин між державами, при якому одна держава продає сировину, отримуючи прибуток, а інше набуває його отриманий ресурс, а й до економічної і навіть до гуманітарної сторони, так як енергетичне питання більшою чи меншою мірою стосується жителя будь-якої країни. З поглибленням процесу глобалізації відбулося зміщення акцентів у понятті безпеки держави. Поява нових напрямків безпеки, значно розширило тлумачення самого поняття. Енергетична безпека, на думку ряду європейських учених, залишається все ще теоретично недостатньо вивченою областю міжнародних відносин.

Беручи до уваги багатозначність самого визначення, її значення розглядається як бажаний політичний результат. Так, Роланд Даннрейтхер і Майкл Пек, визнаючи теорію геополітики як інноваційне рішення до розуміння енергетичної безпеки, все ж знаходять, що повне її застосування

неможливе через відсутність аналізу зміни міжнародної системи в теорії [30]. Грунтуючись на неокласичній геополітиці та історичному матеріалізмі безпеки, вони пропонують теорію матеріалізму безпеки, під якою мається на увазі теорія системних змін, заснованих на матеріальних чинниках та аналізі виникнення структур безпеки. В основі теорії лежить безпека постачань енергоносіїв, оскільки вона впливає з природи матеріальних чинників як невідповідність між геологічною особливістю і географічним розподілом енергетичних ресурсів з одного боку і наявністю технологій для перетворення цих ресурсів, з іншого боку. У даній теорії наявність технологій є важливим джерелом змін, хоча і являє собою похідне від діяльності людини і його політичного вибору. Таким чином, матеріалізм безпеки соціально обумовлена похідна.

Енергетика, будучи основоположним матеріальним чинником збереження всіх форм життя, визначає масштаби всіх видів людської діяльності на рівні індивідуума, держав і цивілізацій у цілому. Так як промисловий потенціал держави та її військова боєздатність безпосередньо пов'язані з наявністю належних енергетичних ресурсів. Матеріалізм безпеки вводить поняття технологій в політику безпеки через концепцію технологій і техніки. Соціальні фактори в свою чергу можуть позначити фактори необхідності розвитку тієї чи іншої технології для політики безпеки. Основна ідея теорії інституціоналізму укладена у створенні основи для стабільних і безпеки економічних відносин, що впливають з правових норм і регулярної практики.

Основний внесок у розвиток інституціонального аналізу був зроблений Д.Нортом, згідно з визначенням якого, установи представляються собою «Правила гри в суспільстві або формально кажучи ... вироблені обмеження кола спілкування людини» [29].

Питання забезпечення енергетичної безпеки держав мають давню історію і є предметом тривалих наукових дискусій. Уже в роки перших нафтових криз 1973 і 1974 років відбулися зміни в політичних відносинах

виробників і споживачів нафти в світі. Проблема необхідності врегулювання конфліктів між транснаціональними корпораціями і державами - володарями нафтових ресурсів у 80-ті роки двадцятого століття були зведені в ранг політичних факторів, що впливають на світову економічну систему [19].

Західні країни, в першу чергу США, вже після другої світової війни в основі своєї національної політики поставили необхідність зниження залежності від енергопостачання. Однак формування самого поняття енергетичної безпеки все ще є предметом наукових обговорень. Введення поняття енергетичної безпеки в оборот міжнародної і державної практики відбулося в міру конкретизації загроз національної безпеки західних держав, в рамках тенденцій розвитку кон'юнктури світового енергетичного ринку 70-х років та виниклої міжнародної обстановки на Близькому Сході. Цей період міцно укоренив питання забезпечення енергетичної безпеки в пріоритет держав.

Вперше поняття енергетичної безпеки було відображення в Законі про національну безпеку США, розвиток якої розглядалося як забезпечення національної економічної безпеки країни. Міжнародне енергетичне агентство, утворене в 1974 році після хвилі нафтових криз 1973-1974 років, який представляв собою структуру забезпечення та гарантування інтересів імпортерів на протипагу країн-експортерів ОПЕК, в основу поняття енергетичної безпеки заклало важливість забезпечення умов щодо гарантування належного обсягу нафтових ресурсів [28].

Згідно В. Девіду традиційне розуміння енергетичної безпеки, пов'язане зі стабільністю поставок енергоресурсів, зазнало немаловажні зміни [29].

Сучасне трактування значно ширше розглядає її з погляду видобутку, транспортування, а також експорту ресурсів, об'єднуючи в єдину енергетичний ланцюг, як постачальників, споживачів, так і транзитні держави з транснаціональними корпораціями.

Г. Тулепбергенова зважаючи на виникаючі складнощі учасників процесу в забезпеченні енергетичної безпеки, приходять до висновку, що в

науковому аналізу відсутнє чітке та повне формулювання. На підтвердження цієї тези можна навести кілька варіацій розуміння енергетичної безпеки [77].

Під енергетичною безпекою одні експерти розуміють стан захищеності населення та економіки держави від зовнішніх загроз і загроз дефіциту енергетичних ресурсів, деякі бачать в довгостроковому та економічно прийнятному забезпеченні оптимального поєднання різних видів енергії для сталого розвитку держави та світової спільноти. Треті бачать в запобіганні конфліктів за енергетичні ресурси між постачальниками і споживачами і транзитною ланкою, з іншого боку-це розширення доступу до енергетичних ресурсів. Наявні відмінності в чому пов'язані з сприйняттям енергетичної безпеки, як якогось сліду об'єктивного характеру. В основному відмінність зумовлено, до якої групи країн відносить себе держава виходячи зі свого енергетичного та інфраструктурного потенціалу, а також економічної доступності енергоресурсів. Смысловий контекст у кожному окремому визначенні дозволяє виявити основну мету забезпечення енергетичної безпеки. Світова енергетична рада (ВЕР) визначив її як впевненість наявності якісної енергії в необхідній кількості за певних економічних умовах. У той час як Міжнародне енергетичне агентство виділило важливість адекватних поставок за розумною ціною (1990) [38].

З кінця 1970 років, у міру зростання взаємозалежності сучасного співтовариства і світових викликів, визначення енергетичної безпеки стало трактуватися ширше, не обмежуючись національними рамками однієї держави. Подібні об'єктивні обставини дозволяють зробити висновок, що зовнішньоекономічна самоізоляція, як і довгострокова енергетична стратегія однієї держави без відповідної координації в рамках світового співтовариства не представляється можливим. У той же час, саме після введення нафтового ембарго в 1973 році, під енергетичною безпекою розуміли енергетичну самодостатність держави, заснованої на концепції залежного від іноземних поставок держави, однак невразливого завдяки стійким цінами і стабільним поставкам. Проте, незалежно від того, чи розглядає себе держава в якості

країни-експортера або імпортера енергетичних ресурсів, енергетична безпека є найважливішою складовою економічної і національної безпеки.

В даний час актуальна тенденція розширення предметного поля безпеки за рахунок виникаючих нових загроз невійськового характеру. Введений вченими Копенгагенської школи термін «сек'юритизація» надав особливий статус питанням безпеки, вирішення яких лежить за межами звичайного політичного процесу. Енергетична безпека також включена в сферу світового впливу, пов'язаного з виробництвом, транспортуванням вуглеводнів і споживанням енергетичних ресурсів. Основними аспектами енергетичної безпеки, що зберігають ознаки сек'юритизації є обмеження виходу на світові ринки, економічна життєдіяльність, пов'язана з доходами від поставок і військову безпеку задіяних держав. Питання порушення безперешкодного транспортування енергетичних ресурсів через транзитні території та вирішення спірних питань по транскордонним родовищам також можуть бути віднесені до основних аспектів сек'юритизації [61].

Колишня парадигма безпеки припускала захист від зовнішніх загроз більше військового характеру, в той час як сучасна безпека відрізняється зростанням внутрішніх загроз в національних державах і проникненням глобалізаційних процесів на регіональному рівні. Що в свою чергу призводить до зростання конфліктного потенціалу в регіонах і до асиметрії у розвитку держав. Саме зі збільшенням асиметрії між географічним розподілом ресурсів та імпортом енергетичних ресурсів після нафтових шоків кінця 1970 р., відбулося скорочення нафти в країнах, залежних від його поставок.

На думку А. Белого [100], дані об'єктивні чинники послужили причиною активного обговорення питань енергетичної безпеки в теорії міжнародних відносин, що розглядають енергетичну безпеку через призму чотирьох основних підходів. Перший підхід - раціональний, заснований на структурному дисбалансі між регіонами експортерів та імпортерів вуглеводневих ресурсів. З зростанням уразливості поставок нафти, в теорії

міжнародних відносин зріс інтерес до аналізу зростаючого рівня споживання енергії та залежності від імпорту енергії багатьох промислово розвинених держав.

Другий підхід пов'язаний з аналізом ефективності міжнародних економічних інститутів, залучених до транскордонної торгівлі енергетичними ресурсами і відповідальних за її безпеку.

Третій підхід, позначений як «нова політична економіка енергетики», характеризується зростаючою різноманітністю технологій, тенденцією до дерегулювання, зростанням іноземних інвестицій і взаємозалежністю в енергетичному секторі. Сектор енергетичних ресурсів являє собою складну систему торговельних угод, в якій ціноутворення стає політично вразливим компонентом всієї системи, що вимагає глибокого аналізу.

Четвертий підхід укладений у критичному підході до міжнародної політичної економії, описаних в економічних теоріях раціоналізму [100].

Аналіз такого складного явища, як міжнародна енергетична безпека, вимагає проведення його структуризації, побудови "дерева цілей", з'ясування "домінантних" проблем і т.д.

На думку китайського аналітика Д. Даожіна, енергетична безпека не вимагає військових гарантій, але більше пов'язана з геополітичними чинниками і національною політикою країн, що впливають на контроль розвитку енергетичних ресурсів та їх транспортування за межі [15]. Так, наприклад збільшується з кожним роком різниця між внутрішнім забезпеченням і потребою Китаю в енергетичних ресурсах, змусила уряд країни виділити питання забезпечення енергетичної безпеки в ряд основних національних інтересів. На державному рівні, енергетична безпека є невід'ємною частиною національної безпеки країни, має на увазі стан захищеності населення та економіки країни від загроз дефіциту економічно доступних паливно-енергетичних ресурсів прийнятної якості і загроз порушення стабільного енергопостачання.

Будучи складовою частиною глобальної системи безпеки, енергетична безпека покликана вирішувати питання глобального характеру економіки як бідність, епідемія, низький рівень освіти, загрози екології. Комплекс ризиків при вивченні питань енергетичної безпеки дозволяє виявити проблемний потенціал цієї сфери та одночасно структурувати поняття енергетичної безпеки. В число основних ризиків, що впливають на забезпечення енергетичної безпеки, відносяться технологічні, цінові, екологічні та управлінські ризики, поряд з ризиками нового рівня як терористичні, військово-політичні, геополітичні та політичні. Ескалація проблеми тероризму, переважно ідеологічного, релігійного і політичного характеру, призвели до виникнення загроз на енергетичних об'єктах. Терористичні акти за своєю суттю більш орієнтовані на дестабілізацію ринку сировини і провокацію політичної кризи. У той час як, військово-політичні ризики більше пов'язані на погрози військових конфліктів в районах нафтовидобутку і транспортування сировини. Військово-політичні методи часто стають основними інструментами забезпечення енергетичної безпеки провідних держав світу. Що стосується геополітичних ризиків, то тут важливу роль відіграє забезпечення стратегічного контролю над географічним простором і енергетичними ресурсами.

Враховуючи технічну специфіку енергетичних і вуглеводневих ресурсів, необхідно відзначити характерну їм нерівномірність концентрації в світі і особливості фізичного переміщення. Подібна специфіка зумовлює природна зміна розкладу сил на світовому енергетичному просторі. Це, в першу чергу, призводить до появи нових суб'єктів світової енергетичної системи, як Китаю та Індії, які активно впроваджуються в зони стратегічних інтересів провідних держав, які мали тривале монопольне становище.

Поява нових акторів, більшою мірою, пояснюється тим, що інтенсивно розвивається економіка країн, що стимулюють вироблення конкурентних механізмів розвитку в ім'я світового економічного лідерства. Політичні і територіальні ризики більше пов'язані з необхідністю врегулювання питань

як всередині держави, так і з його партнерами. Даним ризикам характерна багатоаспектність зважаючи на їх зв'язку з управлінськими ризиками.

На думку А. Кокошина, рішення подібних завдань ускладнене політизованістю сфери енергетики. Стабілізація ж другої групи ризиків більше пов'язано із забезпеченням зниження витрат для економіки держав, запобіганням соціально - політичних криз і конфліктів, а також з необхідністю визначення перспектив подальшого розвитку [38].

Беручи до уваги, вплив ціноутворення на енергетичні ресурси на геополітичну та економічну стратегію держав, а також їх політичну активність, зростання цін визнане найбільш чутливим фактором, що має величезні наслідки для всіх категорій країн, з числа експортерів, імпортерів, так і належать до транзитних державам. Найбільш уразливою групою ризиків є екологічні, так як пов'язані з порушенням екологічного балансу держав. Так, на думку М. Херберга, 75 % забруднення Китаю відбувається унаслідок використання вугілля і лише 5 % відсотків припадає на транспорт. Таким чином, рішення проблем екологічного характеру лежить у використанні нових технологій, що дозволяють звести екологічні ризики до мінімуму [14].

Б. Лукшин, посилаючись на Оцінку індексу енергетичного ризику США: 2010-2030 роки, призводить в якості основних доводів домінування чотирьох основних типів ризику: екологічного, надійних поставок, економічних і геополітичних. Остання група ризиків значно переважає над групою екологічних ризиків і надійних поставок (40%) склавши близько 60%.

З метою зменшення ризиків глобального характеру все більше стали говорити про доцільність створення міжнародного інструменту по подоланню енергетичної безпеки у вигляді фонду передачі технологій з енергетичної ефективності. Говорячи про принципи енергетичної безпеки, то слід зазначити, що частина з них закладена в системі безпеки, створеної в 70-і роки для запобігання або послаблення впливу перебоїв у поставках, таких як нафтове ембарго 1973 року. Ця система передбачала створення

Міжнародного енергетичного агентства, формування стратегічних запасів, таких як стратегічний нафтовий резерв, налагодження постійного діалогу і краще інформування, а також розробку практики спільного використання поставок у разі виникнення перебоїв [102].

Історично, дослідження в галузі енергетичної безпеки обмежували рамки концепції енергетичної безпеки лише потребами держав - споживачів. З часом, концепція енергетичної забезпеченості отримала більш широке розуміння, заклавши взаємну відповідальність, як споживача, так і виробника. Ще більшою мірою було обумовлене збільшенню політичної нестабільності в державах-виробниках. В основному, всі промислово розвинені країни будують свої енергетичні програми, ґрунтуючись на основних чотирьох принципах: диверсифікованих поставках, імпорту енергетичних ресурсів, зменшення залежності від поставок енергоресурсів і досягнення низького рівня цін на енергоносії. Всі ці принципи будувалися в рамках концепції енергетичної безпеки, закріпленої на нафті [103].

Однак, розширення торгівлі природним газом і збільшення його видобутку, привели до розширення розуміння самої концепції, що призвела не тільки до диверсифікації попиту та пропозиції енергії і джерел енергії, а й до диверсифікації географічного та секторального ринків, транспортних маршрутів і транспортних засобів. Виділяючи основні принципи, можна відзначити, що енергетична безпека полягає у взаємній відповідальності споживача і постачальника енергетичних ресурсів, взаємозалежних один від одного. Беручи до уваги фактор конкуренції між постачальниками енергетичних ресурсів, їх диверсифікація та поступовий перехід до зміни структури паливно-енергетичного балансу стають наріжними питаннями.

Більшість країн прагнуть розробляти національні енергетичні стратегії, що дозволяють виявити найбільш бажані напрями діяльності держави у сфері енергетики, підвищити рівень енергетичної безпеки та економічну ефективність використання енергоресурсів, виходячи з їх внутрішньої потреби в них та використання зовнішніх джерел. Питання формування

національної стратегії лежить в стратегії дослідження внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на процес розвитку енергетичної безпеки. Світова практика і світовий енергетичний ринок розрізняє 10 основних принципів енергетичної безпеки:

- Диверсифікація поставок як один з головних гарантів безпеки - основа енергетичної безпеки. Розширення джерел поставок дозволяє зменшити негативний вплив припинення поставок і своєчасно розподілити інші джерела, компенсуючи бракуючи обсягом;

- Неминуче визнання одного нафтового ринку в світі;

- Безпека припускає наявність маржі. Це означає наявність додаткових ресурсів, які можуть бути заповнені в разі порушення постачань;

- Для нафтового ринку не характерна гнучкість до зовнішніх умов. Втрачання контролю може бути вельми контрпродуктивним, перешкоджаючи системі швидко адаптуватися до змін на ринку або в разі зриву поставок. Також існує висока ймовірність політичного тиску на ціноутворення в особливості, як це було у кризах 1973 і 1979 років;

- Вкрай важливо побудувати відносини, засновані на співпраці між виробниками і споживачами енергетичних ресурсів. Взаємозалежне й усвідомлене партнерство дозволяє побудувати рамки довгострокового партнерства;

- Важливо розвивати партнерство і з країнами, що володіють новими ринками збуту, як Індія і Китай. Попит на енергоресурси в цих країнах є питанням стратегічної важливості, оскільки лежить в основі розвитку їх економічного розвитку в цілому. Це дозволить розвивати співпрацю, координувати енергетичну політику, визначати загальні рамки і забезпечити механізми для реагування на надзвичайні ситуації;

- Зросла взаємозалежність вимагає безпеки всіх залучених сторін в ланцюзі постачань, як виробників, так і споживачів. Даний принцип передбачає спільну роботу органів внутрішніх справ та структур

національної безпеки, і військових для моніторингу, виявлення та координації ситуації в країнах всього ланцюга.

- Уряд та приватні структури, залучені в процес забезпечення енергетичної безпеки повинні надавати вірну і коректну інформацію громадськості стимулюючи обмін інформацією з виробництвом, яке може забезпечити своєчасну адаптацію в разі порушення рівноваги на ринку.

- Ефективно діюча енергетична галузь держави є основою енергетичної безпеки.

-І завершальним принципом виступає прихильність досліджень, розробкам та інновацій. У довгостроковій перспективі саме цей принцип може виступити двигуном для досягнення широкої диверсифікації та створення основи для переходу до нових енергетичним системам [82] .

Проблематика енергетичної політики та енергетичної безпеки досить активно розроблялася в працях російських і зарубіжних дослідників з 1970-х років. Серед них слід відзначити роботи російських (С.З. Жизнін [29], Н.А. Симонія [61], А.А. Конопляника [55], А.А. Кокошина [38]), західних (Д. Єргіна [152], С. Робертсон [150]).

Проте чіткого і універсального визначення поняття енергетичної безпеки країни як основного принципу енергетичної політики не існує. Автори з різних країн по-різному трактують дане поняття стосовно до своїх умов, що знаходить відображення в науковій літературі, в якій можна виділити два ключові підходи. Перший зводиться до аналізу енергетичної безпеки з позицій країн-експортерів енергоресурсів. Найбільшою мірою цей підхід простежується в роботах російських вчених. Ці країни головний акцент роблять на підтримці «стабільності попиту» щодо експорту енергоресурсів, які врешті-решт забезпечують переважну частку їх державних доходів.

Другий підхід ставить в центр аналіз позицій країн-імпортерів енергоресурсів. Такий напрям представлено в роботах вчених США та країн Євросоюзу. У їхніх працях енергетична проблематика вписана в контекст

національної безпеки. Китайські вчені, після того як Китай в 1993 р. став нетто-імпортером сирої нафти, приділяють велику увагу енергетичним проблемам Китаю. Вони вважають, що енергетична політика є внутрішньою і зовнішньою політикою забезпечення національної енергетичної безпеки і підкреслюють значну роль уряду КНР у забезпеченні безпеки поставок енергоресурсів.

Очевидно, що пріоритети країн-експортерів нафти в області енергетичної безпеки відрізняються від пріоритетів країн-імпортерів. До числа формулювань, які найчастіше зустрічаються є :

- енергетичний суверенітет;
- створення стабільного і довготривалого джерела формування дохідної частини державних бюджетів різних рівнів;
- сприяння економічному розвитку країни за рахунок активного використання вітчизняного виробничо-технічного потенціалу;
- мінімізація шкоди, що завдається навколишньому середовищу в результаті експлуатації вуглеводневого потенціалу;
- підтримання ефективної виробничо-технологічної структури в рамках нафтогазового сектора економіки;
- використання фінансово-економічного потенціалу видобутку не відтворюваних ресурсів вуглеводневої сировини для створення більш сучасної економіки, заснованої на передових технологіях і відтворюваних виробничо-технологічних і природних ресурсах.

Слід зазначити, що в Китаї відсутній єдиний підхід до дослідження енергетичної безпеки Китаю. Багато китайських вчених вважають, що для Китаю енергетичною безпекою в першу чергу є нафтова безпека. Серед цих досліджень необхідно виділити дослідження У Лея «Нафтова безпека Китаю». У цій роботі розкриваються, зокрема, перспективи глобальної нафтової безпеки в ХХІ ст., особливості нафтової безпеки Китаю, а також проблеми нафтової конкуренції між Китаєм і країнами ПСА [109].

Серед літератури з проблем внутрішньої енергетичної політики необхідно виділити роботу Лінь Боцяна, який є відомим китайським експертом у сфері енергетичної економіки. Автор у своїй книзі «Роздуми про енергетичну політику Китаю» докладно аналізує проблеми енергетичного розвитку, енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії, енергетичного ціноутворення в Китаї [115].

Безсумнівний інтерес представляє для цієї проблематики робота китайського професора Ся Ішаня «Вивчення розвитку міжнародної енергетичної стратегії КНР», в якій особливий акцент робиться на основних проблемах енергетичної співпраці Китаю з головними гравцями світових енергетичних ринків, у тому числі з США, ЄС, Японією, ОПЕК та Індією. Також цікаво дослідження професора Пекінського університету Чжа Даоцзюна - «Політико-економічний аналіз нафтової безпеки Китаю», в якому розглядається нафтова безпека КНР з погляду політики та економіки, міжнародних відносин та енергетичної дипломатії [116].

Треба згадати дослідження, підготовлене вченими Центру економічних і соціальних досліджень Китаю редакцією А.В. Островського: «Ринок енергетичних ресурсів Китаю: інтереси і можливості Росії». Робота має на меті аналіз ринку енергоресурсів в КНР на початку XXI ст. для визначення інтересів Росії і можливостей виходу на китайський ринок, а також оцінку всіх факторів, що визначають кон'юнктуру ринку енергоресурсів в КНР.

Відомий американський експерт інституту Брукінгса Е.Даунс у своїй монографії «Пошуки Китаєм енергетичної безпеки» описує енергетичну потребу КНР та її вплив на енергетичну політику США [126]. Вона зазначає, що китайська діяльність щодо забезпечення енергетичної безпеки пов'язана з побоюваннями Китаю з приводу енергетичної залежності від іноземних держав. Зовнішню енергетичну політику країни необхідно реалізувати шляхом енергетичної дипломатії.

Основою енергетичної дипломатії китайського керівництва на сучасному етапі є зміцнення співпраці в енергетичній сфері з країнами

Близького Сходу, Африки, Центральної Азії та Росією. Енергетичну дипломатію КНР в регіоні Близького Сходу досліджували російські (К.А. Єфремова [17]), західні дослідники (Е.Даунс [126], [127], М. Хуваїдін [137]).

Енергетична співпраця між Китаєм і країнами Африки розглянули російські (Р.І. Томберг [76], Т. Дейч [20],[21]), західні (М. Ходел), китайські (Ден Сянхуй, Чжа Даоцзюнь, та ін.) дослідники.

Розробка енергетичного співробітництва КНР з країнами ЦА і Росією представлена в роботах російських (А.Г. Коржубаєва [18], А.В. Островського [60], К. Сироїжкіна [72],[73]), західних (Г. Глеасона, С. Бланка), китайських (Ляо Сюаньлі, У Еньюаня і ін.) дослідників.

Аналіз літератури з енергетичної проблематики КНР показує, що західні вчені (Е.Даунс [126],[127], М. Дорражі, К. Куррієр та ін.) звертають велику увагу на негативний вплив енергетичних проблем КНР на інші країни. На їхню думку, швидке зростання споживання енергоресурсів є одним з чинників зростання світових цін на нафту. На відміну від західних вчених, такі китайські фахівці, як Чжан Веньму, Пань Чжунці, Ся Ішан приділяють більше уваги погрозам енергетичної безпеки Китаю і їх рішенням.

З погляду російських вчених С.Г. Лузяніна [14], [44], А.Д. Воскресенського [14], [15], С.З. Жизніна [29], А.Г. Коржубаєва [18], І.Р. Томберга [76], російсько-китайське енергетичне співробітництво відповідає загальним інтересам двох країн, є взаємовигідним співробітництвом. З урахуванням зростаючої потреби Китаю в енергоносіях і загострюється проблеми транспортування нафти поставки нафти і газу з Росії в Китай дозволять не тільки забезпечити на майбутнє перспективний ринок енергоресурсів для Росії, але і стати важливою альтернативою окремим несумлінним партнерам на західному напрямку.

У книзі американського ученого К Менгеса "Китай: наростаюча загроза" викладено американський погляд на розвиток Китаю і посилення його військової і економічної потужності. Розглядаються основні загрози

світовій спільноті, які може спричинити за собою подальше нарощування КНР озброєнь високими темпами [149].

Китайське розуміння ситуації в Північно-Східній Азії в політичному аспекті представлено в монографії "Роль Росії і Китаю в забезпеченні безпеки в Північно-Східній Азії, 90-ті роки ХХ століття", автором якої є відомий китайський вчений Ван Хайдун. Він демонструє основні цілі, завдання та плани Китайської Народної Республіки в галузі забезпечення національної безпеки [158].

Праці "Росія і Китай: теорія та історія міждержавних відносин" Воскресенського А.Д. і "Азійсько-тихоокеанські режими безпеки після холодної війни" Петровського В.Є. чітко визначають розстановку сил і виділяють фактичну основу міждержавних відносин у Східній Азії [14].

В праці Я. М. Бергера «Економічна стратегія Китаю», в якій досліджується розвиток та функціонування китайської економічної стратегії, чинники її формування, зокрема, природні ресурси, її реагування на фінансово-економічну кризу та перспективи її розвитку [111].

Цій же проблемі присвячено частково і наукове видання під редакцією колишнього директора Казахстанського інституту стратегічних досліджень при Президенті Республіки Казахстан М. С. Асанбаєва «Політика КНР на сучасному етапі: реалії та перспективи», в якій проаналізовано ідеологічні засади та механізм реалізації зовнішньої політики Китаю, стратегію КНР в Євразії і на Заході, розглянуто проблему військової модернізації КНР; окремий розділ присвячено аналізу нафтогазової галузі Китаю [7].

Значний внесок у розробку даної проблематики зробили такі дослідники: Д. Бабаян, Т. Л. Дейч [20], [21], Д. В. Долгушев, С. Костелянець, Т. П. Лебедева [35], В. В. Самарцев, Р. І. Томберг [76], А. В. Чичкін.

Особливо слід підкреслити праці Т. Л. Дейч [20] [21], спеціаліста в сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики африканських країн, автора кількох монографій, присвячених політиці Китаю в Африці.

Незважаючи на те, що питання китайської енергетичної безпеки в сучасних умовах активно досліджуються, проте комплексних досліджень енергетичної політики КНР ще недостатньо. У цих дослідженнях не знайшли відображення нові аспекти стратегії китайської енергетичної політики з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів, що загрожують енергетичній безпеці Китаю.

Основними джерелами, використаними в дослідженні, є офіційні документи, нормативно-правові акти, договори, відомості з періодичної преси та статистичні матеріали, пов'язані з китайською енергетичною проблематикою.

Джерельну базу дослідження склали офіційні документи уряду КНР, в яких енергетична стратегія розглядається як складова частина довгострокової комплексної програми модернізації. Це насамперед Біла книга «Ситуація і політика Китаю у сфері енергетики», опублікована в 2015 р., яка розкриває основні цілі розвитку джерел енергії КНР і політику активізації енергетичного міжнародного співробітництва [13].

Основні пріоритети енергетичної політики КНР також впливають з «Середньострокової та довгострокової програми енергетичної політики (з 2005 по 2020 рр.)» (2005 р) [3], «Середньострокової та довгострокової програми з розвитку атомної електрики (з 2005 по 2020 рр.)» (2007 р.), «Середньострокової та довгострокової програми розвитку відновлюваної енергетики» (2007 р.), «Програми з розвитку енергетики на період 11-ї п'ятирічки» (2007 р.) та ін. В «Основних положеннях 12-го п'ятирічного плану народногосподарського і соціального розвитку КНР» [53], розроблених в 2011 р., напрямки енергетичного розвитку стають все більш чіткими.

Крім того, Китай активно удосконалює закони та політичні установи по розширенню зовнішніх зв'язків, у тому числі - у сфері енергетики. У 2001 р. в Китаї були оприлюднені переглянуті «Положення щодо зовнішній співпраці в розробці морських нафтових родовищ» і «Положення щодо зовнішній

співпраці в розробці континентальних нафтових родовищ», які захищають законні права та інтереси зарубіжних учасників розробки цих ресурсів. Ці документи вдосконалюють міжнародне співробітництво КНР в розвідці і розробці нафтогазових ресурсів.

Важливі міждержавні та міжнародні договори та угоди. Серед них слід виділити нормативно-правові акти, пов'язані з міждержавними відносинами в енергетичній сфері. Найважливіший інструмент сприяння міжнародному співробітництву в енергетичному секторі є «Договір енергетичної хартії» [22], який був підписаний у грудні 1994 року і набув чинності в квітні 1998 року. Договір забезпечує важливу правову основу для створення відкритого міжнародного енергетичного ринку. У 2001 р. Китай став спостерігачем при Конференції з Енергетичної Хартії.

Система колективної енергетичної безпеки промислово розвинених країн заснована на «Угоді про міжнародну енергетичній програмі» (1974 р.). Між МЕА і Китаєм у жовтні 1996 р. підписаний «Меморандум про взаєморозуміння і співпрацю в енергетичній сфері», який визначив стратегічний механізм діалогу між КНР і МЕА. Крім того, між Китаєм і Радою співробітництва країн Затоки в червні 2010 р. підписано «Меморандум про взаєморозуміння з питань стратегічного діалогу».

Особливу групу документів складають двосторонні енергетичні угоди та меморандуми між Китаєм і країнами ШОС. Створена договірно-правова база російсько-китайського енергетичного співробітництва. Велике значення має підписана 21 квітня 2009 р. «Міжурядова угода про співпрацю в нафтовій сфері між Росією і Китаєм». Китайсько-казахстанське енергетичне співробітництво регулюється «Меморандумом про комплексне співробітництво у сфері енергетики та кредитування» (2009 р.), «Угодою про розширення співпраці в нафтогазовій галузі» (2009 р.) [46] та ін.

Незамінним джерелом по темі є документи основних китайських аналітичних центрів, що займаються обслуговуванням державних відомств і енергетичних компаній, які містять аналіз енергетичного сектору та

рекомендації щодо поліпшення і розвитку енергетичної політики КНР: щорічну доповідь Академії суспільних наук КНР «Доповідь енергетичного розвитку Китаю» (так звана Блакитна книга), щомісячний доповідь компанії CNPC «Міжнародна нафтова економіка» [99], а також дослідження енергетичного центру Національної комісії розвитку і реформ КНР.

Аналіз західних періодичних спеціалізованих видань також виявився корисним для проведення дослідження. У перший ешелон, входять «World Energy Outlook» [159] Міжнародного енергетичного агентства і «International Energy Outlook» [160] Департаменту енергетики США. Ці видання оцінюють потенційні загрози і можливості, які стоять перед глобальною енергетичною системою, і дають прогнози світової енергетики.

Використовувалися показники світової енергетики з публікацій Міжнародного енергетичного агентства «Energy Statistics of Non-OECD Countries» [132], «Key World Energy Statistics» [139], а також нафтової компанії BP «BP Statistical review of world energy 2021» [101] та ін. Джерелом інформації про показники КНР був основний статистичний збірник КНР - «Статистичний щорічник Китаю», про енергетику КНР - «Енергетичний статистичний щорічник Китаю».

Теоретико-методологічна основа дослідження визначається особливостями досліджуваного об'єкта. Аналіз енергетичної безпеки можливий тільки за допомогою міждисциплінарного підходу, який припускає використання історичних, політологічних, філософських принципів, а також таких загальнонаукових методів, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення та аналогія, класифікація.

У даній роботі використовуються наступні методи історичних досліджень: порівняльний метод, метод системного аналізу, методи критичного аналізу документів, методи статистичної обробки інформації, аналізу ситуації (опосередкованого спостереження) і прогнозування (моделювання та побудова сценарію ймовірного розвитку подій). При аналізі інститутів і структури управління галуззю також використовувалася теорія

девелопменталізму. В цілому, застосування даного інструментарію дозволило всебічно дослідити обрану автором проблему, базуючись на монографіях, аналітичних та статистичних звітах, документах і програмних заявах, корпоративних і консалтингових звітах, а також матеріалах преси. У роботі використовується системний підхід, що дозволяє зрозуміти і проаналізувати всі аспекти досліджуваної проблеми. Системний аналіз полягає в «поділі об'єкта на систему (безліч закономірно пов'язаних один з одним елементів, які складаються в цілісне, але не зводиться просто до набору складових елементів, освіта) і середу (тобто все те, що оточує систему)».

У дослідженні використовується понятійний апарат найбільш впливових шкіл політичних досліджень: ліберальної, реалістичної і конструктивістської. Проблеми безпеки традиційно розглядаються із застосуванням підходів школи реалізму. Однак її методологічний апарат заснований на тому, що основними акторами міжнародних відносин є держави. Це створює обмеження для аналізу нетрадиційних загроз, до яких також відносяться загрози енергетичній безпеці та екології. У сучасній теорії поняття «безпека» і «загрози» набувають все більш широке трактування, все частіше приділяється увага економічним загрозам, а також нетрадиційним загрозам безпеки. При аналізі сучасної політики Китаю та його впливу на міжнародні відносини також аналізується аргумент неореалістів про поступовий перехід Китаю до розряду країн-гегемонів і можливості конфлікту з США.

У дослідженні аналізуються аргументи опонентів реалізму - представників школи лібералізму. Їх теоретичний підхід заснований на визнанні зростаючого впливу на міжнародні відносини таких недержавних акторів, як міжнародні організації, транснаціональні корпорації, інститути громадянського суспільства. Таким чином, ця теорія дозволяє не обмежуватися аналізом дій китайського уряду, але проаналізувати політику

держкомпаній, банків, НКО і виявити відмінності і суперечності в їхніх підходах до проблем енергетики Китаю.

У даному дослідженні також використовувалися напрацювання конструктивістській школи міжнародних відносин. Зокрема, застосовується концепція «сек'юритизації» представників «англійської школи» Б. Бузана і О. Вевера. Вона заснована на тому, що в результаті «акту мовлення» походить зведення тієї чи іншої проблеми до рівня загрози національній безпеці, для усунення або вирішення якої потрібне прийняття крайніх заходів.

Однак дана проблема стає «сек'юритизованою», тільки якщо суспільство погоджується з цим. Саме по собі віднесення проблеми до загроз безпеці не робить її такою, важливо саме суспільне визнання. Після закінчення холодної війни в теорії міжнародних відносин відбулося розширення концепції безпеки за рахунок застосування постмодерністського підходу і появи ряду нових теоретичних підходів.

Так, Б. Бузан розширює поняття безпеки за рахунок концепції невійськових, чи нетрадиційних загроз безпеці. До них відносяться епідемії, екологічні проблеми, продовольча, енергетична та інформаційна безпека та ін. При аналізі цих проблем необхідно застосовувати міждисциплінарний підхід [103].

У даній роботі використовується також теорія комплексної взаємозалежності критиків політичного реалізму Р. Кеохейн і Дж. Ная, яка виходить з того, що економічне співробітництво між державами знижує конфліктний потенціал. Відповідно до цього підходу, комплексна взаємозалежність має три основні характеристики: використання різних каналів взаємодії у відносинах між державами, урядами та націями; відсутність ієрархії проблем, що стоять на порядку денному; зниження ролі військової сили і застосування погроз у міжнародних відносинах.

Висновки до розділу 1

У розділі 1 було розглянуто теоретико-методологічні засади вивчення енергетичної безпеки як головного фактора, що впливає на зовнішню політику і положення країни на міжнародній арені. Невід'ємною частиною економік світових держав стає співробітництво в енергетичній сфері, як двостороннє, так і багатостороннє. Створюються численні проекти, підписуються угоди, укладаються договори, проводиться масштабна торгівля енергоносіями. Але енергетична безпека, на думку багатьох європейських учених, залишається все ще теоретично недостатньо вивченою областю міжнародних відносин. Також в даному розділі була висвітлена джерелознавча база з питання енергетичної безпеки та визначені різні підходи до тлумачення самого поняття «енергетична безпека». Проаналізовано розширення предметного поля безпеки за рахунок виникаючих нових загроз невійськового характеру. Висвітлені підходи до обговорення питань енергетичної безпеки в теорії міжнародних відносин. Розкриті основні принципи енергетичної безпеки. Проаналізована джерельна база, яка складається з офіційних документів уряду КНР, середньострокових та довгострокових програм енергетичної політики, міжнародних та міждержавних договорів та угод, документів основних китайських аналітичних центрів, західних періодичних спеціалізованих видань.

У даній роботі використовуються такі методи історичних досліджень: порівняльний, метод системного аналізу, критичного аналізу документів, методи статистичної обробки інформації, аналізу ситуації (опосередкованого спостереження) і прогнозування (моделювання та побудова сценарію ймовірного розвитку подій). В цілому, застосування даного інструментарію дозволило всебічно дослідити обрану автором проблему, базуючись на монографіях, аналітичних та статистичних звітах, документах і програмних заявах, корпоративних і консалтингових звітах, а також матеріалах преси.

РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КНР

Еволюцію розумінь щодо державної безпеки в Китайській Народній Республіці можна сміливо поділити на такі етапи:

1) від утворення КНР до подій в 1969 році на о. Доманський - головна увага приділялася політичній та військової безпеки, а економічної надавалося третьорядне значення;

2) з 1969 року до 12-го з'їзду КПК - де на перший план виходить військова безпека, загроза політичній безпеки стає дещо слабкою. Радянський Союз стає головним актором військової загрози;

3) з 12-го з'їзду КПК в 1982 р. до створення ШОС в 1996 р. - вже лідируючі позиції займає економічна безпека, а військова і політична значно послабили свою роль;

4) з квітня 1996 р., утворюється нова концепцію китайської безпеки, яка бере за основу співпрацю та взаємодопомогу. Ця нова концепція була проголошена в березні 1997 р., а також у виступах Цзян Цземіня на форумі ООН з проблем роззброєння в березні 1999 р. і під час святкування 80-ї річниці утворення КПК 1 липня 2001 р. [107].

Перші 30 років після утворення нового Китаю вважалося, що основними проблемами світового характеру є війна і революція, тому концепція безпеки була сконцентрована на оборонній та політичній безпеці, тобто на захисті територіальної цілісності і суверенітету країни, а також на зміцненні державної влади. Таку концепцію можна назвати традиційною. У наступні 30 років закріпилося розуміння того, що забезпечення миру і гарантія розвитку є двома головними завданнями сучасної епохи. У даний період Китай, не випускаючи з уваги традиційних загроз безпеці, акцентує увагу і на нетрадиційних загрозах в таких областях, як економіка, фінанси,

інформатика, енергетика, продовольство, охорону здоров'я, а після 11 вересня 2001 року також і на боротьбі з тероризмом [9].

Китай визнав нову концепцію міжнародного співтовариства, виходячи з інтересів власної безпеки. Поступово сформувалася нова концепція безпеки з китайською специфікою. Концепція має комплексний характер і в розумінні китайського уряду, включає державний суверенітет, територіальну цілісність і військову безпеку; зачіпає проблеми політичної та соціальної стабільності, ресурсів і екології. В області міжнародних відносин китайський уряд закликає до взаємоповаги суверенітету, взаємний ненапад і невтручання у внутрішні справи, рівноправності і мирному співіснуванню.

Поняття національної безпеки можна розділити на кілька найважливіших підпунктів. Це, в першу чергу, забезпечення економічної безпеки, оскільки, незважаючи на швидкий розвиток економіки, інвестиційні та економічні можливості КНР ще досить обмежені, що створює непряму загрозу національній безпеці в цілому. Пильна увага приділяється проблемам енергетичної безпеки. Під нею Китай розуміє "стан, коли гарантовані достатні та надійні постачання енергоресурсів за прийнятними цінами, причому домовленості про постачання не ставлять під загрозу головні цінності нації і не заважають досягненню інших цілей". При цьому, коли в КНР говорять про "адекватних і надійних постачаннях", то мають на увазі, в першу чергу, поставки нафти. Як згадувалося вище, споживання саме цього ресурсу в економіці Китаю неухильно зростає. Крім того, власних запасів вугілля нації вистачить ще на десятиліття, тому поки ця проблема особливої тривоги не викликає. А ось зміна статусу з експортера на імпортера з виходом на друге місце після США за обсягами споживання змушують серйозно задуматися над тим, звідки КНР буде брати нафту надалі. Однак, основна увага китайських властей спрямоване на забезпечення оборонної безпеки.

Таким чином, сформована всеосяжна концепція національної безпеки КНР, що враховує як традиційні, так і нетрадиційні загрози [16]. Але слід

зазначити, що стратегія національної безпеки Китаю не міститься в одному конкретному документі, втім позиції безпеки Китаю можна виявити, вивчивши офіційний оборонний бюлетень - Білу книгу Китаю. Метою державної стратегії Китаю є здійснення всебічної соціалістичної модернізації, що включає в себе заявлені Китайською Комуністичною партією - побудова протягом ста років суспільства середнього класу і перетворення КНР протягом ста років в могутню демократичну цивілізацію. Це, по суті, здійснення «китайської мрії» з відродження величчя китайської нації, цілі «двох століть»[13].

«Китайська мрія» є сильною ідеєю, і щодо армії стає «мрією сильної армії». В умовах нової історичної епохи, зміст і поняття державної безпеки Китаю за все історичний час стало багатшим, розширилися часові та просторові рамки, все більш складними стають внутрішні і зовнішні фактори впливу. У таких умовах слід твердо дотримуватися загальної концепції національної безпеки. Вона включає в себе єдине планування забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки, державну і громадську безпеку, відповідь на традиційні та нетрадиційні загрози безпеці, особисту і громадську безпеку.

Слід сказати, що досягнення державної стратегічної мети КНР засноване на системному представленні про комплекс національної безпеки, інноваційності військових стратегій, нової потреби в ефективному виконанні функцій і завдань, які постали перед армією. У відповідності з новими вимогами інтересів захисту і розвитку національної безпеки, військова міць і мистецтво стратегічно придбали ще більшу актуальність, і стали серйозною гарантією безпеки здійснення мирного розвитку. Відповідно до вимог нової обстановки в галузі національної безпеки, проходження стратегії безперервного впровадження інновацій та військової ідеології забезпечить можливість вести війну і здобути перемогу КНР [51].

Адаптуючись до нових вимог, пов'язаних з військовою революцією в світі, пильна увага повинна приділятися новим викликам у галузі безпеки, що

включає в себе захоплення стратегічної ініціативи у військовому змаганні. Відповідаючи новим вимогам все більш розширюється стратегічні інтереси держави, варто брати активну участь у регіональному і міжнародному співробітництві в галузі безпеки, ефективно захищати інтереси безпеки за кордоном. Нові вимоги всебічного поглиблення реформ в державі змушують послідовно реалізовувати відповідний курс розвитку армії та суспільства, активно підтримувати суспільне будівництво національної економіки, рішуче захищати соціальну стабільність, перетворити армію в надійну опору укріплюється партією основним силам і будівельникам соціалізму з китайською специфікою.

В Білій книзі КНР особлива увага приділяється китайській армії та її завданням.

Основні стратегічні завдання Китайської армії включають в себе:

- Відповідати на різноманітні виникаючі критичні ситуації і військові погрози, ефективно захищати державну територію, територіальне повітряний простір, суверенітет і безпеку в територіальних водах; твердо відстоювати єдність Батьківщини;
- Захищати безпеку та інтереси в нових областях; захищати інтереси безпеки за кордоном; підтримувати стратегічне стримування ядерного удару;
- Приймати участь у регіональному і міжнародному співробітництві в галузі безпеки;
- Захищати мир в регіонах і в усьому світі;
- Посилювати протидію ворожому проникненню, сепаратизму, тероризму;
- Забезпечувати національну безпеку і політику соціальної стабільності;
- Надавати допомогу у разі небезпеки, захищати законні інтереси, забезпечувати охорону національної безпеки і підтримку громадському будівництву національної економіки та інші завдання [52].

Одним з ключових моментів в новій доктрині Пекіна є підкреслення існуючої загрози китайським інтересам на морі, що знайшло своє

відображення в т.зв. концепції переходу до активної оборони: «Китай не нападатиме першим, але в разі нападу на нього завдасть удару у відповідь». Цю тезу потрібно розглядати через проблему існування спірних районів у Південно-Китайському морі, які Пекін розглядає як свої «суверенні території». Будь-яке порушення «суверенітету» в оспорюваних районах може тепер трактуватися керівництвом КПК як напад на його територію, що за логікою має буде привести до відповідних заходів. У зв'язку з цим будь-який конфлікт з Японією, В'єтнамом, Філіппінами і деякими іншими країнами через спірні острови може призвести до відкритого протистояння.

Тому виникає цілком резонне питання, чому Пекін так жорстко ставить питання про спірні території. Після утворення Китайської народної республіки, Центральна військова рада КПК затвердила військову стратегію активної оборони, зміст якої безліч разів коректувалася виходячи із змін в галузі національної безпеки. У 1993 році, була прийнята військова стратегія нового часу, згідно з якою однією з базових умов перемоги була сучасна техніка, особливо високі технології. У 2004 році військова стратегія нового часу була доповнена, і основною вимогою для запобігання та подальшого врегулювання локальних конфліктів стали інформаційні технології [79]. Реалізація стратегічного курсу активної оборони в нових умовах є основою для упорядкування підготовки до військової боротьби. Відповідно з розвитком форм війни і різноманітним умовам забезпечення національної безпеки, ключовим моментом підготовки успішної військової боротьби і запорукою перемоги в локальних війнах стане використання інформаційних технологій, підготовка військово-морських і сухопутних військ, ефективний кризовий контроль, належна ланцюжок реагування, рішуча захист територіального суверенітету Китаю, єдності і безпеки.

Впровадження стратегічного курсу активної оборони в нових умовах створює основу ідеології ведення війни. Фактичне військове будівництво у всіх напрямках, принципи оперативної маневреності та самостійного ведення війни, принцип «ти на своїх позиціях, я на своїх», впровадження інтеграції

всіх родів військ в єдину військову силу, здійснення політики інформатизації, точний вибір стратегічних пунктів - все це складе комплексну систему ведення війни КНР, засновану на необхідності відповідати на виклики та загрози безпеці. У Білій книзі зазначено: «Китайський соціалістичний лад і корінні державні інтереси відповідають об'єктивному вимогу мирного розвитку, що зумовлює без коливань слідувати стратегічній концепції активної оборони, в той же час безперервно збагачувати і розвивати зміст цієї концепції [108].

Згідно стратегії державної безпеки та розвитку, адаптація до нових історичних умов настійно вимагає твердого слідування стратегічному курсу активної оборони, зміцнення, згідно віянням часу, військово-стратегічного керівництва, послідовного розширення стратегічного кругозору, відродження стратегічного мислення, просування реалізації єдиного керівництва. Крім того, питання всебічної підготовки до війни і припинення військових дій, захисту прав та виконання державної програми із забезпечення стабільності, питання залякування і практики війни, військових дій і застосування військової сили в мирний час надають виняткове значення економічній стратегії та створенню сприятливої обстановки, комплексному управлінню кризами і контролю, без яких неможливо здобути перемогу і впоратися з цими викликами».

Відповідно до китайської геостратегічної обстановки перед китайською армією стоять наступні задачі: створення єдиного командування і несення відповідальності за військовим районам, взаємна координація, єдиний стратегічний план і військова сила, реагування на нові загрози безпеці в космічній сфері та кіберпросторі, захист загальної безпеки, посилення співробітництва з іноземними державами у сфері забезпечення регіональних та міжнародних інтересів безпеки, захист інтересів безпеки за кордоном [86].

Кіберпростір є новою опорою соціально-економічного розвитку і новим фронтом національної безпеки. У кіберпросторі все більш запекло розгортається міжнародне стратегічне суперництво, чимало країн за

допомогою кіберпростору збільшують свою військову міць. Китай - одна з найбільш постраждалих від хакерських атак країн, і над стабільністю базової мережевої інфраструктури нависла серйозна загроза. Кіберпростір поступово збільшує свій вплив на військову безпеку. Для захисту національної безпеки і соціальної стабільності, потрібно прискорити зростання здібностей дії в кіберпросторі, збільшити можливості спостереження за станом кіберпростору, можливості забезпечення кібербезпеки, підтримки ведення боротьби в кіберпросторі та активної участі у міжнародному співробітництві в цій сфері. Крім того, необхідно посилити можливості по запобіганню і контролю кризових ситуацій у кіберпросторі і забезпечити захист національної мережевої та інформаційної безпеки.

Необхідно зазначити, що Китайська армія слідує концепціям колективної безпеки, загальної безпеки, співробітництва в галузі безпеки і концепції стійкої безпеки; розвиває військове співробітництво на основі політики неприєднання, не вступає до конфлікту і не об'єднується проти третіх країн. Китайська армія сприяє створенню справедливих і ефективних механізмів колективної безпеки і зміцнення механізмів військової довіри, активно розширює можливості співробітництва у військовій сфері та сфері безпеки, створює безпечне середовище для мирного розвитку країни [72].

Слід зазначити, що у морських відносинах КНР ставить на меті забезпечити стратегічну стабільність і стійкість. Потрібно відійти від традиційного пріоритету наземних операцій перед морськими, звернути пильну увагу на управління військово-морським флотом і захист морського суверенітету. Для забезпечення стратегічної підтримки будівництву морської держави вимагається:

- Створення та розвиток в інтересах національної безпеки сучасної системи військово-морських сил.
- Захист національного суверенітету і морських прав та інтересів.
- Захист стратегічних транзитних шляхів і морських інтересів за кордоном.

- Активну участь у міжнародному морському співпрацю.
- Всебічний розвиток військових відносин увазі поглиблення китайсько-російського співробітництва в рамках всеосяжного стратегічного партнерства, послідовне будівництво стійких структур, здатних виконувати різноманітні завдання, сприяння розвитку військового співробітництва в ширшому масштабі і на більш глибокому рівні.

Будівництво військового співробітництва нового типу між Китаєм і США в нових умовах передбачає розвиток діалогу, взаємодії та співпраці у сфері оборони; посилення заходів і механізмів зміцнення взаємодовіри при проведенні великих військових операцій і фіксування спільних норм забезпечення безпеки на морі і в повітряному просторі; підвищення взаємодовіри, запобігання загрозам і управління кризовими ситуаціями.

Згідно концепції зовнішньої політики, розвиток і зміцнення військового співробітництва з іноземними державами передбачає підвищення рівня співпраці з європейськими країнами, розвиток традиційних дружніх військових відносин з Африкою, країнами Латинської Америки і Південної частини Тихого Океану. Передбачається поглиблення співпраці в галузі безпеки в рамках Шанхайської організації співпраці, розширення участі міністрів оборони у форумі АСЕАН, регіональному форумі АСЕАН з безпеки, Діалозі Шангри-Ла, Діалозі з питань міжнародної безпеки в Джакарті, Військово-морському симпозиумі Західних Тихоокеанських країн та інших структурах і організаціях співробітництва.

Крім того, передбачається організація Сяншаньського форуму та інших багатосторонніх заходів, сприяння створенню нової структури співробітництва в галузі безпеки та підтримання миру, стабільності і процвітання в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Розвиток практичного військового співробітництва з іншими країнами має бути засноване на принципах взаємної поваги, рівності і взаємовигідного співробітництва. У відповідності зі змінною обстановкою і з метою спільного реагування на різноманітні виклики та загрози безпеці, необхідно відкривати

нові галузі співробітництва, новий зміст і форми співробітництва. Слід розширювати розвиток відносин з військовими відомствами інших держав у галузі оборонної політики, формування збройних сил, освіти, будівництва ліній постачання і в інших питаннях, просувати взаємне розуміння і довіру, переймати один в одного науковий досвід. Розширення співпраці з арміями інших держав у галузі підготовки кадрів, надання військової матеріальної допомоги, техніки та обладнання та інших питань, взаємна підтримка збільшує обороноздатність і бойову ефективність всіх співпрацюють держав. Розвиток двосторонньої та багатосторонньої співпраці в області проведення багатопрофільних, широкомасштабних і багатопланових військових навчань, розширення взаємодії з проведенням навчань у галузі протидії традиційним і нетрадиційним загрозам безпеки, підвищення спільної боєготовності армій також є необхідними складовими розширення міжнародного співробітництва в галузі безпеки. Крім того, слід розширювати активну участь у міжнародному діалозі з питань співробітництва в галузі морської безпеки і розвивати співробітництво в галузі протидії традиційним і нетрадиційним загрозам у сфері безпеки.

З метою виконання своїх міжнародних зобов'язань, Китай буде підтримувати мирні ініціативи ООН, використовувати права в Раді Безпеки ООН, займатися мирною вирішенням конфліктів, сприяти розвитку і відновленню, захисту регіонального миру та безпеки. Активну участь у ліквідації наслідків НС та надання гуманітарної допомоги, відрядження професійних рятувальних служб у країни, що постраждали від стихійних лих для надання допомоги і пом'якшення наслідків, надання матеріальних засобів і медичної допомоги зміцнює міжнародні зв'язки в галузі надання допомоги в стихійних лихах і покращує здатність виконання завдань і професійний рівень [89].

Виходячи з необхідності виконувати свої міжнародні зобов'язання і продовжувати супровід морських операцій в акваторії Аденської затоки та інших акваторіях, КНР необхідно зміцнювати міждержавне морське

співробітництво та спільно захищати міжнародну морську безпеку. Розширення участі в регіональній та міжнародній безпеці, вимагає сприяти створенню механізмів інформаційного попередження, запобігання військових загроз, адміністративного управління кризами і конфліктами. Постійно зміцнюючи національну міць, Збройні сили Китаю будуть збільшувати активність участі в міжнародних миротворчих заходах, міжнародної допомоги щодо реалізації принципів гуманізму і в інших сферах.

В рамках можливостей Китай буде збільшувати свій внесок у захист миру в усьому світі і ще більше сприяти загальному розвитку, нестиме ще більшу міжнародну відповідальність і візьме на себе ще більше міжнародних зобов'язань і забезпечить ще більш надійну громадську безпеку. Атомна галузь промисловості є наріжним каменем забезпечення державного суверенітету і безпеки [24]. Китай завжди проводив політику незастосування ядерної зброї, наполягав на стратегії удару у відповідь, беззастережно виступав проти загрози застосування або застосування ядерної зброї проти неядерних держав чи країн зони, вільної від ядерної зброї, виступав проти гонки ядерних озброєнь з будь-якою країною, завжди підтримував мінімальний рівень розробки і використання ядерних технологій для захисту державної безпеки. Для ядерного стримування і щоб уникнути загрози або застосування ядерної зброї проти Китаю, потрібно побудувати і удосконалити систему ядерних сил, поліпшити стратегічне раннє попередження, управління і контроль над ядерними озброєннями, забезпечити протиракетну оборону і систему швидкого реагування та захисту життя.

Стосовно загроз, які стоять перед національною безпекою КНР можна виділити традиційні та нетрадиційні загрози.

Традиційні загрози дають про себе знати переважно в політичній і військовій сферах. В даний час вони проявляються наступним чином.

По-перше, зберігається тенденція до зростання числа локальних війн і збройних конфліктів, відмітними особливостями яких є тривалість, порівняно висока географічна концентрованість, а також складність і різноманіття причин.

По-друге, великі світові держави постійно нарощують військові витрати для трансформації своїх збройних сил, ядром якої служать інформаційні технології. Світовим лідером є Сполучені Штати. КНР необхідно постійно збільшувати фінансування армійського будівництва в процесі модернізації народного господарства в чотирьох областях, з тим щоб підготувати висококваліфікованих фахівців і підвищити боєздатність військовослужбовців в епоху інформаційних технологій.

На даному етапі Народно-визвольна армія Китаю (НВАК) оснащена механізованою і напівмеханізованою військовою технікою. До 2050 р., Китай здійснить модернізацію у всіх областях і вийде в ряди середньо розвинених країн, закінчиться і процес інформатизації збройних сил. НВАК знайде здатність здобувати перемоги у війнах локального характеру із застосуванням інформаційних технологій [26].

По-третє, в центрі уваги світової спільноти знаходиться питання про нерозповсюдження ядерної зброї. Ядерні проблеми на Корейському півострові та в Ірані залишаються найгострішими питаннями міжнародної безпеки.

Безпосередні військові загрози безпеки Китаю в даний час відсутні. Разом тим є ряд факторів, які повинна враховувати китайська стратегія безпеки.

Перший серед них - дисбаланс міжнародних стратегічних сил. Фундамент стратегічної рівноваги порушили односторонній вихід США з Договору по ПРО і початок створення американських систем протиракетної оборони.

Другий фактор - спроби США з двох сторін, зі сходу і заходу, чинити тиск на безпеку Китаю, а якщо додати сюди "м'яке" присутність США в

Південній і Південно-Східної Азії, то загроза виявляється тристоронньою. Ставлення США до Китаю як до стратегічного суперника в АТР незмінно, Штати не здатні відмовитися від курсу на стримування і обмеження Китаю.

Третій фактор - зростаючі зміни по периферії китайських кордонів. У сусідніх з Китаєм країнах мають місце захоплення територій, релігійні конфлікти, наркотрафік, терористичні акти. Зростає число ядерних держав. Японія після подій "11 вересня" може направляти свої війська за межі країни і перейшла від оборонної орієнтації до наступальної. Зміцнюються збройні сили Індії.

Четвертий чинник - ускладнення тайванської проблеми. Для того щоб вирішити цю проблему КНР проводить курс «мирне об'єднання і одна держава - дві влади». Курс «мирне об'єднання і одна держава - дві влади» - це важлива складова частина теорії і практики будівництва соціалізму з китайською специфікою, незмінна і основоположна державна політика китайського уряду на тривалий період часу [74]. Його основними моментами є наступні:

- Один Китай. У світі існує тільки один Китай. Тайвань є невід'ємною частиною Китаю. Центральний уряд знаходиться в Пекіні. Це загально визнаний факт, який складає і передумову мирного вирішення тайванського питання.

Китайський уряд рішуче виступає проти будь-яких висловлювань і дій, спрямованих на розкол Китаю і зазіхають на його суверенітет і територіальну цілісність, проти створення «двох Китаїв», «одного Китаю і одного Тайваню» або «однієї держави з двома урядами», проти всіх спроб і актів, що можуть призвести до «незалежності Тайваню». Статус Тайваню як невід'ємна частина Китаю є визначеним і незмінним, тут не може бути й мови про «самовизначенні».

- Співіснування двох строїв. В рамках одного Китаю як передумова, соціалізм в континентальній частині і капіталізм на Тайвані будуть співіснувати і спільно розвиватися протягом тривалого часу, один іншого не

поглине. Таке міркування головним чином ґрунтується на обліку нинішнього положення Тайваню і практичних інтересів тайванських співвітчизників. Це буде важливим почином і головною специфікою державного устрою Китаю після здійснення його об'єднання. Після здійснення об'єднання двох сторін протоки діюча нині соціально-економічна система на Тайвані не зміниться, спосіб життя не зміниться, економічні та культурні зв'язки з зарубіжними країнами не зміняться. Приватні майна, житлові будинки, земельні ділянки, власність підприємств, законні права успадкування, інвестиції китайських емігрантів та іноземців. Будуть без винятку захищатися законом.

- Високий ступінь самоврядування. Після здійснення об'єднання країни Тайвань стане особливим адміністративним районом, який на відміну від інших провінцій і районів Китаю буде користуватися правом на високий ступінь самоврядування. Він матиме адміністративне, законодавче та незалежне судове права, а також право на винесення остаточного судового рішення. Він буде самостійно управляти своїми партійними, адміністративним, військовими, економічними і фінансовими справами; він буде також мати право підписувати з іноземними державами торговельні, культурні угоди та інші права зовнішніх зносин; він може мати свою власну армію; континентальна частина не буде посилати на Тайвань ні військовий, ні адміністративний персонал. Представники уряду особливого адміністративного району і діячі різних кіл Тайваню можуть займати керівні посади в центральних державних органах влади, а також брати участь в управлінні загальнодержавними справами.

- Мирні переговори. Здійснення національного об'єднання мирним шляхом контактів і переговорів. Адже по обидва боки протоки живуть китайці. Якщо вони почнуть воювати один проти одного, займатися братовбивством у разі порушення суверенітету і територіальної цілісності Китаю, то це було б величезною трагедією для співвітчизників по обидва боки протоки. Мирне об'єднання допоможе згуртованості всіх націй Китаю,

підє на користь стабільності та розвитку суспільства та економіки на Тайвані, а також послужить процвітання і росту могутності всього Китаю.

П'ятий фактор - загроза цілісності території Китаю, створювана сепаратистами Синьцзяна і Тибету. Особливу заклопотаність Пекіна викликає активізація і розширення масштабів діяльності на території Китаю і за його межами сепаратистської терористичної організації "Східний Туркестан", метою якої є створення на території Синьцзян-Уйгурського автономного району, а також прилеглих до нього районів Казахстану і Киргизії незалежної ісламської держави. В останні роки поряд з тим, що силами "Східного Туркестану" здійснено ряд великих терористичних актів, ця організація увійшла в контакт з "Аль - Каїдою", "Талібаном" і "Ісламським рухом Узбекистану", перетворившись, таким чином, в складову частину сил міжнародного тероризму [103] .

Шостий фактор - нетрадиційні загрози безпеці: організована міжнародна злочинність, тероризм, контрабанда, корупція, нелегальна міграція.

Існує кілька пріоритетних ліній в галузі національної безпеки Китаю. Стійка тенденція збереження сепаратистських настроїв щодо тайваньського питання, зростання технологічного розриву з провідними країнами Заходу як наслідок активізації процесів трансформації збройних сил під впливом революції у військовій справі, а також виникнення нових викликів і загроз, пов'язаних з продовженням економічної глобалізації та прагненням США до підтримки однополярного світу - всі ці тенденції будуть робити істотний вплив на безпеку Китаю в найближчі десятиліття.

З 2001 року китайські аналітики визначають основні загрози внутрішній безпеці як «три злих сили» - міжнародний тероризм, національний сепаратизм і релігійний екстремізм [78] . Пекін усвідомлює значимість загрози, яка походить від етнічних і сепаратистських заворушень у західних районах Китаю і в Тибеті, відзначається і причетність до цих хвилювань іноземних спецслужб. На додаток до традиційних проблем

безпеки китайські аналітики в останні роки стали приділяти більше уваги негативному впливу на економічний розвиток Китаю та його внутрішню стабільність з боку глобальних і міжнаціональних загроз: епідемії СНІДу; міжнародної злочинності і торгівлі наркотиками; швидкому поширенню ядерної, хімічної і біологічної зброї та систем її доставки; екологічної деградації і тероризму. Керівництво Китаю все більш усвідомлює загрози економічної та інформаційної безпеки, а також ерозії національної незалежності як наслідку глобалізації. У найближчій перспективі, на думку китайських експертів, ці проблеми будуть тільки рости, що пов'язується зі вступом Китаю до Світової організації торгівлі.

Нетрадиційні загрози в особі тероризму стають все більш серйозними. Вони перетворюються на найважливіший фактор, що робить негативний вплив на глобальну безпеку. У 2008 році все більш відчутно стали проявлятися загрози в таких областях, як фінанси, енергетика, продовольство, зміна клімату, інформаційна безпека, безпека харчових продуктів та охорони здоров'я.

По-перше, всі країни опинилися свідками швидкого поширення міжнародної фінансової кризи, що відноситься до числа нетрадиційних загроз. Проблема забезпечення фінансової безпеки вкрай актуальна. Криза, що виникла в Сполучених Штатах, Європі поширився по Японії і, позначився на китайській економіці.

По-друге, боротьба з тероризмом і раніше залишається складною проблемою. Теракти відбуваються на Середньому Сході, в Центральній і Південній Азії і в деяких країнах Африки. Зокрема, Південна Азія стала новим полігоном міжнародного тероризму. З січня по жовтень минулого року там скоєно Більше 380 терактів. Серед них - збройні атаки терористів на Мумбаї (колишня назва - Бомбей) в листопаді 2008-го, які потрясли весь світ.

По-третє, на тлі різкого коливання цін на світовому нафтовому ринку більшої актуальності набувають питання енергетичної безпеки. Дати розумну відповідь на виклики в цій області стало для Китаю метою саме стратегічного

характеру, від виконання якої залежатиме забезпечення стабільного розвитку. В даний момент падіння цін на нафту викликане несприятливими економічними очікуваннями. Однак глобальні запаси нафти й інших видів вуглеводневого палива скорочуються з кожним днем, що змушує використовувати альтернативні енергоносії, екологічно чисті технології та відновлювальні енергоджерела, такі, наприклад, як гідроенергія, біогаз, вітряна і атомна енергія [83]. Китайська Народна Республіка виступає проти поширення ядерної зброї, але підтримує широкомасштабне використання атомної енергії. В даний час потужність енергоблоків на АЕС становить лише 1,2% сумарної потужності китайських електростанцій. Країна має дуже хороші перспективи для розвитку атомної енергії.

По-четверте, в умовах коливання світових цін на зерно посилюється проблема забезпечення продовольчої безпеки. У першій половині 2008 року відзначено динамічне зростання цін на провідних світових біржах сільськогосподарської продукції. Ф'ючерсні ціни на рис і соєві боби досягли найвищого рівня за останні 20 і 34 роки відповідно, а ціни на пшеницю - історичного рекорду, що викликало продовольчі кризи і заворушення в більш ніж 40 країнах. Продовольча безпека КНР в основному гарантована. Ступінь самозабезпечення продовольством перевищує 95% [85]. Але необхідні завчасні заходи обережності - адже проблема постачання харчуванням 1,3-мільярдного населення є першочерговим завданням в управлінні державою. На початку поточного року 15 адміністративних одиниць провінційного рівня постраждали від небувалої посухи, внаслідок чого вперше в історії країни був введений режим швидкого реагування першого ступеня.

У Китаї передбачено збереження орних земель на рівні не менше 1,8 120 млн. гк., що потрібно для забезпечення продовольчої безпеки в найбільш населеній державі світу. КНР в жодному разі не можна розраховувати на зарубіжні країни в питанні постачання себе зерном.

По-п'яте, важливими залишаються проблеми зміни клімату, інформаційної безпеки, безпеки харчових продуктів та охорони здоров'я.

Серед основних факторів, що роблять негативний вплив на безпеку і стабільність в так званому «ближньому оточенні» Китаю (АТР) в Білій книзі перераховуються американська стратегія « розворот убік АТР», військова політика Японії, провокації з боку деяких сусідів Китаю відносно спірних островів, втручання зовнішніх сил в територіальні суперечки в Південно-Китайському морі (цілком прозорий натяк на Вашингтон), нестабільність на Корейському півострові.

У Білій книзі Пекін відкрито заявляє про те, що деякі прибережні країни, сусіди Китаю, вдаються до провокацій і підсилюють свою військову присутність на рифах і островах, що належать Китаю.

Ще наприкінці квітня 2015 офіційний представник МЗС КНР звинуватив Філіппіни і В'єтнам в тому, що протягом багатьох років ці держави займаються створенням штучних островів, масштабним будівництвом аеродромів та інших споруд, а також розміщенням ракет на спірних островах в Південно-Китайському морі [41].

Зокрема, Пекін звинуватив Філіппіни в будівництві на оспорюваних Китаєм островах аеродрому, пристані, туристичних об'єктів, а В'єтнам - у зведенні численних штучних островів в районі архіпелагу Спратлі, а також будівництві на спірних островах злітно посадочних смуг, вертолітних майданчиків, ракетних позицій, адміністративних корпусів, казарм, маяків, готелів та інших об'єктів інфраструктури. Захист морських прав та інтересів називається в Білій книзі як довгострокової завдання Китаю [141].

Крім повторення раніше озвучених у попередніх Білих книгах з національної оборони і у виступах китайських високопоставлених осіб сюжетів, що стосуються військової стратегії Китаю та розвитку китайських збройних сил, у білій книзі "Військова стратегія Китаю" міститься ряд нових положень і акцентів:

- Констатується підвищення міжнародного становища і впливу Китаю, розширення стратегічних інтересів Китаю, необхідність перехоплення

китайськими збройними силами стратегічної ініціативи у військовому суперництві;

- Посилення збройних сил Китаю називається складовою частиною китайської мрії про національне відродження китайської нації;

- У документі кілька разів в різних варіаціях повторюється ідея про те, що збройні сили Китаю повинні беззаперечно дотримуватися принципу абсолютного лідерства Комуністичної партії Китаю і підкорятися владі КПК;

- У Білій книзі виділяються чотири ключові сфери, в яких Китаю необхідно підвищувати потенціал своїх збройних сил: море, космос, кіберпростір і ядерна сфера. У розвиток заявленого Пекіном ще в 2012 р курсу на становлення Китаю як сильної морської держави, в Білій книзі вказується на необхідність відмови від традиційних уявлень про те, що сухопутні простору є більш важливими, ніж морські. Акцентується необхідність надання більшої значущості захисту морських прав та інтересів Китаю. Більше того, позначається перехід від захисту виключно прибережних територій до змішаного забезпечення безпеки, як в прибережних районах, так і у відкритому морі;

- Вельми цікава частина Білої книги, в якій розкриваються наміри Китаю щодо розвитку військового співробітництва з країнами світу. Тут в першу чергу констатується намір продовжувати військові обміни та співробітництво саме з Росією. І тільки в другу чергу позначається готовність розвивати нову модель військових відносин з США. Далі позначаються плани з розвитку військового співробітництва з сусідніми країнами - європейськими, африканськими, латиноамериканськими і південнотихоокеанськими партнерами.

У цілому зміст Білої книги з військової стратегії свідчить про те, що китайське керівництво надає великого значення, з одного боку, військової модернізації та створенню високоефективної і сильної армії, а з іншого, - роз'ясненню міжнародному співтовариству мотивів і основних напрямків свого військового будівництва. Всеосяжна концепція національної безпеки

КНР поступово сформована за 30 років проведення політики реформ і відкритості. В даний час ситуація у сфері міжнародної безпеки зберігає тенденцію мирного і стабільного розвитку при помітному збільшенні числа чинників дестабілізації і непередбачуваності і постійному посиленню спільного впливу традиційних і нетрадиційних загроз безпеці. В даному випадку необхідно вживати заходів обережності завчасно. Іншою особливістю ситуації у сфері міжнародної безпеки є наявність протиріч і конфліктів між країнами у забезпеченні власної безпеки і постійне розширення сфери їх загальних інтересів, що стосуються забезпечення міжнародної безпеки. При цьому помітно зросла можливість ввести співробітництво на основі обопільного виграшу у протидії нетрадиційним загрозам безпеки. Китай, керуючись "всеосяжною концепцією безпеки" і зміцнюючи власну здатність впоратися із загрозами та викликами, активізує міжнародне співробітництво у сфері безпеки в рамках ООН, ШОС інших міжнародних організацій і за допомогою багатосторонніх і двосторонніх механізмів.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 була розглянута стратегія національної безпеки КНР. Висвітлено еволюцію розуміння щодо державної безпеки. Також було виділено основні загрози, які стоять перед національною безпекою Китаю.

В результаті аналізу було підкреслено ряд факторів, які повинна враховувати китайська стратегія безпеки та висвітлені пріоритетні лінії в галузі національної безпеки Китаю.

Встановлено, що в даний час ситуація у сфері міжнародної безпеки зберігає тенденцію мирного і стабільного розвитку при помітному збільшенні числа чинників дестабілізації і непередбачуваності і постійному посиленню спільного впливу традиційних і нетрадиційних загроз безпеці. В даному випадку необхідно вживати заходів обережності завчасно.

Іншою особливістю ситуації у сфері міжнародної безпеки є наявність протиріч і конфліктів між країнами у забезпеченні власної безпеки і постійне розширення сфери їх загальних інтересів, що стосуються забезпечення міжнародної безпеки. При цьому помітно зросла можливість ввести співробітництво на основі обопільного виграшу у протидії нетрадиційним загрозам безпеки. Китай, керуючись "всеосяжною концепцією безпеки" і зміцнюючи власну здатність впоратися із загрозами та викликами, активізує міжнародне співробітництво у сфері безпеки в рамках ООН, ШОС інших міжнародних організацій і за допомогою багатосторонніх і двосторонніх механізмів.

РОЗДІЛ 3.

ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Важко переоцінити роль Китаю на світовому енергетичному ринку - він є найбільшим споживачем енергії, виробником і споживачем вугілля, створює половину приросту споживання нафти. Китай споживає близько 30% світової енергії, 60% світового виробництва вугілля, 30% заліза, 16% нафти і великий обсяг інших видів сировини[27]. Такий високий рівень споживання енергії викликаний стрімким економічним розвитком Китаю. Використання переваги в особі величезною робочої сили, безумовно, сприяє зростанню сукупного випуску, але промисловий розвиток вимагає також значного вкладення сировинних ресурсів. Темпи приросту споживання енергії, за винятком декількох років, мають схожу динаміку з темпами приросту ВВП.

Щодо енергетичної політики КНР слід сказати, що з міркувань національної та екологічної безпеки, соціальної стабільності, Китай зберігає значну державна присутність у сфері видобутку та виробництва енергії. За регулювання різних сфер енергетики відповідають кілька органів: Державний комітет з розвитку і реформи, Міністерство земельних і природних ресурсів, Міністерство захисту навколишнього середовища та ін. Проте, в ході загального процесу ринкових реформ були проведені перетворення, спрямовані на лібералізацію і підвищення ефективності енергетичного сектора, наприклад, до 1979 р. сфера електроенергетики, включаючи процеси інвестування та управління, повністю перебувала під контролем держави. Виробничі компанії відповідали тільки за досягнення кількісних нормативів, а не за збільшення прибутковості. Прибутки або збитки передавалися в центральний бюджет. У зв'язку з такою політикою, в період 1949-1979 рр. Китай відчував значний дефіцит потужностей [11]. Зараз ринок кожного з

видів палива та ринок електроенергетики мають свої особливості регулювання та порядки ціноутворення. Найбільш фрагментованим і високо конкурентним є ринок вугілля.

Розробка нафтових і газових родовищ і переробка отриманих продуктів, навпаки, являє собою олігополію державних корпорацій, серед яких найбільшими є China National Petroleum Corporation (CNPC), Sinopec Group (SG), China National Offshore Oil Corporation (CNOOC). Разом вони відповідають за майже всю внутрішню видобуток нафти і газу, являють Китай за кордоном. Через ці компанії держава підтримує нафтогазовий ринок конкурентоспроможним з вугіллям.

Слід сказати, що енергетична структура Китаю в 2020 році виглядає наступним чином (рис.2.1.):

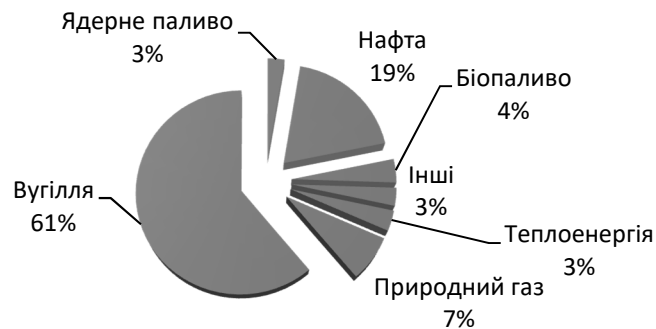

Рис. 2.1. Енергетична структура Китаю

Останнім часом геологи визначають загальні запаси вугілля в Китаї майже в 1 трлн. т. (860 млрд. т. кам'яного і 130 млрд. т. бурого), хоча зустрічаються і більш високі оцінки, а розвідані - в 115 млрд. т.[159]. З формально-статистичної точки зору це означає, що навіть при рівні річного видобутку в 1 млрд. т. розвіданих запасів може вистачити більш ніж на сто років. Однак для економічно рентабельної розробки придатна тільки 1/3 цих запасів. Додамо, що Китай має запаси кам'яного вугілля самих різних марок і газовими, і коксовими, і антрацитами. Загальне ж число вугільних басейнів і родовищ сягає 300. Китай, на який припадає 13,3% світових запасів вугілля, займає перше в світі з його видобування: у 2020 р. в Китаї було видобуто 2,76

млрд. т вугля при обсязі імпорту близько 239 млн. т. Темпи приросту видобутку становлять близько 115 млн. т. на рік: у 2010 році обсяг видобутку вугілля склав 2,38 млрд. т. [160].

За планами китайського керівництва, частка вугілля в структурі первинного енергоспоживання країни повинна поступово скорочуватися з нинішніх 63% до 55% в 2040 р. при зростанні фізичних обсягів споживання, за принаймні, удвічі [139]. При цьому існуючих розроблюваних економічно доцільних ресурсів в КНР вистачить на 35 років при нинішніх темпах видобутку. Цікаво, що якщо у світі 64% від загального обсягу споживання вугілля використовується в генерації, то в КНР на виробництво електроенергії припадає приблизно 42%, а що залишилися 58% розподіляються між хімічної, виробництвом будівельних матеріалів, сталеливарної галузями. Одночасно спостерігаються стійке зниження частки промислового сектора в споживанні вугілля і стабільне зростання - в генерації.

Визначальна роль вугілля в енергетичному балансі країни пов'язана зі стратегією самозабезпечення енергетичними ресурсами: в Китаї роблять акцент на інноваційному використанні потенціалу цієї традиційної галузі. Зупинимося на цьому докладніше. Вугільна промисловість Китаю може служити яскравим прикладом подвійності і неоднозначності політики розвитку самої країни. При чималому числі невеликих застарілих вугільних електростанцій в КНР ефективно розвивається вуглехімія - галузь, яка може істотно вплинути на всю майбутню енергетичну політику країни. Підвищенню ефективності використання вугілля в Китаї почали приділяти увагу в середині 1990-х рр., коли економіка КНР стала залежати від імпортних поставок нафти [123].

Одним з найбільш перспективних напрямків бачилося виробництво альтернативних нафтопродуктів (АНП) за допомогою скраплення вугілля. Дана технологія дозволяє отримати з вугілля рідкі вуглеводні, які можна використовувати в якості палива в двигунах внутрішнього згорання. При

цьому газ і поновлювані джерела енергії повинні були поступово замінити вугілля в генерації. Зріджування вугілля доцільно при ціні на сиру нафту вище 40 дол. / бар., що вже сьогодні робить її привабливою навіть на важкодоступних родовищах.

У середньостроковій перспективі частка вугілля в енергетичному балансі країни буде зберігатися на стабільно високому рівні, особливо при низьких світових цінах на цю сировину. Однак розвиток сучасних технологій сприятиме поступовому заміщенню вугілля в електрогенерації на користь природного газу. Вугілля буде все більше використовуватися для отримання АНП, що дозволить Китаю кілька знизити залежність від імпорتنих поставок нафти. Вони розосереджені по всій країні, але головні з них знаходяться в північній і північно-східній її частинах. Згідно з міжнародною статистикою, за розвіданими запасами нафти (2,2 млрд. т.) Китай не входить у першу десятку країн світу. Але якщо вірити деяким китайським джерелам, то економічно рентабельні для видобутку запаси нафти досягають 12-13 млрд. т., рівня Іраку, Кувейту або ОАЕ. Основні з розвіданих родовищ нафти розташовані в північно-східній та східній частинах країни, хоча вони відкриті і на північному заході. Останнім часом епіцентр пошуково-розвідувальних робіт переміщається якраз на північно-захід, де перспективи нафтоносності пов'язані з Джунгарській, Цайдамській та іншими улоговинами. Інший важливий напрям пошуків - шельфові акваторії Жовтого, Східно-Китайського і Південно-Китайського морів, де вже відкриті багаті родовища [114].

Запаси природного газу в Китаї, який довгий час орієнтувався в першу чергу на вугільне паливо, почали розвідувати значно пізніше, так що і нині цей процес знаходиться, можна сказати, в початковій стадії. Проте міжнародні джерела вже оцінюють їх приблизно в 2,5 трлн. м³., а китайські - в 7-13 трлн. м³.; друга з цих оцінок ставить Китай в один ряд з найбагатшими природним газом країнами світу. Але вже зустрічається і оцінка в 30 трлн. м³. [116]. До початку 1990-х рр. видобуток природного газу становила тільки

15 млрд. м³. Але потім, у зв'язку з уповільненням темпів зростання видобутку і вугілля, і нафти, інтерес до цієї галузі помітно зріс, видобуток почав рости швидше і в 2005 р її рівень піднявся до 50 млрд. м³. [113]. А в 2020 році цей показник вже досяг відмітки в 195 млрд. м³. [161]

Розміщення ресурсів природного газу по території країни (70% їх зосереджені в західних і південно-західних районах) зумовило і географію його видобутку. Перше місце з видобутку газу займає провінція Сичуань. Природний газ добувається також у Сіньцзян - Уйгурському автономному районі (Цайдамський і Таримський басейни). Крім того, газові промисли працюють і на шельфі Південно-Китайського моря, і в затоці Бохай. За винятком останніх всі вони розташовані дуже далеко від головних центрів споживання природного газу - великих міст східній частині країни. Але великих за довжиною магістральних газопроводів поки в Китаї всього два. Переважають же газопроводи невеликої довжини, які з'єднують місця видобутку з найближчими споживачами газового палива. Однак перспектива збільшення видобутку газу передбачає і спорудження нових великих газопроводів. Слабкою стороною китайської газової галузі є проблема невідповідності між ринковим механізмом формування цін на СПГ, який імпортується в Китай і директивної системою ціноутворення на природний газ усередині Китаю.

Слід зазначити, що відбулись й певні реформи в контексті ціноутворення ринку природного газу. Так, реформа ціноутворення на природний газ в Китаї пройшла кілька стадій, які можна підрозділити таким чином: етап низьких цін (1950-1981 рр.), етап подвійних цін (1982-1992 рр.), етап структурних цін (1993-2005 рр.), перший етап рекомендованих цін (з грудня 2005р.). Тим не менш, до теперішнього часу механізм ринкового ціноутворення так і не розроблений. Разом з тим для покриття нестачі внутрішніх газових ресурсів Китай змушений закуповувати за кордоном ТПГ і СПГ за цінами світового ринку (чистий імпорт за підсумками 2013р.

Перевищив 28 млрд. куб. м.). Ціни на туркменський газ на кордоні Китаю становлять близько 250 дол. США за 1 тис. куб. м.[50].

За даними Головного митного управління КНР, середні ціни на СПГ в 2020р. - Порядку 300 дол. США за тис. куб. м., при цьому ціни на СПГ з Катару, Єгипту та Екваторіальної Гвінеї досягають 500 дол. США за 1 тис. куб. м. Навіть якщо виходити з базової ціни на газ, що видобувається на території Китаю, і не приймати в розрахунок транспортні тарифи, реалізація імпортованого з-за кордону газу на внутрішньому ринку збиткова. І хоча існуюча в Китаї директивна система ціноутворення зміниться на ринкову, однак поки немає конкретних часових параметрів такого переходу. Зберігається невизначеність негативно впливає і чинить економічний тиск на китайські газові компанії, перешкоджає збільшенню імпорту газу, однак при цьому стимулює власний видобуток газу [47].

Кажучи про гідро потенціал КНР слід сказати, що за розмірами свого економічного гідро потенціалу Китай не просто входить (поряд з Росією, Бразилією, Канадою та Індією) в групу країн-лідерів, але й займає в ній перше місце. Його гідропотенціал оцінюється в 1260 млрд. кВт. Гідропотенціал країни розподіляється між річками і річковими басейнами нерівномірно. Найбільш великий він у Янцзи - самої повноводної річки Китаю з річним стоком понад 1 тис. км³ [107].

Важливим напрямком внутрішньої енергетичної політики КНР є розвиток атомної енергетики. Атомна галузь Китаю включає в себе геологічну розвідку, видобуток урану, його конверсію і збагачення, експлуатацію ядерних реакторів, переробку відпрацьованого палива, зберігання радіоактивних відходів, виробництво спеціального обладнання та приладів, спорудження та монтаж нових установок і радіаційний захист.

В даний час атомна галузь Китаю розвивається в трьох основних напрямках: вироблення електроенергії на атомних електростанціях; ядерно - паливний цикл; науково-дослідна, проектно-конструкторська діяльність [110].

За даними Всесвітньої ядерної асоціації, на сьогоднішній день в КНР діють 14 реакторів, ще 27 знаходяться на стадії будівництва, а до 2030 р. планується ввести в експлуатацію ще 50 реакторів. Китайська влада розраховує до 2020 р. довести частку АЕС у виробництві електроенергії до 5%, збільшивши їх потужність в 4 рази [69].

Уряд КНР розробив «Концепцію енергетичної безпеки» на найближчі 5 років, яка була включена в 12-й п'ятирічний план розвитку країни (2016 - 2020 рр.) та Стратегію революційних змін у сфері постачання та споживання енергії (2016-2030 рр.)[53].

Відповідно до даної концепції, всі аспекти розвитку ядерної енергетики Китаю знаходяться під державним контролем. У зв'язку з цим рішення про принципи та напрямки розвитку галузі приймаються на державному рівні. Центром прийняття рішень з питань ядерної політики є Держрада КНР. Рішення виробляються в Державній комісії з розвитку і реформи на основі даних, що надходять з Державного бюро з енергетики. За виконання прийнятих рішень відповідають, головним чином, дві державні компанії: Китайська державна корпорація ядерної енергетики (CNNC) і Китайська корпорація ядерної енергетики провінції Гуандун (CGNPC). Обидві компанії здійснюють будівництво та експлуатацію АЕС на території Китаю. Однак так склалося, що потужності з конверсії, збагачення урану і виробництва ядерного палива перебувають у віданні компанії CNNC, так само як і велика частина дослідницьких центрів, провідних роботи в галузі ядерної енергетики[58].

В рамках реалізації концепції енергетичної безпеки до 2020 р. CNNC запланувала інвестувати в будівництво АЕС більше 500 млрд. юанів, що призведе до збільшення встановленої потужності парку ядерних реакторів до 40 гВт [8].

У результаті проведених заходів, сьогодні Китай за кількістю споруджуваних реакторів значно випереджає інші ядерні держави, у тому числі Росію та Індію. Більш того, КНР активно освоює нові технології в

атомній промисловості. Так, наприклад, в серпні 2011 р. китайські ЗМІ повідомили про створення свого першого ядерного реактора четвертого покоління [45]. За повідомленням Китайського інституту атомної реактор на швидких нейтронах, який розроблявся протягом 20 років, дозволить скоротити кількість радіоактивних відходів [17]. Таким чином, Китай став дев'ятою країною, що розробила реактор на швидких нейтронах, який використовує уран в 60 разів ефективніше звичайного реактора, що дозволить понизити залежність країни від імпорту цієї сировини. Тим не менш, незважаючи на певні досягнення, ядерна енергетика КНР все ще займає одне з останніх місць у загальному енергобалансі країни.

Запаси урану в Китаї невеликі, хоча розвідано понад 200 його родовищ. Вже зараз атомна енергетика відіграє важливу роль в економіці Китаю. Це, перш за все, відноситься до найбільш динамічно розвинутих прибережних районах, які знаходяться на значній відстані від запасів вугілля. На даний момент в Китаї в цілому експлуатуються 11 реакторів загальною потужністю приблизно 8,6 ГВт.

Країна володіє дуже великими (5-10 млрд. т.) запасами горючих сланців. Те ж відноситься і до нетрадиційних джерел енергії, які поки що використовуються лише в незначній мірі. Наприклад, ресурси геотермальної енергії, за оцінками, складають 3 млрд. т., ресурси сонячної енергії - не менше 16 млрд. кВт.; при цьому для розвитку геліоенергетики сприятливі умови існують у більшості районів Китаю.

Ще одна особливість паливно-енергетичного комплексу Китаю - широке використання таких нетрадиційних видів палива, як деревина, відходи рослинництва і тваринництва, або, іншими словами, біомаси. Річне виробництво різних видів біомаси оцінюється в 5 млрд. т. У сільських районах вона (в основному солома і деревина) забезпечує приблизно 70% загального споживання енергії [25]. На базі побутових і сільськогосподарських відходів поширене також виробництво біогазу, який

використовують як безпосередньо для побутових потреб, так і для виробництва електроенергії.

Основною інтригою китайського газового ринку залишається те, коли і скільки сланцевого газу може добуватися в Китаї. Представники китайської Комісії з реформ і розвитку (ДКРР) в різний час виступили із заявами, які облетіли весь світ - вже до 2020 р. Китай зможе довести видобуток газу зі сланців до 60-100 млрд. куб. м. Однак поки серйозні підстави у подібних оцінок відсутні [24].

Обсяг доведених запасів сланцевого газу в країні дорівнює нулю, на жодній з пробурених свердловин не вдалося отримати стабільний приплив газу. Китайські оцінки будуються на тому положенні, що КНР зможе повторити успіх США і Канади вже найближчим часом. Однак цілий ряд чинників, вказують на те, що розвиток китайської сланцевої індустрії може зайняти набагато більше часу. Умовно їх можна об'єднати в три групи - це фактори, пов'язані з технологіями, собівартості видобутку і монополізацією ринку. До цих пір основною проблемою, яка стримує розвиток сланцевої газовидобутку в Китаї, було відсутність необхідних технологій. Згідно заявам представників CNPC, після розвідки більш ніж 1 трлн. куб. м запасів сланцевого газу в провінції Сичуань фахівці компанії прийшли до висновку, що, зважаючи на складні геологічні умов видобуток газу в промислових масштабах на цих родовищах поки важко досягти [63]. Дані розвідувального буріння, проведеного провінції Сичуань показують, що принаймні на тих ділянках, де було вироблено буріння, сланцеві поклади старше американських, мають в три рази меншою пористістю, містять меншу кількість газу, а також в 2-3 рази тонше, ніж у США. Свердловини, пробурені в подібних породах, будуть володіти набагато меншою продуктивністю і, по всіх ймовірності, зажадають розробки більш складних технологій видобутку.

Відсутність технологій відкладає на непевний термін початок «сланцевої революції» в Китаї, тоді як дві інші проблеми - поєднання високої вартості видобутку і високого рівня монополізації ринку, можуть значно

загальмувати розвиток китайської сланцевої газовидобутку. Попередні розрахунки показують, що собівартість виробництва сланцевого газу буде значно перевищувати собівартість видобутку газу на традиційних родовищах. Це пов'язано як з нерозвиненістю інфраструктури та внутрішнього ринку, так і з більш складними умовами залягання сланцевих пластів. Тому в умовах підвищення внутрішніх цін на газ китайські корпорації будуть, насамперед, зацікавлені в розробці традиційних родовищ, видобуток на яких зможе принести їм великі і швидший прибуток [10].

Зрозуміло, що зацікавленість Китаю в розширенні видобутку сланцевого газу базується на можливому зниженні залежності від імпорту вуглеводневих ресурсів. Інтерес Китаю до розвитку видобутку сланцевого газу викликаний стрімко зростаючим в останні роки попитом на газ. У 2009 р. він зріс на 20%. Одночасно Китай прагне знизити частку вугілля у своєму енергобалансі за рахунок газу. Для цього Пекін уклав договори на постачання зрідженого газу з Австралії та Ємену, активно співпрацює з Туркменістаном та Іраном. Однак ці заходи не покривають зростаюче споживання Китаю.

Позицію Китаю визначають дані експертів, які стверджують про наявність в країні значних запасів сланцевого газу. Так, за оцінкою міністерства енергетики США, сланцеві родовища в Китаї можуть містити в 12 разів більше газу, ніж традиційні і можуть досягати 26 трлн. куб. м. Як відзначали зарубіжні експерти, запаси сланцевого газу в Китаї досягають 36,1 трлн. куб. м. Китайські геологи вважають ці дані завищеними і вважають, що запаси сланцевого газу становлять близько 26 трлн. куб. м газу. Це значні обсяги, якщо враховувати, що світові запаси газу оцінюються в 170-200 трлн. куб. м [90].

Тим часом, згідно з даними норвезької енергетичної компанії Statoil, геологорозвідка, ймовірно, виявить великі запаси сланцевого газу в Китаї, Австралії, на Близькому Сході, в північних районах Африки, а також в

Латинській Америці. Як і в багатьох країнах світу, прогнози щодо видобутку сланцевого газу в Китаї розрізняються досить сильно.

Слід зазначити, що Китай буде найбільшою у світі системою виробництва електроенергії з поновлюваних джерел енергії - трохи більше 1 трлн. кВт. виробленої електричної енергії до 2013 року, що в загальній складності більше аналогічного показника енергосистем Франції та Німеччини. Виникає питання: які причини і наслідки цього зсуву у бік відновлюваної енергетики та що це означає - для Китаю і для світу [157].

Прагнення Китаю створити найбільшу в світі систему виробництва електроенергії з ВДЕ широко визнається в усьому світі. Доктор Джеймс Хансен, відомий кліматолог, стверджує, що Китай в даний час є лідером по установці нових гідро-, сонячних і вітрових потужностей, а також з вироблення електроенергії на АЕС. Дані за 2013 підтверджують слова Хансена. З погляду встановлених потужностей, Китай сьогодні має найбільшу електроенергетичну систему в світі, потужність якої складає 1,25 тВт., перевищуючи потужність енергосистеми США, яка оцінюється в 1,16 тВт. В енергетичному балансі Китаю поновлювані джерела енергії (сонце, вітер і вода) складають 30%, хоча на вугілля як і раніше доводиться 69% [148].

Тим не менш, на передній план за встановленими потужностям виходять поновлювані джерела енергії. У 2019 році Китай додав 94 гВт. нових потужностей, з яких 55,3 гВт. склали потужності відновлюваної енергетики і тільки 36,5 гВт. - тепловий (в основному, вугілля). Також Китай додав лише 2,2 гВт. потужностей ядерної енергетики [54].

Що стосується фактичної генеруючої електроенергії, то до 2013 року Китай виробляв в цілому 5322 млрд. кВт. (або тВт.), у тому числі майже 4000 млрд. кВт. від теплових електростанцій і трохи більше 1000 млрд. кВт. (або 20%) з поновлюваних джерел. Офіційною метою Національної комісії розвитку і реформ (NDRC) в Китаї є збільшення частки електроенергії, що генерується з поновлюваних джерел енергії, до 30% до 2028 року. Найбільш

показовою ознакою революції поновлюваних джерел енергії є дані про інвестиційні вкладення. З 2007 року частка інвестицій у виробництво електроенергії з поновлюваних джерел енергії неухильно зростає: 32% від загального обсягу інвестицій в 2007 році, 50% - у 2015 році і 59% інвестицій в 2020 році. З урахуванням інвестування в атомну енергетику, частка інвестицій на виробництво електроенергії з не викопних видів палива збільшилася з 37% в 2007 році до 75% в 2020 році. Інвестиції в теплові електростанції знизилися за той же період з 62% до 25%.

Беручи до уваги дані, які свідчать про розширення сфери впливу поновлюваних джерел енергії на енергобаланс Китаю, можна прогнозувати, що подальші зміни енергетичної системи країни будуть рухатися в бік більшої опори на відновлювану енергетику [59].

Це гарна новина для Китаю. Це означає, що енергетична безпека країни в даний час активізується шляхом збільшення генерації електроенергії з відновлюваних джерел енергії, адже Китай сам підтримує цю генерацію завдяки потужній виробничій системі, яка штампує величезна кількість вітряних турбін, сонячних батарей та інших пристроїв. Також Китай нарешті має можливість приборкати проблему катастрофічного забруднення повітря і води.

І це хороша новина для світу, оскільки це означає, що саме зараз у Китаї відбувається пік викидів парникових газів в атмосферу, і в найближчому майбутньому ситуація зміниться, адже зелені джерела енергії замінюють чорні, вугільні.

Досвід Китаю в зниженні витрат на розвиток відновлюваної енергетики завдяки ефекту масштабу є також хорошою новиною для всіх інших країн, що розвиваються. Це означає, що енергія сонця, вітру та інших відновлюваних джерел зараз починає пропонувати непідробну економічну альтернативу як основоположного джерела енергії в порівнянні з попередньою тотальною залежністю від викопних видів палива.

Чистий енергетична революція збирається вийти на глобальний рівень - завдяки зниженню витрат, якого домогся Китай.

У 2005 був прийнятий Закон КНР про відновлюваної енергії, що стало важливим стимулом для прискореного становлення цієї галузі. З 1 січня 2006 року він набув чинності. Надалі був прийнятий ще ряд важливих документів. Серед них - опублікована в 2007 р. Програма середньострокового і довгострокового розвитку відновлюваної енергії, План на 11-у п'ятирічку (2008), а також тимчасові правила з управління коштів, асигнованих на виробництво устаткування для використання вітрової та сонячної енергії [5]. У серпні 2009 р. китайські законодавці затвердили переглянутий варіант Закону про відновлюваної енергії, в якому був врахований досвід, накопичений за трирічний період його дії. У новій редакції, крім загальних установок, містяться конкретні положення, що визначають систему фінансової підтримки галузі, включаючи гарантований збут всієї виробленої в ній продукції. З цією метою Закон наказує відповідним державним відомствам встановлювати річні показники закупівель виробленої в країні відновлюваної енергії. Мережеві компанії зобов'язуються купувати таку продукцію в обсягах не нижче встановленого мінімуму. Передбачається також створення урядових фондів розвитку відновлюваної енергії [6].

Створення нормативної бази та відповідний курс матеріального стимулювання, що включає державні асигнування на НДДКР та демонстраційні об'єкти, податкові знижки, бюджетні дотації, повномасштабну закупівлю електроенергії з поновлюваних джерел, тендери на франчайзинг і гнучкий механізм ціноутворення, - все це у величезній мірі сприяло розвитку виробництва відновлюваної енергії. У 2007 р інвестиції в її виробництво склали \$ 1,2 млрд., що висуває Китай за цим показником на 2-е місце у світі. Екстрені антикризові вливання державних інвестицій в економіку для підтримки і стимулювання зростання також передбачають збільшення вкладень у цю галузь [158].

У 2008 р. Китай вийшов на 1-е місце в світі по виробництву сонячних фотоелектричних батарей. На його частку припадає 60% використуваних у світі сонячних водонагрівачів. Сумарна встановлена потужність вітрових електрогенераторів досягла 12,6 млрд. кВт., більш ніж удвічі перевищивши плановий орієнтир на 2010 р. [158].

За даними Державного інформаційного центру, інвестиції в освоєння відновлюваної енергії до 2025 р. перевищать 3 трлн. юанів. Однією з головних перешкод для широкого впровадження відновлюваної енергії служить її висока собівартість. Очікується, що в міру розширення масштабів виробництва собівартість буде знижуватися, а податкові пільги та цінові дотації дозволять підвищити ринкову конкурентоспроможність. Ключовою проблемою вважається також створення сучасного обладнання та передових технологій для виробництва відновлюваної енергії. Великі генераторні підприємства з встановленою потужністю більше 5 млн. кВт. зобов'язані підвищити частку відновлюваної енергії до 2025 році не менше ніж до 8%.

Відносно наявності енергетичних ресурсів провінцій - нерівне становище. Розвинені східні провінції виробляють лише 6% енергії, а відстаючі південно-західні - 28,6%, де зосереджена велика частина гідроенергетичного виробництва. Найбільше енергії виробляється в північній частині Китаю, де відбувається більше 60% видобутку вугілля [152].

Всередині самих регіонів ресурси також представлені не рівномірно: в північному регіоні переважає виробництво вугілля, в північно-східному та східному - нафти, в південно-західному і центрально-південному - гідроенергії. Тільки в північно-західному регіоні відносно однаково представлено виробництво вугілля, нафти і гідроресурсів. Найбіднішими копалинами ресурсами провінціями є Цзянсу, Чжецзян, Цзянсі, Хунань, Гуандун, Гуансі, Хайнань і Тибет.

Обсяг виробленої і споживаної енергії не відповідають один одному. Самий енергоінтенсивний східний регіон споживає в 5 разів більше енергії, ніж виробляє, а споживанні енергії найбагатшим ресурсами північний

регіоном в 2,5 рази менше його виробництва. Найбагатшими ресурсами провінціями, очевидно, є Внутрішня Монголія, де зосереджено 20% запасів газу і 17,1% запасів вугілля, Сіньцзян-Уйгурський автономний район - 17,4% нафти і 21,9% газу і Сичуань - 19,8% газу і 15,1% заліза. Головною «вугільною» провінцією є Шаньсі, «нафтовий» і «газовий» - Сіньцзян-Уйгурський автономний район.

Основні напрями та проблеми розвитку відновлюваної енергетики:

- Використання енергії вітру. У провінціях Цзянсу, Хебей, Ганьсу, Автономному районі Внутрішня Монголія створюються бази вітрової енергетики потужністю понад 10 млн. кВт. кожна. За первісним варіантом плану передбачалося, що в 2010 р. сумарна встановлена потужність перевищить 20 млн. кВт, а в 2020 р. - 30 млн. кВт. В кінці 2008 р. вона становила 12,2 млн. кВт. Китайська промисловість в основному освоїла виробництво агрегатів потужністю до 1,5 мВт. Західні компанії, прагнучи зберегти своє монопольне становище, відмовляються вивозити технології з виробництва установок потужністю більше 2,5 мВт і не створюють у Китаї спільних підприємств[147].

- Використання сонячної енергії. У 2008 р. виробництво полікристалічного кремнію в Китаї перевищило 6 тис. т., виробництво фотоелектричних елементів - 2 млн. кВт, або 15% світового виробництва. Китай є світовим лідером з виробництва та використання сонячних водонагрівачів[138].

Глобальна криза зі другої половини 2008 р. позначилася на цій галузі: знизилася число замовлень, впали ціни на полікристалічний кремній. Однак урядова антикризова програма, спрямована на стимулювання внутрішнього попиту, сприяє пожвавленню ринку і подолання наслідків кризи. У березні 2009 р. Міністерство фінансів і Міністерство житлового міського та сільського будівництва КНР прийняли рішення про часткове дотування використання фотоелектричної енергії в будівельній індустрії. Оскільки на частку цієї галузі припадає 40-50% всієї споживаної в країні енергії, перехід

на відновлювану енергію рівносильний споживанню додаткових 300-500 млн. т. вугілля. Широкомасштабне поширення «зеленого будівництва» може стати важливим двигуном зростання китайської економіки.

У липні 2009 року Міністерство фінансів, Міністерство науки і техніки та Державне енергетичне управління КНР дали старт програмі «Золоте сонце», що передбачає надання фінансової, науково-технічної та ринкової підтримки фотоелектричної енергетиці. Планується протягом двох-трьох років фінансово сприяти створенню демонстраційних об'єктів потужністю не менше 500 мВт [134].

- Використання біопалива. В кінці 2007 р. в Китаї налічувалося 87 об'єктів, що використовують біопаливо для виробництва електроенергії, з сумарною встановленою потужністю 22 млн. кВт. Китай має в розпорядженні великі ресурси сировини для такого виробництва. Розвиток його особливо значимо для вирішення енергетичних проблем сільських і окраїнних районів [132]. Проте собівартість одержуваної таким шляхом енергії поки ще занадто велика і не здатна конкурувати в мережах з електроенергією, одержуваної з інших джерел. Китай приділяє велику увагу участі у міжнародному науково-технічному співробітництві з розвитку відновлювальної енергетики. В кінці 2007 р. Міністерством науки і техніки та Держкомітетом з розвитку і реформ було прийнято спільний план, який виділяв п'ять пріоритетних областей і шість напрямків такої співпраці. У числі пріоритетних областей були названі з'єднання виробництва сонячної енергії з її використанням у будівництві; виробництво електроенергії з біопалива та біомаси; вітрова енергетика; паливні елементи на водні і метанолі; комплексне використання підземних джерел. Передбачається розвивати фундаментальні дослідження, створювати демонстраційні об'єкти, здійснювати курс «виходу за кордон», сприяти міжнародним обмінам і діалогу, готувати висококваліфіковані кадри. За допомогою міжнародного співробітництва Китай розраховує стимулювати як запозичення зарубіжних передових технологій, так і вітчизняні інновації.

Отже, ми можемо бачити при цьому спостерігається сильна диспропорція у використанні різних видів палива: частка вугілля в загальному споживанні енергоресурсів складає близько 70% обсяги доведених запасів нафти і газу в країні не перевищують 1,5% від світових і більше половини всіх споживаних вуглеводнів Китай імпортує з-за кордону. Виходячи з цього, китайський уряд надає виняткового значення розробці конкретних заходів у сфері забезпечення енергетичної безпеки.

У КНР діє спеціальна Державна канцелярія по нафтових резервах і Енергетичне управління у складі Держкомітету з розвитку і реформ. До справжнього моменту уряд Китаю розробило 12-ю енергетичну п'ятирічку. На основі даного документа збудований план дій з просування енергетичної політики Китаю, а також позначені пріоритетні завдання, реалізація яких, за задумом розробників програми, дозволить зміцнити систему національної безпеки КНР в галузі енергетики [131].

В якості стратегічних завдань у рамках нової енергетичної концепції Китаю можна виділити наступні напрямки розвитку національного енергетичного комплексу країни:

- збільшення капіталовкладень у розвідку, освоєння і розробку власних родовищ нафти і газу

Внаслідок різкого збільшення обсягів споживання енергоресурсів китайський уряд позначив курс на переоцінку запасів вуглеводневої сировини всередині країни, а також нарощування обсягів видобутку нафти і газу, в тому числі на морському шельфі.

У цьому напрямку існують дві значущі проблеми:

- 1) розташування основних родовищ природних ресурсів переважно в східних провінціях, що створює певні труднощі при її транспортуванні в центральні і південні частини Китаю;

- 2) спад видобутку в ряді великих родовищ в Китаї, оскільки вони розробляються протягом багатьох років. Приміром, запаси одного з найбільших родовищ нафти «Дацин» стрімко виснажуються. Якщо спочатку

1990-х рр. тут видобувалося близько 56 млн. т нафти, то в 2009 р. - не більше 30 млн. т.[128].

Ці дві обставини підштовхнули уряд Китаю активізувати пошук нових родовищ на заході країни. У підсумку, на сьогоднішній день в енергетичній стратегії одне з головних місць займає СУАР, в родовищах якого, за даними китайських дослідників, зосереджено 40% від загальних запасів по країні .

Слід зазначити, що проблеми будівництва нових наземних комунікацій, які виникають в процесі перекладу видобувних і переробних потужностей зі сходу на захід, зокрема в Синьцзян, досить успішно вирішуються в рамках урядової програми «Масштабного освоєння заходу»;

- Оптимізація паливно-енергетичного балансу країни.

Як відомо, паливно-енергетичний баланс Китаю відрізняється високою часткою споживання вугілля. У 2010 р. видобуток вугілля в Китаї склав приблизно 3,3 млрд. т., а за планами 12-ї п'ятирічки (2011-2015 рр.) даний показник збільшиться до 4 млрд. т. [130].

Однак залежність від одного джерела енергії створює певну загрозу з точки зору енергетичної безпеки. Крім того, продукти спалювання вугілля завдають великої шкоди екології. Китай займає 2-е місце в світі після США за рівнем забруднення атмосфери вуглекислим газом. У зв'язку з цим уряд КНР ставить завдання поступового зниження До 2021 р. частки вугілля з 70% до 54% за рахунок збільшення частки газу з 3% до 10%, атомної та гідроенергетики з 7% до 9%. [129].

Таким чином, шляхом збільшення частки природного газу в структурі споживання, а також за рахунок розвитку атомної та відновлюваної енергетики, у середньостроковій перспективі Китай планує оптимізувати свій ПЕК;

- Впровадження заходів з енергозбереження та підвищення ефективності використання палива та енергії.

З метою стримування темпів зростання споживання енергоресурсів, уряд КНР впродовж останніх років активно проводить політику з

енергозбереження в промисловості і в житлово-комунальному господарстві. Для реалізації цих цілей були здійснені наступні заходи: прийнятий закон «Про поновлюваних джерелах енергії» і змінений «Вугільний кодекс», в яких прописані норми щодо впровадження інноваційних технологій вітчизняного та іноземного виробництва.

Поряд з цим, китайська влада застосовують заходи податкового стимулювання підприємств до використання енерго-, ресурсозберігаючих, «зелених» технологій і способів організації виробництва. Передбачається повне або часткове звільнення від прибуткового податку, що вводиться з урахуванням обсягу інвестицій, вкладених в цей напрямок;

- Інтенсивний розвиток атомної енергетики, поновлюваних і вторинних джерел енергоресурсів

У внутрішній енергетичній політиці КНР особлива увага приділяється альтернативних та відновлювальних джерел енергії. Для реалізації цих цілей була розроблена «Програма розвитку поновлюваних джерел енергії на середній і тривалий період» [136]. Згідно з прийнятими документами важливим у розвитку енергетичної галузі стало застосування гідроенергії і інших поновлюваних джерел енергії, в тому числі застосування ТПВ (тверді побутові відходи) і очищення вугілля. Це, на думку законодавців, дасть можливість поліпшити структуру споживання енергії, зменшити забруднення навколишнього середовища і, тим самим, призупинити тенденцію зі зміни клімату;

- Розвиток атомної енергетики

У плані забезпечення енергобезпеки КНР розвиток атомної енергетики відіграє важливу роль. В якості головного умови масштабного розвитку ядерної енергетики в Китаї розглядається зниження вартості АЕС, яке вимагає організації самостійного будівництва атомних електростанцій, власного виробництва палива і незалежного конструювання реакторів. У 2005 р. Держрада КНР прийняла «Програму середньострокового і довгострокового розвитку ядерної енергії (2005-2020 рр.)», що передбачає

збільшення встановленої потужності АЕС до 40 млн. кВт. У відповідність з цією програмою китайські компанії активізували співпрацю з закордонними постачальниками урану, зокрема з Казахстаном і Узбекистаном;

- Створення стратегічних резервів

З метою нейтралізації загрози короткочасних збоїв в поставках нафти, Китай ухвалив рішення про створення національної системи стратегічних резервів, за допомогою якої також планується стабілізувати внутрішній ринок споживання нафти в період різких цінових стрибків і коливань на світових ринках.

Незважаючи на те, що країна приступила до створення стратегічного нафтового резерву в 16 млн. т., цей запас, враховуючи обсяги і потреби китайської економіки, дуже малий і не грає важливої ролі в нафтовій безпеці Китаю. За підрахунками експертів, стратегічний запас Китаю необхідно збільшити до обсягів 60-денного споживання (понад 40 млн. т.), при річному споживанні в 240 млн. т. нафти [56].

Будівництво перших сховищ стратегічних запасів нафти було розпочато в 2004 р. в провінціях Ляонін, Шандун і Чжецзян. У 2008 р. Китайська національна нафтогазова корпорація (CNPC) оголосила про початок будівництва сховища нафтового резерву комерційного характеру ємністю до 1 млн. куб. м. в СУАР. Передбачається, що ця база буде сприяти стабільному розвитку регіональної економіки держави. За оцінками приватних компаній - в китайському СНР близько 100 млн. барелів. Представники компаній вважають, що більша частина поставок в резерв була з Казахстану та Росії. Китайський СНР буде другим за величиною після США, коли завершиться його формування [49]. Пекін почав десять років тому будівництво ємностей, що часто розглядається як "війна резервів" - через його використання в західних країнах у період конфліктів, таких як Війна в Перській затоці в 1990-91 рр. і Лівійської війни в 2011 році. У 2001 році десяту п'ятирічним планом (2001-2005 рр.) передбачалося створення національної стратегічної нафтової системи для підвищення енергетичної

безпеки країни [57]. Китайський СНР розвивається в три етапи. Пекін побудував нафтобази на першому етапі ємністю більше 100 млн. барелів в період між 2004 і 2008 роками. До кінця 2010 року Китай вже наповнила чотири центри зберігання, всі вони розташовані поблизу великих переробних центрів на східному узбережжі. Йде будівництво другого етапу потужністю понад 200 млн. барелів йде - і баки будуть заповнювати по мірі споруди. Лю Тінань (Liu Tienan) - керівник китайської Національної Енергетичної Адміністрації сказав, що Китай буде "штовхати вперед" будівництво сховищ другого етапу. Це будівництво включає в себе кілька великих центрів зберігання глибоко у внутрішніх районах країни, було завершено в 2013 році, а наповнення - в 2014 році. Третій етап, з потужністю близько 200 млн барелів, планується побудувати з наповненням цистерн до 2021 року. [55].

Таким чином, на сьогоднішній день уряд Китаю приділяє велику увагу розробці дієвої внутрішньої енергетичної стратегії. Відповідними відомствами вживаються активні заходи з оптимізації ПЕК, впровадженню нових технологій виробництва електроенергії, зростає частка використання природного газу, ГЕС, АЕС, енергії вітру та інших альтернативних джерел енергоресурсів. Слід зазначити, що уряд Китаю в зазначених напрямках домоглося значних успіхів, тим не менш, для підтримки нинішніх темпів розвитку економіки країни, цих заходів виявляється недостатньо. У цій ситуації Китай змушений розвивати крім внутрішньої енергетичної політики також і зовнішню стратегію у сфері енергетики.

Економіка Китаю в найближчі п'ять років буде стабільно розвиватися, середньорічні темпи зростання повинні скласти близько 7,5%. Відповідно енергетична галузь країни також збереже досить високі темпи зростання видобутку енергоресурсів і виробництва енергії.

На сферу енергетики ляже підвищене навантаження у зв'язку з активними процесами урбанізації, розвитком інфраструктури сільських районів, швидким зростанням внутрішнього споживання.

Для того щоб зберігати дефіцит енергоресурсів в контрольованих межах, держава буде збільшувати обсяги внутрішнього видобутку енергоресурсів, імпорту вуглеводнів, а також діяльно пропагувати економію енергії. Планується також регулювати споживання енергії за рахунок підвищення всередині країни цін на нафтопродукти. Крім цього, на думку розробників реформи, існує необхідність поступового регулювання цін на вугілля, природний газ і електрику. Після підвищення цін на вугілля, сиру нафту і природний газ відповідно повинна буде вирости ціна електрики з метою сприяння ресурсоекономії в різних галузях народного господарства - на виробництві, у будівництві, внутрішньому споживанні. Заплановано скорочення виробництва та експорту продукції, що вимагають високих енергозатрат. В силу досить великій залежності китайської енергетики від імпорту вуглеводнів керівництво країни продовжуватиме проведення політики, спрямованої на максимальне стримування ввезення нафти і газу (хоча зростання імпорту цих видів сировини все ж буде достатньо стабільним). Заходи щодо зміцнення енергетичної безпеки також будуть включати в себе створення стратегічного нафтового резерву, диверсифікацію шляхів отримання і транспортування енергоресурсів (будівництво нових трубопроводів, зміцнення транспортної інфраструктури, розширення міжнародної географії поставок енергетичної сировини).

Буде продовжена активна політика по залученню іноземних активів у розвиток енергетичної галузі. Ухил, швидше за все, відбудеться у бік залучення високих технологій та фахівців, так як модернізація всієї промисловості та енергетичної галузі як її складової частини назвали пріоритетним напрямком у розвитку економіки країни.

Що стосується виходу на зарубіжні ринки, можна прогнозувати, що КНР буде продовжувати свою стратегію покупки іноземних активів і підприємств.

Стосовно до впливу економічної кризи на енергетичну політику Китаю можна стверджувати, що він не зробить скільки-небудь помітного впливу.

Більше того, як зазначається в доповіді Державного енергетичного управління КНР «Про енергетичний розвитку Китаю в 2009 р», «фінансову кризу відносно послаблює протиріччя економіки та енергетики, гострі суперечності навколо вугілля, електрики, нафти і транспорту. Це дуже полегшує обстановку у сфері енергетики Китаю і надає сприятливі можливості для зняття глибоко прихованих протиріч».

Таким чином, можна очікувати, що в осяжній перспективі КНР не змінить кардинальним чином свою енергетичну стратегію і продовжить існуючу політику, дотримуючись курсу на самозабезпечення, економію ресурсів, модернізацію галузі та активну співпрацю із зарубіжними партнерами. Відповідно збільшується залежність країни від зовнішніх джерел енергії. Частка імпорту в сумарному споживанні енергії в 2020 р. зросте з нинішніх 3% до 20%. Чистий імпорт енергоносіїв перевищить 800 млн. т у вугільному еквіваленті, або 560 млн. т в нафтовому вимірі, що складе п'яту частину всього світового експорту енергоносіїв.

За прогнозами китайських експертів, це сприятиме суттєвому підвищенню світових цін на енергоносії. Ціни на нафту до 2022 р. можуть досягати \$ 200 за 1 барель і, як мінімум, не опустяться нижче \$ 150 (в незмінних цінах 2008 р). Не менш ніж удвічі, як вважають, виростуть також ціни на вугілля, природний газ, зріджений газ і уран. Одне з найважливіших завдань економічної стратегії КНР на перспективу - істотно скоротити споживання енергії в розрахунку на одиницю ВВП. На її рішення орієнтована значна частина науково-технічного потенціалу країни, оскільки це повинно підвищити національну конкурентоспроможність Китаю на світових ринках, послабити його залежність від зовнішніх поставок енергії та зменшити забруднення навколишнього середовища. Експерти вважають, що для забезпечення нафтової, державній та економічній безпеці Китаю потрібно створити 90-денні страхові резерви нафти. Так як 75% імпорту нафти надходить в Китай з неспокійного Близького Сходу і Африки і перевозиться за маршрутом Ормузьку протоку - Індійський океан - Маллакська протока,

який проходить по лінії військових конфліктів, CNPC з метою підвищення рівня безпеки поставок і скорочення транспортного плеча на 1200 км здійснив будівництво цілого ряду потужностей для прийому і прокачування імпортованої нафти по території сусідньої М'янми до кордону з Китаєм.

Стосовно сценарію розвитку енергетичного комплексу слід зазначити, що аналітики виділили 4 сценарії. Перший сценарій. Цей сценарій діє на даний момент. У розумінні він виглядає таким чином - котиться за інерцією. Називається інерційним сценарієм. Китай зберігає тенденції, які діяли ще в часи до кризи. Тримати темп зростання економіки без будь-якої реальної планової політики щодо зменшення викидів і сильного впливу на клімат.

Другий сценарій. Нізкокарбоний. Цей сценарій моделює високі темпи зростання економіки Китаю. Головні критерії:

- Національна енергетична безпека за рахунок широкомасштабного розвитку власної енергобазы
- Диверсифікація імпорту енергоносіїв
- Посилення політики щодо захисту навколишнього середовища
- Раціоналізація енергоспоживання
- впровадження нових технологій

Третій сценарій - посилений нізкокарбоний, відрізняється лише тим, що всі заходи з охорони навколишнього середовища здійснюються в синхронізації з іншими країнами в глобальному проекті. За цим сценарієм Китаю доведеться піти на великі обмеження в емісії парникових газів і зробити акцент на інвестування в нові технології, наприклад уловлювання і зберігання вуглецю.

Четвертий сценарій - ослаблений нізкокарбоний, розглядає низькі темпи зростання, які стабілізують зміна клімату.

Висновки до розділу 3

В даному розділі було проаналізовано потенціал та розглянуті подальші перспективи розвитку енергетичного комплексу Китайської Народної Республіки. Визначена роль окремих енергетичних складових в загальній енергетичній структурі Китаю. Висвітлені стратегічні завдання у рамках нової енергетичної концепції країни.

Встановлено, що Китай в даний час відноситься до числа найбільших у світі споживачів енергетичних ресурсів. Китай володіє багатими запасами вкопного вугілля. Китай також є основним виробником і споживачем вугілля у світі. Частка виробництва вугілля в енергобалансі КНР після реформи 1978 р. стабільно складала більше 70% і не тільки не знизилася, але після 2002 р. помітно зросла, що було викликано різким зростанням цін на нафту в світі.

Частка споживання вугілля поступово знижується, проте як і раніше перевищує 2/3 балансу енергоспоживання, що пояснюється зростанням частки споживання нафти (за рахунок зростання експорту) і гідроенергії.

Структура енергоспоживання Китаю відрізняється як від світового, так і азіатського зразка значною часткою вугілля (Китай - 61%, у світі - 29,6%, в АТР - 52,1%). Друге місце за споживанням займає нафта (Китай - 20%, у світі - 33,5%, в АТР - 27,7). Третє – газ (Китай – 7 %, у світі - 23,8%, в АТР - 11,2%).

Відмічено, що стосовно сценарію розвитку енергетичного комплексу аналітики виділяють 4 сценарії: інерційний, низькокарбоневий, посилений низькокарбоневий, ослаблений низькокарбоневий.

Зроблено висновок, що в осяжній перспективі КНР не змінить кардинальним чином свою енергетичну стратегію і продовжить існуючу політику, дотримуючись курсу на самозабезпечення, економію ресурсів, модернізацію галузі та активну співпрацю із зарубіжними партнерами.

РОЗДІЛ 4.

ЗОВНІШНІЙ АСПЕКТ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КНР

Сьогодні енергетична безпека стає частиною і зовнішньої політики Китаю. Бурхливо розвивається економіка, швидка урбанізація і постійне зростання рівня життя населення обумовлюють потреби в різних видах енергії, особливо це стосується нафти і природного газу. Двадцять років тому Китай був найбільшим експортером нафти у Східній Азії. Сьогодні він не тільки другий споживач нафти у світі, але й другий її імпортер. Згідно з «Управління енергетичної інформації США (EIA)», потреби Китаю в нафти зростуть на третину. Опора виключно на власні енергоресурси не дає Китаю необхідний обсяг енергії. Китай має велику потребу в імпорті ресурсів, в основному основному нафти. Метою Китаю є не тільки створення стабільної і надійної внутрішньої системи енергопостачання, але і надійної зовнішньої системи для забезпечення енергетичної стабільності.

З 2005 р Китай вийшов на друге після США місце щодо споживання та виробництва енергоресурсів. У 2007 КНР посів третє місце по імпорту нафти після США і Японії [35].

Попит безперервно зростає, змушуючи уряд Китаю знаходити все нові шляхи його задоволення і забезпечення енергетичної безпеки країни. При таких показниках споживання нафти і залежно від її імпорту для енергетичної безпеки Китаю стало життєво необхідним забезпечити диверсифікацію шляхів транспортування і країн – постачальників нафти. Диверсифікація джерел отримання енергії - основа зовнішньої енергетичної стратегії. Вона включає:

- Диверсифікацію джерел нафтового імпорту з країн Близького Сходу, Росії, країн Центральної Азії, Африки та інших, а також імпортованих видів енергоносіїв та диверсифікацію форм транспортування енергії. Коли Китай став нетто-імпортером нафти в 1993 р, нафта імпортувалася з країн Близького

Сходу, і для цього використовувалася морська транспортування. Але як тільки Китай відкрив Росію і Центральну Азію як країни-імпортери, стало приділятися особлива увага прокладці нафтогазових трубопроводів. В даний час Китай розглядає можливості проведення нафтогазових трубопроводів з таких країн, як Туркменістан, Іран, М'янма, а також нафтопровід Росія - Китай - Індія ;

- Диверсифікація енергетичного співробітництва. Завданням Китаю має бути співпраця не тільки з країнами-виробниками, але і з країнами-споживачами нафти у сфері розвідки, видобутку, переробки і транспортування нафти, в області економії, підвищення ефективності енергетики, освоєння і використання нової та відновлюваної енергії, розвиток атомної енергії, і використання екологічно чистого вугілля. Наприклад, з країн Африки до Китаю надходить 30% всієї нафти, що імпортується.

КНР намагається діяти у всіх доступних регіонах світу, формуючи необхідну інфраструктуру з допомогою мережі трубопроводів, доріг, інвестиційних проектів і дружніх відносин. Згідно прогнозу, споживання нафти до 2020 р. збільшиться в 22,6 рази в порівнянні з 2000 р., але видобуток зважаючи обмеженість ресурсів істотно не зросте. Подібний обсяг споживання збільшить залежність КНР від імпорту нафти до 55%. Якщо в 2006 р. імпорт нафти складав 3500000 бар. в день, то, за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 р. він досягне 9800000 бар. в день, а до 2045 Китай обійде США в якості найбільшого імпортера нафти[60].

Для встановлення більш тісного зв'язку з постачальниками Китай впроваджується в закордонні проекти розвідки видобутку вуглеводнів. Зараз КНР шукає енергоресурси в Перській затоці та Африці. Китайські фірми залучені в 65 нафтових проектах в 30 країнах світу, їх загальна вартість становить 7 млрд. дол. Три головні китайські нафтові компанії беруть участь у найбільшій кількості проектів по всьому світу.

1) China National Petroleum Corporation (Китайська національна нафтова корпорація, CNPC). Доведені резерви компанії становлять 3,7 мільярда барелів. CNPC розпорядженні 30 іноземними проектами з розробки родовищ і видобутку нафти, що розробляються в Азербайджані, Канаді, Індонезії, М'янмі, Омані, Перу, Судані, Таїланді, Туркменістані і Венесуелі. Корпорація придбала працюючу в Казахстані вертикально інтегровану нафтогазову канадську компанію «ПетроКазахстан». Операція була проведена навіть незважаючи на спроби Лукойлу заблокувати злиття [64];

2) China Petroleum and Chemical Corporation (Китайська нафтохімічна корпорація, SINOPEC) - компанія, надзвичайно важлива стратегічно. Тільки за останній рік SINOPEC встигла придбати російську «Удмуртнефть» і підписати договір на розробку Сахаліну-3, хоча російська сторона в останні місяці намагається позбутися іноземної участі в подібних проектах. Головною перемогою компанії можна назвати отримання права на мажоритарне участь (51%) у розробці іранського родовища Ядараван. Звідти Китай отримає як мінімум 30 млрд. барелів основного енергоресурсу [62];

3) China National Offshore Oil Corporation (Китайська національна офшорна нафтова корпорація, CNOOC). Ця компанія була задумана як гравець, який зможе представляти Китай у спільних з іншими країнами підприємствах. Хоча з часом CNOOC втратила це монопольне право, саме ця корпорація є домінуючим представником КНР за межами країни. Держава володіє 70% акцій, і тому повністю контролює кожен крок компанії. Доведені резерви CNOOC на кінець 2005 року становили більше двох з половиною мільярдів барелів, а денна видобуток - близько 500,000 барелів. Крім того, зараз корпорація веде активну політику з придбання газових родовищ. Основними об'єктами є австралійські і індонезійські ресурси [71].

Більше половини енергоносіїв довгий час (поки не був запущений середньоазіатський газопровід) Китай отримував з політично нестабільного близькосхідного регіону, в якому зосереджено 64% всіх розвіданих світових запасів нафти. У десятку великих за величиною постачальників нафти до

Китай входить Кувейт. 12% китайських потреб в імпорті нафти забезпечує Іран (у липні 2009 року - 454 тис. барелів сирової нафти на день) і займає третє місце в списку найбільших постачальників енергоносіїв в цю країну після Анголи і Саудівської Аравії (а за іншими даними, четверте місце після Росії, яка вийшла на третє місце після скорочення експорту з Ірану на 40% в 2010 р.)[17]. Великі угоди в енергетичній сфері підписані в останні роки корпорацією CNPC з Сирією та Лівією. Китайська національна нафтогазова компанія «ПетроЧайна» та Міжнародна нафтова інвестиційна компанія Об'єднаних Арабських Еміратів уклали контракт з проектування та будівництва нафтопроводу Абу Дабі.

Відносно країн регіону Близького Сходу Китай дотримується стратегії «двох імпортів і одного експорту», тобто імпорт сирової нафти і нафтопродуктів, залучення нафтового капіталу країн в розвідку важкодоступних родовищ і реконструкцію нафтопереробних підприємств КНР, а також експорт китайського капіталу для інвестування в нафтовидобувні і нафтопереробні галузі країн персидської затоки в рамках стратегії «виходу за кордон» [34].

Потрібно відзначити, що Китай і країни Перської затоки розвивають не тільки двостороннє, але й багатостороннє співробітництво в рамках стратегічного діалогу КНР з Радою співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council - GCC) - регіональною організацією економічного, соціального, культурного співробітництва та інтеграції в цьому регіоні. У 2004 р. Китай і GCC підписали рамкову угоду про економічне, інвестиційне та технічне співробітництво (співробітництво в галузі енергетики - ядром цієї угоди). У червні 2010 р. в Пекіні між Китаєм і GCC був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння з питань стратегічного діалогу». У березні 2011 р. пройшов другий раунд цього діалогу. Сторони одностайні в тому, що стратегічний діалог послужить механізмом підвищення взаємної довіри і співпраці, налагодження взаємних консультацій і координації [84].

Катар це один з головних постачальників зрідженого природного газу (СПГ) в Китай, і за перші 11 місяців 2011 року він поставив туди 1,8 мільйона тонн, збільшивши обсяги поставок у порівнянні з 2010 роком на 76%. Обсяг торгівлі з ОАЕ перевищує 36 мільярдів доларів, і Емірати поступово перетворюються на важливу перевалочну базу для китайського експорту в Африку та Європу[137].

Окремо слід відзначити співпрацю Китаю з Росією. Вона сьогодні є постачальником найбільших об'ємів нафти в КНР. У 2020 р. обсяг експорту російської нафти в Китай досяг рекордних 542,4 млн. т. У травні 2014 р. в Шанхаї голова правління ВАТ «Газпром» А.Б. Міллер і президент Китайської національної нафтогазової корпорації Чжоу Цзіпін у присутності Президента Росії В.В. Путіна та Голови КНР Сі Цзіньпіна уклали контракт на постачання російського трубопровідного газу в Китай по «східному» маршруту. Контракт строком на 30 років передбачає експорт до Китаю 38 млрд. м³ російського газу на рік на взаємовигідних умовах з прив'язкою до нафтового кошика і умовою «бери або плати». Це найбільший контракт на постачання газу за всю історію Газпрому, за яким буде відвантажено понад 1 трлн. м³ за час дії угоди. Спеціально під цей проект споруджується магістральний газопровід «Сила Сибіру», який почали будувати у вересні 2014 р. а запуск планується в 2018 - 2020 рр. із закачуванням газу Чаянди і Ковикти.

На Сході Росії буде створено масштабну газову інфраструктуру, що стане локомотивом розвитку економіки регіону [76]. Потужний стимул до розвитку отримують цілі галузі російської економіки: металургія, трубна промисловість, машинобудування. Для російської газової галузі даний договір з Китаєм не просто відкриває новий перспективний напрямок поставок, але й диверсифікує традиційні маршрути поставок з метою хеджування ризиків і підвищення стабільності світового гравця газового ринку [65]. На початку жовтня 2014 обговорювалося питання про постачання газу в КНР, і було підписано нову угоду. 9 листопада 2014 р. в Пекіні

російською і китайською сторонами укладено низку угод у сфері ПЕК, у тому числі меморандум між Газпромом і CNPC про постачання 30 млрд. м³ газу по західному маршруту «Алтай» протягом 30 років [81]. У документі відображені терміни і обсяг транспортування палива, точка його передачі на кордоні і умова «бери або плати». Документ визначає умови транспортування палива з родовищ Західного Сибіру. Договір може бути підписаний вже в цьому році, а експорт газу в КНР, не виключено, перевищить обсяг його продажів у Європу [27]. Поставки по газопроводу «Алтай» будуть здійснюватися з тих же родовищ, ресурси яких використовують для продажів сировини в європейські країни і, можливо, надалі перевищать поточний експорт до Європи. Як відзначають аналітики «Сбербанк СІВ», пріоритетне значення для Пекіна має східний маршрут, особливо важливий для північно-східних регіонів з поганою екологією через використання вугілля. Однак на західній китайській кордоні російський газ чекає велика конкуренція, тому що вже здійснюються поставки по казахстано-туркмено-узбецькому газопроводу ТУКК, але, як підкреслюють аналітики, Китай робить ставку на диверсифікацію. Серед інших документів 9 листопада 2014 в Пекіні були підписані меморандум про взаєморозуміння між Газпромом і CNOOC (носить конфіденційний характер), а також рамкові угоди між «Роснефтью» і CNOOC про покупку китайцями більше 10% в «Ванкорнефті»[4].

У зв'язку з збільшується потребою в енергоресурсах і стратегічними планами щодо розвитку західних провінцій, Китай прагне розширити свій вплив у Центральній Азії і зміцнити там свої позиції. Основним компонентом енергетичної політики КНР в Центральній Азії з середини 1990-х рр. є стратегія «виходу за межі», суть якої полягає у впровадженні китайського капіталу і технологій на міжнародний ринок [48]. Більше того, на думку китайських дослідників, центр ваги даної стратегії насамперед повинен знаходитися в Росії і країнах Центральної Азії, оскільки вони «володіють

багатими нафтогазовими ресурсами, є дружньо налаштованими сусідами і володіють відносною політичною стабільністю».

У 1997 р. прем'єр Держради КНР Лі Пен у своїй статті «Політика Китаю щодо енергетичних ресурсів» позначив, що стратегія «виходу за межі» ознаменувала нову еру в розвитку енергетичної дипломатії Пекіна і привела китайські компанії на глобальний енергетичний ринок. Було відзначено, що, прагнучи розвивати власний нафтогазовий комплекс, Китай повинен використовувати також іноземні ресурси для свого розвитку. При цьому прем'єр закликав задіяти «будь-які засоби, включаючи лобювання, фінансову допомогу та обмін інформацією, для досягнення мети щодо диверсифікації джерел постачання енергоресурсів в Китай». Реалізація даної стратегії повинна скоротити розрив між внутрішнім виробництвом і споживанням енергоресурсів і зміцнити енергетичну безпеку шляхом диверсифікації джерел їх імпорту.

Існує кілька особливих факторів, які в значній мірі обумовлюють і визначають енергетичну політику Китаю в Центральній Азії.

По-перше, КНР безпосередньо межує з країнами регіону, більше того Центральна Азія історично була сферою геополітичних і торгово-економічних інтересів Китаю. Через регіон проходив Шовковий шлях, а в XVIII-XIX ст. китайські правителі при завоюванні Синьцзяна претендували на деякі землі нинішньої Центральної Азії, аж до озера Балхаш [18].

В даний час населення Синьцзян-Уйгурського автономного району (СУАР), що межує з Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном, етнічно близько населенню Центральної Азії: там проживають такі нації, як казахи, уйгури, киргизи, узбеки, таджики і ін., Що мають родинні зв'язки з громадянами центральноазіатських країн.

По-друге, в регіоні розташовуються значні запаси стратегічно важливих для Китаю енергетичних ресурсів, зокрема нафти, газу та урану. З початку XXI ст. країни Центральної Азії використовували свої можливості і

інтенсифікували зусилля з розробки ресурсів нафти і газу. У результаті темпи освоєння подвоїлися.

По-третє, політика КНР в Центральній Азії взаємопов'язана з розвитком власних західних провінцій, які безпосередньо межують з країнами регіону. До західних районах у КНР відносяться провінції Шеньсі, Ганьсу, Юньнань, Гуйчжоу, Сичуань, Цинхай, місто Чунцин і п'ять автономних районів - Нінся, СУАР і Тибет, Гуансі і Внутрішня Монголія. Характерними ознаками цих територій є наступні риси: значні простори - понад 70% території країни, низька щільність населення - 28% середньої щільності по Китаю, багатство природними ресурсами, нерозвинена регіональна інфраструктура, більш низький рівень освіти і більш низький показник ВВП на душу населення, ніж в середньому по країні.

Безпосередньо з країнами Центральної Азії межує СУАР - найбільший район Китаю, що займає майже одну шосту території країни (1600000 км²). Одночасно це один із найменш заселених китайських регіонів. З етнокультурної точки зору СУАР є частиною Центральної Азії. Ханьці в 2008 р. становили всього 39,2% населення району. Приблизно половина населення припадає на уйгурів. Також тут проживають казахи, киргизи, таджики і представники інших національностей. Більшість населення сповідує іслам. Протягом усієї другої половини ХХ ст. в СУАР неодноразово відбувалися заворушення на етнічному ґрунті. Запобігання проникнення націоналістичних і релігійних рухів в СУАР з Центральної Азії, а також Афганістану - важливий аспект політики безпеки Китаю. Але, крім того, для протидії появі сепаратистських рухів в СУАР і припинення заворушень Китаю важливо соціально-економічний розвиток цього району, поліпшення життя місцевого населення.

По-четверте, Китаю вкрай важливо, щоб Центральна Азія була для нього стабільним в стратегічному плані тилом. У цьому зв'язку визначальним чинником є утворився після розпаду Радянського Союзу силовий вакуум в

Центральній Азії. Росія виявилася не в змозі утримати нові країни під своєю опікою і надати їм необхідну допомогу.

По-п'яте, важливим фактором регіональної політики Китаю в Центральній Азії є традиційне геополітичне сприйняття власної ролі в якості стратегічної ланки між морськими державами і континентальною частиною Євразії. Згідно китайській концепції, роль КНР в Євразії виходить з його положення «сухопутної і морської держави». Покладається, що, перебуваючи між головними сухопутними державами (Росія та Індія) і головними морськими державами (США і Японія), Китаю необхідно грати сполучну роль. А для цього Китай повинен володіти сильною економікою і послідовно просувати розвиток взаємовигідних дружніх відносин із сусідніми країнами.

По-шосте, на політику Китаю відносно країн Центральної Азії, як ні в якому іншому регіоні, впливає фактор вразливості морських комунікацій. У Пекіні розуміють значення транзитних можливостей Центральної Азії для транспортування енергоносіїв по сухопутних трубопроводах - це представляється кращою гарантією енергобезпеки [7].

З моменту встановлення дипломатичних відносин Казахстан розглядається Китаєм в якості основного об'єкта економічного і, в першу чергу, енергетичного інтересу в Центральній Азії [44]. Однак у першій половині 90-х років економічна присутність Китаю в Казахстані було вкрай незначним і обмежувалося виключно торгівлею. У другій половині 90-х років економічне і, зокрема, енергетичне проникнення Китаю в Казахстан помітно інтенсифікувалося. Важливим стимулом підвищення інтересу Китаю до Казахстану з'явилося зростання потреб китайської економіки в енергоресурсах, в першу чергу нафти, що зумовило початок проектно-інвестиційної діяльності китайських компаній в республіці [46]. Провідні енергетичні корпорації з Китаю стали купувати активи в нафтогазовій галузі Казахстану та брати участь в освоєнні вуглеводневих родовищ на заході країни. З початком першого десятиліття XXI століття масштаби і глибина китайського економічного, у тому числі енергетичного проникнення в

Казахстан позначилися ще більш чітко. Це відобразилося й у значному збільшенні китайського торгового присутності на казахстанському ринку.

Розглядаючи Казахстан як основного торгівельно-економічного та енергетичного об'єкту інтересу в Центральній Азії, Китай почав проводити і більш активну кредитну політику, фінансуючи на пільгових умовах ті чи інші проекти, в яких основна частина кредитів освоюється саме китайськими компаніями. Крім нафтогазової галузі, проектно-інвестиційна діяльність стала зачіпати і цілий ряд інших галузей казахстанської економіки. Загальні обсяги фінансових ресурсів, так чи інакше вкладених Китаєм в казахстанську економіку, оцінюються не менш ніж у 23,6 млрд. дол., включаючи приблизно 11 млрд. дол. інвестицій, 0,55 млрд. дол. кредитів і 12,1 млрд. дол. - придбаних активів (переважно в нафтогазовій галузі), з яких на галузі ПЕК припадати понад 95% всіх перерахованих коштів [70]. В цілому, масштаби економічного, у тому числі енергетичного, присутності КНР в Казахстані вже представляються значними. Тим більше, що діяльність Китаю і китайських компаній як і раніше зачіпає головним чином сировинні галузі казахстанської економіки, хоча Астана і намагається націлювати китайський інтерес на переробні галузі, а також в цілому на розвиток промислового та інноваційного співробітництва.

У квітні 2009 р. в Пекіні було підписано одинадцять двосторонніх міжурядових відносин між Казахстаном і Китаєм. У числі документів - меморандум про комплексне співробітництво у сфері енергетики та кредитування, угоду про розширення співпраці в нафтогазовій галузі та сприяння в отриманні кредитних позик між «КазМунайГаз» і Китайською національною нафтогазовою корпорацією (CNPC) на суму 5 млрд. дол.[68].

На сьогоднішній день вже 1 млрд. тонн казахстанської нафти в руках китайських нафтових компаній.

Китайські компанії здійснюють активну співпрацю з Узбекистаном. За деякими оцінками, майже на 60% території цієї центральноазіатської країни розташовуються перспективні родовища вуглеводневої сировини. Обсяги

розвіданих запасів нафти і газу на відкритих родовищах складають більше 2 трлн. тонн умовного палива.

Так, в 2005 році з Китайською національною корпорацією з розвідки та розробки нафти і газу (CNODC) було підписано угоду про створення СП з розробки родовищ із нафтовими запасами в Бухаро-Хивинском регіоні та проведення геологорозвідувальних робіт в Устюртському, Ферганській і Бухаро-Хивинском нафтогазоносних регіонів [73].

У міжнародному консорціумі з пошуків вуглеводнів разом з південнокорейською, малайзійською і російською компаніями бере участь також Китайська національна нафтогазова корпорація (CNPC). У 2006 році CNPC придбала ліцензії НХК «Узбекнафтогаз» на розвідувальні роботи на п'яти нафтогазових родовищах в різних регіонах Узбекистану. У 2004 році компанія China Petroleum Technology - Development Corporation (CPTDS, підрозділ CNPC) здійснила модернізацію 10 бурових установок для «Узбекнафтогазу» вартістю 67900000 дол., А в січні 2007 року підписала контракт з національною холдинговою компанією «Узбекнефтегаз» на постачання 23 бурових установок вартістю 200 млн. доларів [80]. Китайська національна корпорація по розвідці і розробці нафти і газу (CNODC) має намір інвестувати більше 208 млн. дол. в геологорозвідку в Узбекистані на умовах ризикових вкладень. China National Oil - Gas Exploration- Development Corp., що входить до складу CNPC, заснувала в Узбекистані дочірню компанію зі стовідсотковим китайським капіталом CNPC Silk Road для проведення геологорозвідувальних робіт в нафтогазових регіонах республіки. Загальний обсяг китайських інвестицій у розвідку нафтогазових родовищ у 2007 році склав близько 26 млн дол. У червні 2008 року Китайська національна нафтогазова корпорація (CNPC) і Узбекнефтегаз підписали угоду про намір співпрацювати у сфері підвищення обсягів виробництва на старих нафтопромислах Ферганського басейну. У жовтні того ж року обидві сторони підписали ще одну угоду про спільну розробку нафтопромислів в Мінгбулаке. Нафтопромисли в Мінгбулаке знаходяться в північній частині

Ферганського басейну Узбекистану і були виявлені в 1992 році. Глибина запасів нафти і газу там перевищує 5000 метрів .

10 вересня 2009 року в Пекіні відбувся ряд зустрічей і переговорів між нафтогазовою компанією Узбекистану «Узбекнафтогаз» і компаніями Китаю, за підсумками яких підписано пакет двосторонніх документів. Так, сторонами підписано Меморандум про взаєморозуміння зі створення спільного підприємства між «Узбекнафтогазом» і ТОВ «Сань Вей Синь Е» з організації виробництва автомобільних балонів .

Крім того, «Узбекнафтогаз» підписав з Національною нафтогазовою корпорацією (CNPC) Меморандум про взаєморозуміння. Виходячи з цього документа намічено створення спільного підприємства з капітального ремонту, складання і виробництву нафтогазового обладнання, організації виробництва систем краплинного зрошення [93].

У вересні 2012 року відбувся візит китайського віце-прем'єра Ху Ляньюя в Узбекистан, в рамках його офіційного турне в Конго, Танзанію, Киргизію і Узбекистан. Під час візиту китайського віце-прем'єра президент Узбекистану Іслам Карімов підписав закон «Про ратифікацію Договору про довгострокове сусідстві, дружбі і співпраці країн - членів ШОС» [163]. Обидві сторони також підписали двосторонні угоди на суму 535 млн. дол. Також, в серпні 2012 року Узбекистан почав поставляти Китаю газ на регулярній основі. До кінця 2012 року, за прогнозами, обсяги поставок повинні склали 4 - 5 млрд. кубометрів. До 2016 року обсяги китайського законтрактованого газу плануються на рівні не менше 25 млрд. кубометрів на рік [87].

В останнє десятиліття спостерігається значне зростання енергетичного інтересу КНР до регіону Латинської Америки, що виражається у розвитку політичного діалогу з питань енергетичної співпраці, інтенсифікації контактів з енергетичних питань в рамках міжнародних і регіональних організацій та інших формах багатостороннього регулювання, розширюється участь великих китайських компаній в енергетичних проектах країн

Латинської Америки [43]. Питання найчастіше виносяться на порядок денний під час все більш частих візитів вищих китайських посадових осіб у регіон, де широко обговорюється поглиблення енергетичної співпраці. Первинним мотивом розширення китайського енергетичного присутності в регіоні Латинської Америки є реалізація власних економічних та енергетичних інтересів. У той же час, вторинну, але все ж дуже значиму роль відіграють зовнішньополітичні інтереси, ключовими з яких є підтримка діючих, головним чином, лівоорієнтованих, політичних режимів у країнах Латинської Америки, проходження принципу невтручання у внутрішні справи держав і остаточне дипломатичне визнання КНР як єдиного носія суверенітету. Спостерігається тенденція прагнення КНР стати гравцем не регіонального, а глобального масштабу. Для реалізації даної мети прагнення до виходу на енергетичні ринки країн Латинської Америки і закріплення на них є не тільки національним інтересом, але й однією з ключових стратегічних дилем, що припускають зниження ролі і витіснення США як традиційно впливового актора з усіх сфер розвитку латиноамериканського континенту.

Слід зазначити, що співпраця з країнами Латинської Америки стає дедалі більш розгорнутою, про що свідчить збільшення експорту з цих країн до КНР майже в 5 разів. Китаю вдалося встановити сприятливі відносини з країнами «лівого повороту», чому сприяв принцип невтручання у внутрішні справи держав. Так, Китай налагодив тісні та взаємовигідні енергетичні відносини з Венесуелою, Еквадором. Водночас найбільша перспектива в енергетичній сфері вбачається у відносинах з Бразилією. У 2009 р. в рамках візиту Сі Цзіньпіна до Бразилії був підписаний Меморандум про надання кредиту (10 млрд. дол.), який Банк Розвитку Китаю надає бразильській нафтовій компанії. Вона, натомість, гарантує щоденний експорт до КНР 100 тисяч барелів нафти [36]. Слід сказати, що у Венесуелі за підсумками засідання венесуельсько-китайської міжурядової комісії високого рівня, яке завершилося в грудні 2009 р., був укладений Договір про постачання 500 тис.

барелів нафти на добу і Меморандум про спільну розробку блоків «Хунін-8» і «Бояка-3» нафтоносного поясу р. Оріноко. Що ж до Аргентини, то в березні 2010 р. Китайська національна морська корпорація уклала угоду про купівлю 50 % акцій аргентинського нафтогазового виробника Bridas Corp., що є достатньо вагомим базисом для виходу на латиноамериканський нафтовий ринок.

Китайські енергетичні інтереси в Латинській Америці носять стратегічний і довгостроковий характер, зараз робляться послідовні кроки для їх багатосторонньої реалізації. Не викликають сумніви перспективи подальшого розвитку енергетичної співпраці між КНР і країнами Латинської Америки, яке становить стратегічний інтерес для обох сторін як у сфері економіки і національної безпеки, так і з геополітичної точки зору.

Необхідно зазначити, що спостерігається значне зростання енергетичного інтересу КНР до Африки. Найголовніший інтерес КНР в Африці - забезпечення доступу до нафти, інших корисних копалин і сировинних ресурсів. Специфіка китайського бізнесу в тому, що він готовий розробляти природні ресурси в країнах, які мають напружені відносини з Заходом, наприклад в Судані, або в яких очевидний високий рівень політичного ризику, як в Конго, або де відсутня пряма конкуренція із західними компаніями. Саме на Африку, що займає друге місце в імпорті Китаєм сирової нафти після Близького Сходу, сьогодні робиться ставка в китайської нафтової стратегії [20].

У 2009 р. китайський імпорт нафти з Африки склав 3,3 млн. бар / день. Африканська нафта забезпечувала 25% китайського нафтового імпорту, при цьому більше 20% припадало на країни Гвінейської затоки і Судан. Африканська нафту складає 23% китайського нафтового імпорту 1,3 млн. Бар / день із загального обсягу імпорту в 2013р. - 5,4 млн. бар / день [21].

Африка є другим великим постачальником нафти в Китай, забезпечуючи 32% всього нафтового імпорту країни. Підвищений інтерес Китаю до Африці можна розглядати як частину більш широкої стратегії

«виходу», розпочатої керівництвом КНР наприкінці 1990-х рр., яка заохочує державні та приватні компанії інвестувати за кордон, особливо в країнах, багатих на природні ресурси. До 2020 р. Китай, за прогнозами, обжене Сполучені Штати з імпорту нафти в усьому світі і стане найбільшим у світі споживачем до 2035 р.

В Африці Китай веде інвестиційне співробітництво з більш ніж 20 країнами континенту і став серйозним конкурентом для західних і російських компаній. Пекін пристосував свою зовнішню політику до потреб зростаючої економіки Африки. Головний об'єкт китайських інвестицій - мінерально-сировинні ресурси. Африканська нафта складає 28% китайського нафтового імпорту. Головним африканським постачальником є Ангола. За прогнозами Китай здатний в найближчі роки обійти США в якості найбільшого покупця ангольської нафти. Другий за значенням африканський постачальник нафти Китаю - Судан. У боротьбі за сировинні ресурси Судану особливе місце займає конфлікт в Дарфурі. Саме нафта знаходиться в центрі як китайських, так і американських інтересів в цій країні.

У «дарфурському» конфлікті Китай виступає за політичне рішення шляхом діалогів і консультацій, хоч і позиція КНР викликає негативне ставлення на Заході, але позитивно оцінюється керівництвом ООН. В останні роки китайські компанії стабільно нарощують свою присутність в нафтогазовому секторі Нігерії та Алжиру, підписано Меморандум про взаємодію і взаєморозуміння в енергетичній сфері з Єгиптом. У числі країн, нафтові ресурси яких стали об'єктом уваги Пекіна: Кот д'Івуар, Габон, Екваторіальна Гвінея, Мозамбик, Сан-Томе і Принсіпі [88].

Останнім часом відбувається інтенсивна диверсифікація шляхів проникнення китайців в Африку. У 2000 р. було створено Форум з китайсько-африканського співробітництва (FOCAS), Це міжурядовий орган Китаю з африканськими країнами і розробити плану зміцнення двостороннього співробітництва між КНР і 50 африканськими країнами-членами [37].

Незважаючи на гостру конкурентну боротьбу, яку доводиться вести китайським компаніям, можна говорити про успіх Пекіна в Африці, який обумовлений наступними причинами.

По-перше, китайський бізнес не боїться діяти в зруйнованих війнами країнах, таких, як Лібєрія, Конго, Сьєрра-Леоне, а також в зонах етнополітичних і релігійних конфліктів.

По-друге, Китай діє в країнах, які потрапляють під санкції західних держав, в яких він позиціонує себе як альтернативний партнер, що приносить йому значні економічні та політичні переваги. Така стратегія діє в Судані і Зімбабве. Нарешті, це грамотна і розрахована на десятиліття стратегія КНР по просуванню своїх інтересів в Африці [42].

Китай має чотири всеосяжні стратегічні мети в Африці: 1) доступ до природних ресурсів, зокрема, нафти і газу; 2) доступ своїх експортних товарів на африканські ринки; 3) політична легітимність у міжнародних форумах, зокрема, на основі принципів Китаю - невторчання у внутрішні справи країн, «Південь-Південь солідарності» і прихильність політиці «одного Китаю»; 4) стійка безпека і стабільність, щоб забезпечити збереження своїх інвестицій і продовжити свою комерційну діяльність.

В останній час важливе місце в зовнішній енергетичній політиці КНР займає й Арктика.

Варто відзначити, що Китай не афішує своєї зацікавленості в енергоресурсах Арктики - офіційний акцент сфокусований на наукових інтересах. За різними оцінками, в Арктиці зосереджено близько 30% світових запасів природного газу і 13% нафти. На сьогоднішній день активно залучаються до процесу дослідження і видобутку енергоресурсів в Арктичному регіоні найбільші нафтовидобувні китайські компанії - в першу чергу «Китайська національна компанія з видобутку шельфової нафти» (CNOOC), яка тісно співпрацює з ісландською корпорацією «Euron Energy» і «Китайською національною нафтогазовою компанією» (CNPC).

Хоча на даний момент у Пекіна немає офіційної і публічно озвученої стратегії щодо Арктики, аналіз дій Китаю дозволяє виділити певні риси на арктичному напрямку, що набувають стратегічну форму. У першу чергу варто відзначити, що Пекін спочатку вибрав шлях, орієнтований на використання потенціалу «м'якої сили». Спираючись на здійснення наукової діяльності в Арктиці, КНР реалізує «наукову дипломатію», виводячи наукові вишукування в Арктиці на глобальний рівень, беручи участь в безлічі форумів, присвячених зміні клімату в Арктиці, залучаючи іноземних науковців до участі в експедиціях [95]. Це сприяє утвердженню авторитету і значущості КНР в полярних дослідженнях. У цій сфері задіяний цілий ряд дослідницьких центрів, серед яких основними є Китайський інститут полярних досліджень (PRIC), Шанхайський інститут міжнародних досліджень (SIIS), Китайський інститут вивчення проблем моря (CIMA) та інші. Крім власне наукових досліджень, у завдання китайських дослідницьких центрів входить розробка теоретичних рекомендацій для політиків щодо проблем Арктики, а також її потенціалу та перспектив. Офіційна риторика Пекіна зводиться до збереження статус-кво арктичних просторів і підтримці переважної юрисдикції та суверенних прав держав регіону. У той же час Арктика розглядається як регіон, що має глобальне значення, в якому КНР має законне право брати участь у вирішенні проблем регіону, так як кліматичні зміни впливають на Китай; більше того, Китай має право використовувати арктичні води, згідно з нормами міжнародного права. Одним з головних успіхів Пекіна в цьому напрямку можна вважати присвоєння йому статусу постійного спостерігача в Арктичному раді в травні 2013 р. Китай цілеспрямовано розширює свою присутність в Арктиці, прагнучи зайняти впливові позиції в клубі арктичних держав [96]. Легітимність регіональних амбіцій КНР визнається поруч циркумполярних держав і, зокрема, Скандинавських країн, з якими в останні роки Пекіну вдалося вибудувати вельми міцні партнерські відносини. Головна точка дотику між Китаєм і Скандинавськими країнами - використання Північного

морського шляху для перевезення вантажів у євроазійському напрямку, а також видобуток корисних копалин та освоєння нафтогазового потенціалу арктичного шельфу.

Очевидно, що активність і присутність Китаю в Арктиці в наступні роки будуть неухильно зростати.

Можна з упевненістю говорити про те, що енергетична безпека стає для Китаю проблемою національної безпеки. У цьому плані особливої актуальності набуває вибудовування курсу на забезпечення Пекіном більшого ступеня енергетичної самодостатності допомогою розширення своєї присутності в ресурсних зонах і роботи національних компаній за кордоном. Як приклад конкурентного протистояння можна навести ситуацію навколо Південно-Китайського моря, де Пекін активно бере участь в територіальних суперечках з п'ятьма іншими державами регіону: Тайванем, Малайзією, Філіппінами, Брунеєм і В'єтнамом. Центральний питання цих суперечок - корисні копалини, що знаходяться в надрах оспорюваних територій. За даними Пекіна, там залягає понад 200 млрд. барелів нафти і 900 трлн. куб. м. газу. Правда, за оцінкою Геологічної служби США - всього 11 млрд. барелів нафти і 5,9 трлн. куб. м газу [23].

При цьому Південно-Китайське море важливо для Китаю і як стратегічний район, через торгові шляхи якого проходить близько 60% поставок всіх енергоресурсів в Південну Корею, Японію, Тайвань, а також 80% поставок сирової нафти в Китай. Американці хочуть зберегти статус-кво в питаннях, що стосуються торгових маршрутів в Південно-Китайському морі, за якими щорічно проходить товарний потік більш ніж на 5 трлн. дол. США, приблизно четверта частина яких припадає на американські фірми [32].

У китайського керівництва існує чимало побоювань, пов'язаних з проблемою транспортування енергоресурсів морським шляхом. Найбільш вразливим ділянкою вважається Малаккська протока, що з'єднує Південно-Китайське море з Андаманським. Через цю протоку проходить близько 80% китайського імпорту нафти. При цьому ширина протоки в самій вузькій

частині складає всього 40 км, що робить його вразливим не тільки для американського військово - морського флоту, а й для піратів і терористів. У КНР вважають, що в найближчі 5-10 років Малаккська протока може стати джерелом серйозної потенційної небезпеки для імпорту нафти і для китайської економіки [145]. Відповідно, в Китаї велика увага приділяється проектам, які дозволили б минути Малаккська протока при транспортуванні нафти і інших товарів у Китай і з Китаю. Один з них - будівництво каналу через перешийок Кра в Таїланді для прямого з'єднання Андаманського моря з Сіамською затокою. Цей водний шлях може скоротити маршрут на 700 миль і заощадити час транспортування на п'ять днів. Проте цей проект вимагає серйозних вкладень. За попередніми розрахунками, будівництво каналу може зайняти 10-15 років і обійтися в 25 млрд. дол., що значно перевищує можливості таїландського уряду [143]. До того ж ідея побудувати каналу зустрічає сильну протидію як у самому Таїланді, так і за його межами. Канал міг би стати водною перешкодою між таїландської метрополією і південними районами країни, відділення яких домагаються ісламські сепаратисти.

Також існує проект будівництва нафтопроводу, що виконує ті ж функції, що і канал, але стоїть значно менше і здатного вступити в дію в набагато більш короткі терміни. До спорудження цього нафтопроводу, припускають залучити інвестиції з КНР, Японії та Кореї.

Крім того, нафту можна було б доставляти до морського порту в М'янмі і переправляти її далі по нафтопроводу до Куньміна в китайській провінції Юньнань.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день перед КНР гостро стоїть проблема енергетичної забезпеченості. Китайська економіка має найшвидше зростання у світі. Економічний підйом вимагає додаткового енергетичного забезпечення. Тому, була розроблена стратегія, яка має назву «нитка перлини», головною метою якої є захист нафтових потоків.

Необхідно зазначити, що термін «нитка перлини» вперше з'явився в 2004 році в доповіді дослідника Бооз Аллена Хамилтон, що займався

питаннями захисту інтересів США в регіоні Індійського океану [2]. «Ниткою перлини» він назвав ряд портових міст в Індійському океані, в яких відчувався значний приплив китайських інвестицій. У тому ж документі дослідник припустив, що в майбутньому ці порти могли б використовуватися для базування ВМФ КНР. Аналітики журналу The Economist стверджують, що «нитка перлини» не обмежується лише Південною Азією. Крім великих інвестиційних вкладень в АТР, Китай активно намагається скупити акції найважливіших портів світу, наприклад Суец (Єгипет), Піраеус (Греція), Антверп (Бельгія), а також розвивати альтернативні торговельні магістралі з Європи в Азію, зокрема Північний морський шлях [1].

Головними опорними пунктами "нитки перлини" в Індійському океані є споруджувані або модернізовані порти Гвадар в Пакистані, Хамбантота в Шрі-Ланці, Читтагонг в Бангладеш, Кьяукпью в М'янмі. За твердженнями китайських офіційних осіб, стратегія, спрямована на посилення китайської присутності в Індійському океані, переслідує чисто економічні цілі, дозволяючи отримати більш короткі, дешеві і безпечні шляхи транспортування енергоносіїв. Однак індійські та американські політики небезпідставно вбачають у ній політичну і військову складові. Порт Гвадар дає Китаю можливість контролювати всі пересування цивільних і військових судів між Перською затокою і Аравійським морем. Порт Хамбантота, де планується створення пункту дозаправки кораблів, розташований в самому центрі північної частини Індійського океану [12].

Цікаво, що різні дослідники розуміють під терміном «нитка перлини» різні маршрути і групи портів. У найбільш широкому сенсі - це інвестиційні проекти Китаю в портах по всьому світу з явним упором на ключові протоки (Суецький, Панамський, Малаккський та інші). Втім, більшість дослідників вважають «ниткою перлини» мережу портів на узбережжі Індійського океану, де знаходяться важливі китайські торговельні кораблі на шляху з Європи в Азію, а також потенційні місця базування ВМФ. За даними Центру стратегічних і міжнародних досліджень США, він складається з 9 основних

портів: Гвадар, Карачі (Пакистан), Хамбантота (Шрі-Ланка), Сітве (М'янма), Аден (Ємен), Салаха (Оман), порти Сінгапуру і Джібутті. Ці порти стали частиною «нитки перлини» з кількох причин [39]. По-перше, вони є центральними транспортними і торговими хабами в Південній Азії, що робить їх привабливими для вкладення інвестицій. По-друге, їх розвинена інфраструктура дозволяє проводити технічне обслуговування і ремонт великих суден, у тому числі і військових. По-третє, ці порти мають достатні розміри, щоб приймати судна з великим водотоннажністю. По-четверте, Пакистан і Шрі-Ланка відносяться до стратегічних партнерів Китаю, спільно з яким вони протистоять наростаючій мощі Індії, тоді як інші країни, наприклад Оман, Ємен, Сінгапур або Бангладеш, мають тісні економічні зв'язки з Китаєм.

Слід зазначити той факт, що багатоцільову стратегію китайці реалізовували поетапно згідно з розробленими планами А, В і С. Суть плану А полягала в використанні (крім Малаккського) більш віддалених проток Сунда і Ломбок, в прокладанні з 2010 р. нафтопроводу довжиною в 2380 км і загальною вартістю в 2,5 млрд .долл. від портів в Бенгальській затоці в М'янмі до Куньмін, столиці провінції Юньнань, участі у можливому будівництві нафтопроводу на півночі Малайзії або каналу через перешийок Кра [149]. План В припускав матеріальна присутність в зоні Індійського океану - створення мережі стоянок, портів, величезних сховищ та інших споруд у ряді дружніх вище згаданих держав, а через декаду-другу - шляхом розміщення контингенту ВМС в акваторії Індійського океану. За планом С Китай мав намір навести «сухопутні мости», збудувавши обхідні дороги, акведуки, шляхопроводи, щоб зміцнити взаємозв'язку своїх закритих південних провінцій з прикордонними країнами АСЕАН і надати їм вихід до Індійського океану. З цією метою прокладалися залізниці і шосейні дороги від Куньміна і Наньнін до Ханоя, уздовж річки Іраваді і т.п [135].

Цікаво, що безпосередньо до зони Індійського океану китайська влада проявила заavidну послідовність, особливо в останні роки. Модернізований

Китаєм в перше десятиліття XXI століття великий порт в Гвадарі був переданий в лютому 2013 під управління китайської державної компанії "Chinese Overseas Port Holding" у зв'язку з невдоволенням пакистанської влади підсумками шестирічної діяльності сінгапурської фірми. Гвадар, який, за інформацією ЗМІ, може бути швидко трансформований у військову базу, а також споруджуваний опорний пункт з величезними сховищами, численними причалами для одночасного прийому більше 30 суден і нафтопереробним заводом в Хамбантота на півдні Шрі Ланки (пакет інвестицій в проект - 1, 2 млрд. дол.). Все це, а також інші об'єкти по північній дузі океану кілька послаблюють загрози потокам енергоресурсів в Китай через Індійський океан.

Слід зазначити, що Пекін продовжує шукати нові можливості закріпитися на східному узбережжі африканського континенту, який став найважливішим джерелом різноманітних ресурсів для потужного підйому китайської економіки. У 2011 р Пекіну вдалося укласти угоду про будівництво бази на Сейшелах для заправки і відпочинку з перспективою розширити її функції. Але китайці зазнали поразки на Мальдівах, де з одного боку, їм було відмовлено в праві на створення бази, а з іншого, - всіляко вітали їх економічне впровадження [133]. Після тривалих дискусій з урядом Кенії, Пекін приступив в 2013 р до будівництва в Ламу величезного комплексу - великого порту з причалами на 32 корабля, трьох міжнародних аеропортів, залізничної лінії в 1 тис.м. і шосе в 1, 1 тис.м. для транспортування нафти та інших ресурсів з Судану, Ефіопії та інших районів Східної і Центральної Африки. В Ламу проектується також нафтопереробний завод. У перспективі планується зв'язати цей комплекс з подібними об'єктами на атлантичному березі Африканського континенту [124].

Отже, як ми бачимо інвестиційні вкладення в ланцюг портів Індійського океану показують, що Китай, виходячи зі своїх торговельно-економічних і військово-політичних завдань, цілеспрямовано створює мережу взаємопов'язаних транспортних вузлів. Крім того, в цих портах

створюється нова інфраструктура, яка дозволяє приймати судна з великим водотоннажністю і обслуговувати їх. Тим самим, КНР намагається вирішити «Малаккську дилему».

Після проголошення стратегії «виходу за межі» в рамках шостого п'ятирічного плану в 2001 р інвестиційна активність китайських компаній в закордонних нафтових і газових проектах різко зростає.

Більшість проектів є дрібномасштабними, проте три проекти мають потенціал, здатний зіграти важливу роль у задоволенні майбутнього всезростаючого нафтового попиту КНР:

- 1) родовище Ядавалан в Ірані;
- 2) родовище в Анголі;
- 3) придбання казахстанської компанії PetroKazakhstan [156].

Міркування енергетичної безпеки змусили Пекін звернути увагу на стратегічні шляхи повідомлення (SLOCs). До таких стратегічним шляхам необхідно віднести Ормузьку протоку, що є виходом в Індійський океан для країн Сходу. Через нього проходить 17 млн бар. нафти в день, що є абсолютним рекордом серед всіх шляхів повідомлення [127].

Вільний доступ до водних шляхів від берегів Китаю в Індійський океан прикував особливу увагу.

Очевидно, що Китай побоюється присутності США в Індійському океані, точніше контролю над стратегічними морськими шляхами від Перської затоки через Індійський океан до Південно-Китайського моря. Головним чином це стосується Малаккської протоки, через яку проходить майже вся нафта, що йде з Персидської затоки, що становить 15 млн бар. нафти на день і робить протоку другим за обсягом проходу нафти морським шляхом у світі. 80% нафти Китаю йде через цю протоку.

Враховуючи цю уразливість, Китай розробив довгострокову стратегію, націлену на забезпечення безпеки морських комунікацій. Стратегія включає в себе наступні завдання:

1. Зводити до мінімуму стурбованість країн Південної та Південно-Східної Азії, які обережно ставляться до цілей і претензій Китаю.

2. Підірвати домагання США на контроль над морськими просторами Азії.

3. Втихомирювати націоналізм в самому Китаї для забезпечення політичної та соціальної стабільності.

Все це виражається в застосуванні так званої м'якої сили. Повільно і поступово, без конфронтації і суперечок вона домагається поставленої мети, використовуючи головним чином дипломатію і фінансові кошти.

В основному китайські військові експерти і стратеги сходяться в тому, що як мінімум до 2025 р. у КНР є можливість сконцентруватися на збільшенні внутрішнього економічного розвитку і розширенні торговельних зв'язків з усім світом з метою створення великої держави. Китай успішно використовує своє вміння застосовувати світовий досвід, модифікуючи його найбільш успішні приклади на своїй землі. Китайська специфіка полягає в хорошому знанні не тільки своїх сильних і слабких сторін, а й в розумінні сильних сторін і недоліків різних країн світу[155].

Отже, енергетична безпека КНР є центральним поняттям системи національної безпеки. Вона означає захищеність громадян та країни в цілому від загроз дефіциту всіх видів енергетичних ресурсів. Без енергетики про ефективність економічної діяльності говорити не доводиться. Крім того, саме вона впливає на авторитет держави в сучасному геополітичному просторі.

Зрозуміло, точно передбачити подальшу політику Китаю в галузі енергетичної безпеки досить складно. Проблеми для прогнозування створюють і коливний баланс сил політичної еліти, які безпосередньо впливають на прийняття рішень, і відсутність виробленої стратегії, на яку можна було б спиратися при аналізі.

Тим не менш, простежити деякі тенденції вже можна цілком однозначно. По-перше, КНР цілеспрямовано і стрімко розширює сферу свого впливу у всіх країнах, де є запаси енергоносіїв. Китай не гидує регіонами з

недемократичними режимами, і в обмін на ресурси пропонує їм, в основному, технології та зброю. Це, природно, не може не турбувати США. Найбільш несприятливим сценарієм є консолідація КНР, близькосхідних і латиноамериканських країн для спільного протистояння Штатам. Китай може піти на подібний союз у разі загострення конфлікту навколо Тайваню з паралельним кризою відносин між Америкою і якою-небудь середньосхідною державою (наприклад, Іраном). У такому випадку, визначення політики енергобезпеки повністю перейде в руки силових відомств КНР, і від країни можна буде очікувати найрішучіших дій. Однак, на погляд автора, навряд чи реальний розвиток подій піде по такому шляху. Незважаючи на відсутність політичних важелів тиску на Китай, у Заході є, можливо, навіть більш ефективний набір економічних інструментів. Справа в тому, що всі три нафтові компанії КНР є публічними, тобто здійснили розміщення акцій на міжнародних біржах, і значна частина їх капіталу належить саме американським і європейським інвесторам. Крім того, США і Європа є найбільшими експортними ринками Китаю, і будь-який конфлікт може боляче вдарити по економіці Піднебесної. Тому найбільш вірогідним, на мою думку, є сценарій мирного розвитку. На даний момент, у КНР немає іншого виходу, окрім як продовжити інтеграцію у світові ринки. З одного боку, це сприяє розширенню припливу західного капіталу, а з іншого - у міру збільшення споживання нафти зростає і залежність від зовнішніх постачальників. Не всі китайські експерти вважають, що світові ринки є тим механізмом, який може гарантувати поставки. Однак у міру того, як правила гри стають більш прозорими (а цього вимагають, знову-таки, приватні інвестори), керівництво КНР все більше схиляється до того, що ринкове співпраця є досить надійним способом забезпечення поставок, особливо з урахуванням того, що альтернативою, по суті, є дестабілізація системи міжнародних відносин. Це, втім, не заважає Китаю розширювати власну сферу впливу, а також створювати стратегічний нафтовий резерв на випадок несприятливого розвитку подій.

Висновки до розділу 4

В четвертому розділі розглянуто зовнішній аспект енергетичної безпеки КНР. Встановлено, що у зв'язку з зростанням попиту на енергоресурси, зростає і потреба знаходити все нові шляхи його задоволення і забезпечення енергетичної безпеки країни. Диверсифікація джерел отримання енергії - основа зовнішньої енергетичної стратегії. Для встановлення більш тісного зв'язку з постачальниками Китай впроваджується в закордонні проекти розвідки видобутку вуглеводнів.

В розділі також проаналізовано співробітництво Китаю з різними країнами світу як основними торгівельно-економічними та енергетичними об'єктами інтересу.

На основі проведеного аналізу виділені наступні тенденції. КНР цілеспрямовано і стрімко розширює сферу свого впливу у всіх країнах, де є запаси енергоносіїв. Китай не гидує регіонами з недемократичними режимами, і в обмін на ресурси пропонує їм, в основному, технології та зброю. Це, природно, не може не турбувати США. Найбільш несприятливим сценарієм є консолідація КНР, близькосхідних і латиноамериканських країн для спільного протистояння Штатам. Китай може піти на подібний союз у разі загострення конфлікту навколо Тайваню з паралельним кризою відносин між Америкою і якою-небудь середньосхідною державою (наприклад, Іраном). У такому випадку, визначення політики енергобезпеки повністю перейде в руки силових відомств КНР, і від країни можна буде очікувати найрішучіших дій. Однак, на погляд автора, навряд чи реальний розвиток подій піде по такому шляху. Незважаючи на відсутність політичних важелів тиску на Китай, у Заході є, можливо, навіть більш ефективний набір економічних інструментів. Справа в тому, що всі три нафтові компанії КНР є публічними, тобто здійснили розміщення акцій на міжнародних біржах, і значна частина їх капіталу належить саме американським і європейським інвесторам. Крім того, США і Європа є найбільшими експортними ринками

Китаю, і будь-який конфлікт може боляче вдарити по економіці Піднебесної. Тому найбільш вірогідним є сценарій мирного розвитку. На даний момент, у КНР немає іншого виходу, окрім як продовжити інтеграцію у світові ринки. З одного боку, це сприяє розширенню припливу західного капіталу, а з іншого - у міру збільшення споживання нафти зростає і залежність від зовнішніх постачальників. Не всі китайські експерти вважають, що світові ринки є тим механізмом, який може гарантувати поставки. Однак у міру того, як правила гри стають більш прозорими (а цього вимагають, знову-таки, приватні інвестори), керівництво КНР все більше схиляється до того, що ринкове співпраця є досить надійним способом забезпечення поставок, особливо з урахуванням того, що альтернативою, по суті, є дестабілізація системи міжнародних відносин. Це, втім, не заважає Китаю розширювати власну сферу впливу, а також створювати стратегічний нафтовий резерв на випадок несприятливого розвитку подій.

ВИСНОВКИ

Проведений автором аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

1. Енергетична безпека – одна з найважливіших складових національної безпеки країни. У ній полягає захищеність громадян і держави в цілому від загроз дефіциту усіх видів енергетичних ресурсів, які можуть виникати в результаті цілого ряду факторів, у тому числі природних, техногенних, політичних. Без енергетики неможливий ефективний розвиток економіки, а значить і подолання більшості проблем, що стоять перед національною безпекою. Енергетична безпека сприяє створенню потужного фінансово-економічного ресурсу, який забезпечує державі вплив і авторитет в сучасному геополітичному просторі. У міру швидкого розвитку економіки, споживання енергоресурсів у Китаї стрімко зростає. Китай в даний час вже відноситься до числа найбільших у світі споживачів і виробників енергетичних ресурсів. Незважаючи на збільшення виробництва енергоресурсів всередині країни, задовольнити потреби економіки в Китаї не представлялося можливим. Тому зростання китайської економіки в середньостроковій перспективі у високому ступені пов'язаний з забезпеченням стабільних поставок енергоресурсів. В останні роки Китай приділяє особливу увагу розробці своєї енергетичної політики. Енергетична політика Китаю являє собою невід'ємну складову частину довгострокової, розрахованої на десятиліття програми комплексної модернізації та розвитку країни. В енергетичній політиці країни виділяється дві частини – внутрішня і зовнішня. Енергозбереження та зниження енергоспоживання, а також створення державного нафтового резерву є основними цілями китайської внутрішньої енергетичної політики. Головні цілі зовнішньої енергетичної стратегії Китаю включають в себе забезпечення стабільного імпорту енергоресурсів, диверсифікацію видів імпортованої сировини, джерел

імпорту нафти, а також участь китайських компаній у розробці родовищ вуглеводнів в інших країнах.

2. Проведений нами аналіз свідчить про те, що існує декілька концептуальних підходів до розуміння сутності та складових елементів енергетичної безпеки. Під енергетичною безпекою одні експерти розуміють стан захищеності населення та економіки держави від зовнішніх загроз і загроз дефіциту енергетичних ресурсів, деякі бачать її в довгостроковому та економічно прийнятному забезпеченні оптимального поєднання різних видів енергії для сталого розвитку держави та світової спільноти. Треті бачать її в запобіганні конфліктів за енергетичні ресурси між постачальниками і споживачами і транзитною ланкою, з іншого боку – це розширення доступу до енергетичних ресурсів. Наявні відмінності пов'язані зі сприйняттям енергетичної безпеки, як якогось сліdstва об'єктивного характеру. У розвинених країнах визначення поняття «енергетична безпека» зводиться просто до забезпечення достатнього обсягу поставок за доступними цінами. Наприклад, для Японії ж це компенсація гострої нестачі внутрішніх ресурсів за рахунок диверсифікації, торгівлі та інвестицій. У Європі головна дискусія зосереджена на тому, як краще організувати диверсифікацію імпортованих природного газу і нафти. Країни, що розвиваються стурбовані тим, як зміна цін на енергоносії впливає на їх платіжний баланс. Наприклад, для Китаю та Індії енергетична безпека – здатність швидко пристосовуватися до нової залежності від світових ринків, що знаменує собою серйозний відхід від їхнього колишнього прагнення до самодостатності.

3. На даний момент в Китаї стратегія енергетичної безпеки не оформлена як єдиний документ або опублікований комплекс заходів. Основний упор робиться на короткострокові заходи у поєднанні з амбітними планами. По суті, паралельно існують кілька стратегій, не погоджених між собою. Суперечливість енергетичної політики китайського керівництва можна пояснити боротьбою двох тенденцій: наміром завоювати незалежне становище за рахунок розвитку внутрішніх ресурсів (бажання повернутися

до ситуації, коли Китай забезпечував свої потреби сам) і підходом, орієнтованим на задоволення потреб в енергоресурсах за рахунок зовнішніх поставок.

Прихильники першого підходу лобіюють розвиток власних галузей і впровадження високоефективних технологій, оперуючи даними про значні нерозвідані запаси і закликаючи до переходу на альтернативні джерела енергії.

Другий підхід заснований на визнанні неминучості зростання імпорту у міру подальшого розвитку економіки. З цього робиться висновок, що Китаю необхідно забезпечити себе за рахунок надійних поставок за прийнятними цінами. У рамках цієї стратегії робиться наголос на великі державні компанії, що поширюють свою присутність по всьому світу.

4. Дослідження свідчать про те, що Китай в даний час відноситься до числа найбільших у світі споживачів енергетичних ресурсів. Китай володіє багатими запасами викопного вугілля. Китай також є основним виробником і споживачем вугілля у світі. Частка виробництва вугілля в енергобалансі КНР після реформи 1978 р. стабільно складала більше 70% і не тільки не знизилася, але після 2002 р. помітно зросла, що було викликано різким зростанням цін на нафту в світі.

Частка споживання вугілля поступово знижується, проте як і раніше перевищує 2/3 балансу енергоспоживання, що пояснюється зростанням частки споживання нафти (за рахунок зростання експорту) і гідроенергії.

Структура енергоспоживання Китаю відрізняється як від світового, так і азіатського зразка значною часткою вугілля (Китай - 61%, у світі - 29,6%, в АТР - 52,1%). Друге місце за споживанням займає нафта (Китай – 20 %, у світі - 33,5%, в АТР - 27,7). Третє – газ (Китай – 7 %, у світі - 23,8%, в АТР - 11,2%).

5. Попит безперервно зростає, змушуючи уряд Китаю знаходити все нові шляхи його задоволення і забезпечення енергетичної безпеки країни. При таких показниках споживання нафти і залежно від її імпорту для

енергетичної безпеки Китаю стало життєво необхідним забезпечити диверсифікацію шляхів транспортування і країн-постачальників нафти. У плані забезпечення безпеки імпорتنих поставок китайська влада вжили активних заходів щодо диверсифікації джерел вуглеводнів. Сьогодні Китай імпортує природні ресурси з понад 30 країн світу.

Тим не менш, основними постачальниками залишаються країни Близького Сходу та Африки. Нестабільність в близькосхідних країнах змушує керівництво КНР розглядати нові варіанти доставки нафти і газу в Китай. При цьому останнім часом китайський уряд заохочує і підтримує вкладення капіталу своїх підприємств в енергетичних сферах Африки. Африка вже стає другим великим постачальником нафти в Китай, забезпечуючи близько 25% всього нафтового імпорту країни. Завдяки активному впровадженню китайських енергетичних компаній в Африці, Пекін зміг знизити залежність від імпорту близькосхідної нафти. Виходячи з цього Пекін має намір продовжувати розвивати «африканський вектор» своєї енергетичної політики. Втім, африканська нафта вирішує тільки проблему залежності від близькосхідної нафти, а інша проблема – зменшення питомої ваги морських поставок нафти через Малаккська протока – залишається відкритою.

У цьому плані, періодично піднімається ідея створення системи наземних трубопровідних маршрутів, що зв'язують близькосхідні нафтогазові родовища (в першу чергу Іран) з Китаєм через територію Центральної Азії. Проте всі зусилля на даному напрямку впираються в економічні перешкоди, пов'язані з розробкою транспортних та інфраструктурних проектів. Центральна Азія становить стратегічний інтерес для енергетичного ринку КНР. Очевидно, що в перспективі Китай буде тільки нарощувати всебічну взаємодію з республіками центральноазіатського регіону з метою отримання якомога більших обсягів нафти і газу з паралельною реалізацією інфраструктурних та транспортних проектів в даній області. Підписання з центральноазіатськими республіками угод про

постачання енергоресурсів в Китай і будівництво експортних трубопроводів створюють якісно нову геополітичну ситуацію в цьому регіоні.

6. Таким чином, енергетична безпека КНР є центральним поняттям системи національної безпеки. Вона означає захищеність громадян та країни в цілому від загроз дефіциту всіх видів енергетичних ресурсів. Без енергетики про ефективність економічної діяльності говорити не доводиться. Крім того, саме вона впливає на авторитет держави в сучасному геополітичному просторі.

Китай докладє всіх зусиль для того, щоб не просто стати частиною міжнародної енергетичної системи, але і впливати на тенденції розвитку цієї системи в потрібному для себе руслі. Китай буде продовжувати проведення енергетичної дипломатії і зміцнення міжнародної енергетичної співпраці для забезпечення енергетичної та національної безпеки країни. Залучення іноземних інвестицій в ПЕК країни і активна підтримка китайських енергетичних компаній за кордоном все ще є основним змістом енергетичної дипломатії КНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Второе дыхание» китайской стратегии «нить жемчуга»
URL: <http://ru.journal-neo.org/2014/04/15/vtoroe-dy-hanie-kitajskoj-strategii-nit-zhemchuga-chast-1/> (дата звернення: 27.06.2021).
2. «Нить жемчуга» двойного назначения
URL: <http://politicaexterna.ru/post/103457788397/stringofpearls> (дата звернення: 27.06.2021).
3. «Среднесрочная и долгосрочная программа энергетической экономики (с 2005 по 2020 г.) URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskaya-strategiya-kitaya-na-period-do-2020-g> (дата звернення: 17.03.2021).
4. Актуальные аспекты российско-китайского сотрудничества в энергетической сфере URL: http://www.amursu.ru/attachments/article/12871/20_105-111.pdf (дата звернення: 27.06.2021).
5. Альтернативная энергетика в Китае : город солнца отменяется URL: http://newchemistry.ru/letter.php?n_id=5498 (дата звернення: 21.07.2021).
6. Альтернативная энергетика в Китае URL: <http://www.biowatt.com.ua/analitika/alternativnaya-energetika-v-kitae/> (дата звернення: 21.07.2021).
7. Асанбаев М. Политика Китая и России в Центральной Азии в рамках деятельности ШОС // М.Асанбаев. Казахстан : Спектр Алматы : КИСИ, 2007. С. 33 — 42.
8. Атомная панда : в поисках энергобезопасности URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13657556940.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
9. Баженова Е.С. 30 лет реформ в КНР : итоги, проблемы, перспективы / Е.С. Баженова. URL: <http://www.ifes-ras.ru/online-library/author/96> (дата звернення: 21.07.2021).

10. Барьеры на пути добычи сланцевого газа в Китае URL: <http://www.myenergy.ru/russia/experts/experts/barery-na-puti-dobychi-slancevogo-gaza-v-kitae/> (дата звернення: 06.08.2021).
11. Белая книга Китая по энергетике URL: http://www.journal.esco.co.ua/2012_9/art192.htm (дата звернення: 22.07.2021).
12. Большой Индийский океан и китайская стратегия «Нить жемчуга» URL: http://www.perspektivy.info/book/bolshoj_indijskij_ocean_i_kitajskaja_strategija_nit_zhemchuga_2011-10-15.htm (дата звернення: 22.07.2021).
13. Военная стратегия Китая: девятая «Белая книга» URL: <http://rusrand.ru/events/voennaja-strategija-kitaja-devjataja-belaja-kniga> (дата звернення: 22.07.2021).
14. Воскресенский А., Лузянин С. Политика Китая в Центральной Азии и Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России / А. Воскресенский, С. Лузянин. — М. : «ИНО – Центр информация Наука. Образование», 2003. С. 301 — 335.
15. Воскресенский А.Д. «Большая Восточная Азия»: мировая политика и энергетическая безопасность / А.Д. Воскресенский. URL: <http://www.fmp.msu.ru/2015-10-02-23-37-03/2006/item/667-voskresenskij-a-d-bolshaya-vostochnaya-aziya-mirovaya-politika-i-energeticheskaya-bezopasnost> (дата звернення: 21.07.2021).
16. Всеобъемлющая концепция национальной безопасности Китая URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_13205 (дата звернення: 01.08.2021).
17. Глобальная расстановка стратегических ресурсов Китая и акцентные направления китайской дипломатии URL: <http://russian.people.com.cn/31521/7388876.html> (дата звернення: 01.08.2021).

18. Глобальная энергетическая политика Китая и место в ней Центральной Азии URL: <http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/107-globalnaya-energeticheskaya-politika-kitaya.html> (дата звернення: 21.07.2021).
19. Губайдуллина М., Елибаева А. К вопросу о системе энергетической безопасности и ее основных рисков // Губайдуллина М., Елибаева А. М. : Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 2010. С. 40 — 44.
20. Дейч Т.Л. Китайский капитал на рынках Африки / Т.Л. Дейч. URL: <http://www.inafran.ru/node/57> (дата звернення: 22.07.2021).
21. Дейч Т.Л. Африка в стратегии Китая / Т.Л. Дейч. М. : Институт Африки РАН, 2008. 326 с.
22. Договор к энергетической хартии URL: http://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECT_Guide_ru.pdf (дата звернення: 22.07.2021).
23. Е.В.Кобелев. Южно-Китайское море : тлеющий очаг конфликта / Е.В.Кобелев URL: <http://www.rau.su/observer> (дата звернення: 01.08.2021).
24. Енергетична безпека в зовнішній політиці КНР в 1990-і – 2000-і рр. URL: <http://studopedia.info/4-35801.html> (дата звернення: 01.08.2021).
25. Енергетична безпека Китаю URL: <http://ukrefs.com.ua/120124-Energeticheskaya-bezopasnost-Kitaya.html> (дата звернення: 22.07.2021).
26. Енергетична безпека та виклики зовнішній політиці Китаю на поч. XXI ст. URL: http://www.sinologist.com.ua/ukr/Ch_civil (дата звернення: 08.08.2021).
27. Енергетична безпека КНР: стан та перспективи розвитку. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2021/Zbirnyk_TRSSMVSP_2021.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
28. Егорченко Т. Роль энергетической безопасности в контексте современных проблем социально-экономического развития / Т. Егорченко. URL:

http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2011/2/p_99_103.pdf. (дата звернення: 21.07.2021).

29. Жизнин С.З. Основы энергетической дипломатии / С.З. Жизнин. URL: <http://tvkniga.ru/uhebno-metodicheskoe-posobie-osnovy-energeticheskoy-diplomatii/#pdfs> (дата звернення: 22.07.2021).

30. Зеркалов Д.В. Энергетическая безопасность // Д.В. Зеркалов. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe (дата звернення: 08.08.2021).

31. История приграничных конфликтов в АТР URL: <http://www.damanski-zhenbao.ru/> (дата звернення: 22.07.2021).

32. Канаев Е.А. Экономическое и военно-стратегическое значение акватории Южно-Китайского моря для обеспечения безопасности стран Восточной Азии // Е.А. Канаев. М., 2003. С. 85 — 89.

33. Канкиа А. Г. Развитие китайской газовой отрасли как плацдарм азиатской стабильности // А.Г. Канкиа. URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2015/03/7582> (дата звернення: 21.07.2021).

34. Китай на энергетическом рынке Ближнего Востока. URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/22-09-04.htm> (дата звернення: 17.03.2021).

35. Китай обогнал США по степени зависимости от внешних поставок нефти, 2019 URL: (дата звернення: 21.07.2021).

36. Китайская колонизация Латинской Америки и Африки. URL: <http://inosmi.ru/world/20140429/219927390.html> (дата звернення: 20.03.2021).

37. Китайские компании на африканских сырьевых рынках URL: <http://www.inafran.ru/node/57> (дата звернення: 21.07.2021).

38. Кокошин А.А. Международная энергетическая безопасность. URL: <http://viperson.ru/articles/andrey-kokoshin-mezhdunarodnaya-energeticheskaya-bezopasnost> (дата звернення: 22.07.2021).

39. Котов А. Стратегія «нитка перлини» як інструмент забезпечення поставок нафти до КНР. URL: <http://istfak.org.ua/tendantsii-rozvytku-suchasnoi->

- systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/186-zovni (дата звернення: 21.07.2021).
40. Котов А. Энергетична складова національної безпеки КНР URL: <http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/889> (дата звернення: 21.07.2021).
41. Котов А. Політика КНР стосовно конфліктів в Південно-Китайському морі на сучасному етапі URL: <http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/906> (дата звернення: 21.07.2021).
42. Красная Африка. «Кровожадный» неокOLONиализм Китая URL: <http://dergachev.ru/Landscapes-of-life/Africa/05.html#.VmmdV9KLQ-w> (дата звернення: 21.07.2021).
43. Латинская Америка в глобальной стратегии Пекина URL: http://www.perspektivy.info/book/latinskaja_amerika_v_globalnoj_strategii_pekina_2010-11-02.htm (дата звернення: 13.07.2021).
44. Лузянин С. Европейский Союз – Россия – Центральная Азия – Китай: энергетические измерения. Возможны ли нефтегазовые компромиссы? // С.Лузянин. Алматы: КИСИ, 2011. 228 с.
45. Макроэкономическая оценка развития ядерной энергетики Китая URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/32304782428_ru.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
46. Меморандум о комплексном китайско-казахстанского сотрудничестве в сфере энергетики и кредитования URL: http://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/mejdunapodnyie_otnosheniya_respubliki_kazahstan/id-P090000520_ (дата звернення: 13.03.2021).
47. Национальная Комиссия Развития и Реформ КНР URL: <http://en.ndrc.gov.cn/> (дата звернення: 21.07.2021).
48. Нефтегазовые интересы Китая в Центральной Азии и энергетическая политика России URL: <http://www.ceasia.ru/energetika/neftegazovie-interesi->

kitaya-v-tsentralnoy-azii-i-energeticheskaya-politika-rossii.html (дата звернення: 05.05.2021).

49. Нефтяная дипломатия Китайской Народной Республики URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search> (дата звернення: 21.07.2021).

50. Нужен ли газ энергетике Китая URL: <http://www.it-world.ru/trends/75941.html> (дата звернення: 07.09.2021).

51. Оборонная доктрина КНР URL: <http://www.abirus.ru/content/564/623/631/11307.html> (дата звернення: 21.07.2021).

52. Оборонная стратегия КНР URL: <http://www.abirus.ru/content/564/623/631/11307.html> (дата звернення: 22.07.2021).

53. Основные положения 12-го пятилетнего плана народнохозяйственного и социального развития КНР URL: http://russian.cntv.cn/special/12th_Five-Year_Plan/homepage/index.shtml (дата звернення: 02.06.2021).

54. Политика Китая в области энергосбережения и повышения энергетической эффективности URL: http://gisee.ru/articles/foreign_experience/29452/ (дата звернення: 21.07.2021).

55. Проблемы и перспективы развития энергетики Китая: региональный аспект URL: <http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=31825> (дата звернення: 21.07.2021).

56. Развитие нефтегазовой отрасли Китайской Народной Республики URL: <http://burneft.ru/archive/issues/2015-01/5> (дата звернення: 28.06.2021).

57. Развитие энергетической стратегии КНР URL: <http://articlekz.com/article/6976> (дата звернення: 21.09.2021).

58. Развитие ядерной энергетики в Китае URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/29204784346_ru.pdf (дата звернення: 23.07.2021).

59. Революция возобновляемой энергетике в Китае URL: http://www.cleandex.ru/articles/2014/08/22/revolyutsiya_vozobnovlyaemoi_energetiki_v_kitae (дата звернения: 21.07.2021).
60. Рынок энергоресурсов КНР :проблемы и решения URL: http://www.ifes-ras.ru/attaches/conferences/2011.02.17_Ostrovsky_in_IMEMO/Andrei_Ostrovsky._Chinese_energetic_market._Problems_and_decision.pdf (дата звернения: 24.07.2021).
61. Симония Н. Региональная энергетическая безопасность / Н. Симония. URL: http://www.portalus.ru/modules/economics/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1410504412&archive=&start_from=&ucat=& (дата звернения: 24.07.2021).
62. Ситуация и политика Китая в сфере энергетики URL:http://russian.china.org.cn/government/archive/baipishu/txt/2008-06/17/content_15840243.htm (дата звернения: 01.07.2021).
63. Сланцевый газ в Китае URL: <http://www.pravda.ru/economics/materials/gas/25-03-2013/1149740-gaz-0/> (дата звернения: 09.04.2021).
64. Смирнов С. Китай: диверсификация нефтяных потоков // С. Смирнов. М. : Аналитическое обозрение, 2001. С. 45 — 47.
65. Совместная декларация Китайской Народной Республики и Российской Федерация. Пекин. URL: http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2006-03/22/content_231747.htm (дата звернения: 21.07.2021).
66. Соглашение о международной энергетической программе [URL: http://www.multitrans.ru/c/m.exe?shortf=1&t=2095944_2_1 (дата звернения: 21.07.2021).
67. Соглашении о международной энергетической программе URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-mirovogo-energeticheskogo-rynka-na-mnogostoronnem-urovne> (дата звернения: 11.07.2021).

68. Сравнительный анализ энергетической стратегии КНР в отношении стран Центральной Азии. URL: <http://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/317> (дата звернения: 17.07.2021).
69. Статистический ежегодник Китая URL: http://www.kuzyk.ru/upload/objects/docs/1151049803_158-393.pdf (дата звернения: 11.09.2021).
70. Стратегическое партнерство Казахстана и Китая в энергетической сфере URL: <http://e-history.kz/ru/contents/view/1414> (дата звернения: 21.07.2021).
71. Стратегия энергетической безопасности Китая URL: <http://www.synologia.ru> (дата звернения: 21.07.2021).
72. Сыроежкин К. Новая стратегия Китая // С. Сыроежкин. — Алматы: КИСИ, 2006. С. 18 — 24.
73. Сыроежкин К. Политика Китая в отношении государств Центральной Азии // С. Сыроежкин. Analytic: информационно-аналитический журнал, 2010. С. 11 — 19.
74. Тайваньский вопрос в аспекте национальной безопасности КНР URL: <http://www.nauchforum.ru/node/3122> (дата звернения: 15.06.2021).
75. Территориальные конфликты в Южно-китайском море URL: <http://vnsea.net/> (дата звернения: 21.07.2021).
76. Томберг И.Р. Россия-Китай: модернизационное сотрудничество в энергетике // И.Р. Томберг. URL: http://www.ivran.ru/f/Vostochnaya_analitika_2011.pdf (дата звернения: 20.05.2021).
77. Тулепбергенова Г. Система энергетической безопасности: понятие, структура и риски // Г.Тулепбергенова. Саясат-Policy, 2007. С. 4 — 9.
78. Угрозы территориальной безопасности в Восточной Азии URL: <http://vnsea.net/> (дата звернения: 21.07.2021).

79. Характеристика энергетической безопасности Китая на основе законодательства
URL: http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_9_13.pdf (дата
звернення: 21.07.2021).
80. Центральная Евразия – энергетика URL: <http://ia-centr.ru/expert/11399/>
(дата звернення: 20.06.2021).
81. Электроэнергетическое сотрудничество Российской Федерации и КНР
URL: amur-heilong.net/vicarr/object.php?action=download&id=1677 (дата
звернення: 17.08.2021).
82. Энергетическая безопасность :изменение парадигмы URL: connections-qj.org/ru/system/files/12.4.04_rus_milina.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
83. Энергетическая безопасность Китая в начале XXI века URL:
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q> (дата звернення: 24.07.2021).
84. Энергетическая безопасность Китая и страны Персидского залива URL:
<http://arevelkcenter.com/archives/2398> (дата звернення: 21.07.2021).
85. Энергетическая безопасность Китая как геополитическая проблема
URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search> (дата
звернення: 21.07.2021).
86. Энергетическая безопасность на пространстве Евразии: новые вызовы
и меры по её обеспечению URL: <http://sei.irk.ru/energy21/papers> (дата
звернення: 29.07.2021).
87. Энергетическая дипломатия Китая – среднеазиатское и российское
направление URL: <http://www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2014/C40/V1/048.pdf> (дата
звернення: 27.07.2021).
88. Энергетическая политика и дипломатия Китая в отношении Судана
URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/17-02-09.htm> (дата
звернення: 12.07.2021).

89. Энергетическая стратегия Китая
URL: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=489#top-content (дата звернения: 21.07.2021).
90. Энергетическая стратегия Китая: бонусы и ловушки URL:
<http://old.mgimo.ru/news/experts/document235443.phtml> (дата звернения: 11.08.2021).
91. Энергетическая стратегия КНР и российский газ
URL: http://www.energystrategy.ru/press-c/source/ak_en_1-12.pdf (дата звернения: 05.08.2021).
92. Энергетические проекты РФ и КНР в центральной Евразии URL:
<http://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia1/article/view/572/562>. (дата звернения: 21.07.2021).
93. Энергомоналог Китая в Центральной Азии URL:
<http://www.pircenter.org/media/content/files/0/13406277470.pdf>. (дата звернения: 21.07.2021).
94. Южно-Китайское море: острова раздора URL: <http://forum.polismi> (дата звернения: 21.07.2021).
95. 7 factors shaping China's energy future
URL: <https://agenda.weforum.org/2015/09/7-factors-chinas-energy-future/> (дата звернения: 16.08.2021).
96. Analysis brief: China's country report URL:
http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/China/images/coal_production_consumption.png. (дата звернения: 16.08.2021).
97. Analysis of China's current energy structure and trend of development: supply and demand URL:
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1876610211013816>(дата звернения: 16.08.2021).
98. Analysis on Energy Structure in China under the Low Carbon Economy View URL: <http://www.internonlinearscience.org/upload/papers>(дата звернения: 21.07.2021).

99. Annual report 2020 URL: <http://www.cnpc.com.cn/en/2020rubvfgrme/202108/a9919a6b4dd54a2f9230a422ea288b46/files/4bd034d5fd5246dcb2e5b7c0bf9d992c.pdf>(дата звернення: 16.09.2021).
100. Belyi A. Energy security in International relations theories // A.Belyi. URL: <http://freebooksdb.com/doc/energy-security/in/international-relations-ir-theories>(дата звернення: 16.08.2021).
101. BP statistical review of world energy 2021 URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>(дата звернення: 16.09.2021).
102. Buzan B. Security: a new framework for analysis // B. Buzan. Ole Waever, Japp de Wilde,1998. 239 p.
103. Buzan B. The Evolution of International Security Studies // B. Buzan. URL: <http://sdi.sagepub.com/content/41/6/659.refs> (дата звернення: 16.08.2021).
104. Can China change its energy policy? URL: <http://blogs.ft.com/nick-butler/2015/03/29/can-china-change-its-energy-policy/> (дата звернення: 21.07.2021).
105. Capt A. Deciding Sovereignty Disputes: Ownership Claims Over “Land Features” in South China Sea URL: <http://southchinaseastudies.org/en/conferences-and-seminars-/hoi-thao-quoc-te-4/779-decidingrmn>. (дата звернення: 21.07.2021).
106. China energy : A guide for the perplexed URL: <https://www.piie.com/publications/papers/rosen0507.pdf> (дата звернення: 16.08.2021).
107. China Energy Outlook: An Inside Look at Chinese Energy Thinking URL: <http://www.theoil Drum.com/node/9608>. (дата звернення: 16.09.2021).
108. China, the US, and the geopolitics of energy URL: <https://www.aei.org/publication/china-the-us-and-the-geopolitics-of-energy/>(дата звернення: 21.07.2021).

109. China's energy security: Oil and gas URL:
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421514003395>(дата
звернення: 16.08.2021).
110. China's energy outlook, 2020 URL:
http://www.eri.org.cn/uploadfile/Executive_Summary.pdf. (дата
звернення: 16.08.2021).
111. China's energy conditions and policies URL:
<http://en.ndrc.gov.cn/policyrelease/200712/P020071227502260511798.pdf> (дата
звернення: 21.07.2021).
112. China's energy demands: Are they reshaping the world? URL:
http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_12_China_energy.pdf (дата
звернення: 16.08.2021).
113. China's energy sector: development, structure and future URL:
http://www.fulbright.com/pdfs/finalclp_all.pdf(дата звернення: 16.08.2021).
114. China's energy security URL:
[http://www3.dogus.edu.tr/cerdem/images/Energy/Chinas%20Energy%20Security.
pdf](http://www3.dogus.edu.tr/cerdem/images/Energy/Chinas%20Energy%20Security.pdf) (дата звернення: 21.07.2021).
115. China's energy security and its grand strategy URL:
<http://www.stanleyfoundation.org/publications/pab/pab06chinasenergy.pdf> (дата
звернення: 21.07.2021).
116. China's energy: challenges and strategy URL:
https://gcep.stanford.edu/pdfs/wR5MezrJ2SJ6NfF15sb5Jg/5_china_niweidou.pdf
(дата звернення: 16.08.2021).
117. China's fast track to a renewable future URL:
http://www.theclimategroup.org/_assets/files/RE100-China-analysis.pdf (дата
звернення: 21.07.2021).
118. China's global hunt for energy URL:
<https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2005-09-01/chinas-global-hunt-energy>
(дата звернення: 16.08.2021).

119. China's investment in ports: what is behind the "String of Pearls" theory? [URL: <http://epthinktank.eu/2018/06/26/chinas-investment-in-ports-what-is-behind-the-string-of-pearls-theory/>] (дата звернення: 16.09.2021).
120. China's oil future URL: <http://carnegieendowment.org/2019/05/06/china-s-oil-future> (дата звернення: 16.08.2021).
121. China's quest for energy security URL: <http://www.understandchinaenergy.org/wp-content/uploads/2018/10/chinas-quest-for-energy-security-erica-downs.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
122. China's booming energy efficiency industry URL: <http://www.wri.org/publication/chinas-booming-energy-efficiency-industry> (дата звернення: 21.07.2021).
123. China's Challenges: Energy Security URL: <http://thediplomat.com/2019/02/energy-security/> (дата звернення: 16.08.2021).
124. China's Energy Geo-Strategy and the 'Malacca Dilemma? URL: http://www.allacademic.com/meta/p180616_index.html. (дата звернення: 16.08.2021).
125. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии URL: http://mgimo.ru/files2/z07_2019/comp-polit_2019-2_li_wan.pdf (дата звернення: 16.08.2021).
126. Downs E. China's Quest for Energy Security Santa Monica RAND // E.Downs. URL:http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1244.html (дата звернення: 20.08.2021).
127. Downs E. Who's Afraid of China's Oil Comparées? // Energy security: économies, politics, stratégies, and implications / E. Downs. URL: <http://www.brookings.edu/research/papers/2010/07/china-oil-downs> (дата звернення: 25.08.2021).
128. Energy demand and supply in URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1244/MR1244.ch2.pdf (дата звернення: 21.07.2021).

129. Energy efficiency report URL: <http://new.abb.com/docs/librariesprovider46/EE-Document/china-report-en.pdf?sfvrsn=2> (дата звернення: 21.07.2021).
130. Energy in China: Development and Prospects URL: <http://chinaperspectives.revues.org/2783>(дата звернення: 21.07.2021).
131. Energy Security: The Functional Area of Regional Cooperation URL: http://srch.slav.hokudai.ac.jp/publicn/eurasia_border_review/Vol32/tripathi.pdf. (дата звернення: 16.08.2021).
132. Energy Statistics of Non-OECD Countries URL: http://www.oecd-ilibrary.org/energy/energy-statistics-of-non-oecd-countries_19962851-en (дата звернення: 16.09.2021).
133. E. Downs The Chinese Energy Security Debate / Downs E. URL: <https://myweb.rollins.edu/tlairson/china/chienenergydebate.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
134. Further China's Eleventh five-year plan (2006-2010): from getting rich first to common prosperity // Eurasian Geography and Economics, 2006. P. 708 — 723.
135. Further cooperation urged. China-Central Asia forum Sea URL: http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2012-05/09/content_15242941.htm. (дата звернення: 21.07.2021).
136. Goldstein A. Rising to the challenge: China's grand strategy and international security / A. Goldstein. CA : Stanford University Press, 2005. 305 p.
137. Huwaidin M. China in the Middle East Perspectives from the Arab World // M. Huwaidin. URL: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/90280/ichaptersection_singledocument/be71d6a9-f367-41de-b602-bbfa291ab5cf/en/Chapter+7.pdf (дата звернення: 16.08.2021).
138. Key China energy statistics 2020 URL: http://eetd.lbl.gov/sites/all/files/key_china_energy_statistics_2020_online_final.pdf (дата звернення: 21.09.2021).

139. Key World Energy Statistic URL:
<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/keyworld2020.pdf>
 (дата звернення: 21.09.2021).
140. Laruelle M. Moscow's China dilemma: evolving perceptions of Russian security in Eurasia and Asia // Eurasia's ascent in energy and geopolitics: rivalry or partnership for China, Russia and Central Asia? / M. Laruelle, 2012. 242 с.
141. Nien-Tsu A.H. South China Sea: Troubled Waters or a Sea of Opportunity? URL:
http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00908320.2010.499312#.U2D1rIF_sbA
 bA (дата звернення: 16.08.2021).
142. Nuclear energy in China URL:
<http://www.nei.org/CorporateSite/media/filefolder/Policy/Trade/China.pdf?ext=.pdf>
 f (дата звернення: 21.07.2021).
143. Nye J. Energy and Security // Energy and Security. A report of Harvard's energy and security research project / J. Nye. Cambridge, 1981. P. 3 — 22.
144. Outline of 12th Five-year Plan [URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/international/pdf/china_draft_12th_5yearplan17032011.pdf. (дата звернення: 16.08.2021).
145. Rahman C. Perspective on Security and Naval Issues in the South China Sea // C. Rahman. — Ocean Development and International Law, 2010. 245 p.
146. Rebalancing China's Energy Strategy URL: http://www.paulsoninstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/PPEE_Rebalancing-Chinas-Energy-Strategy_Ma_English.pdf (дата звернення: 16.08.2021).
147. Rees N. EU – China relations: historical and contemporary perspectives // European Studies: an interdisciplinary series in European culture, history and politics / N. Rees. Amsterdam - New York, 2009. 295 p.
148. Renewable energy prospects : China URL:
https://www.irena.org/IRENADocuments/Statistical_Profiles/Asia/China_Asia_RE_SP.pdf
 _SP.pdf (дата звернення: 21.09.2021).

149. Revisiting China's 'String of Pearls' Strategy URL: <http://csis.org/publication/issues-insights-vol-14-no-7-revisiting-chinas-string-pearls-strategy> (дата звернення: 21.07.2021).
150. Roberson S. Ensuring America's Energy Security / S.Roberson. URL: http://www.un.org/ga/61/second/daniel_yergin_energysecurity.pdf (дата звернення: 16.08.2021).
151. Sandschnedider E. The strategic significance of China – EU partnership // E. Sandschnedider. Foreign affairs journal, 2009. P. 80 — 82.
152. Strategic implications of chinese energy policy. URL: <http://www.the-american-interest.com/2019/02/03/strategic-implications-of-chinese-energy-policy/> (дата звернення: 21.07.2021).
153. Taneja P. China's search for energy security and EU – China relations // European Studies: an interdisciplinary series in European culture, history and politics / P. Taneja. New York, 2009. 295 p.
154. The effects of energy policies on energy consumption in China. URL: http://www.des.ucdavis.edu/faculty/Lin/China_energy_policy_consumption_paper.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
155. The real story behind China's energy policy URL: http://www.epw.senate.gov/public/_cache/files/f29ee5f7- (дата звернення: 21.07.2021).
156. The structure of China's oil industry-Past trends and future prospects URL: <https://www.oxfordenergy.org/2019/06/the-structure-of-chinas-oil-industry-past-trends-and-future-prospects/> (дата звернення: 16.08.2021).
157. Towards a water and energy secure china URL: <http://chinawaterrisk.org/wp-content/uploads/2019/04/Towards-A-Water-Energy-Secure-China-CWR0415.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
158. Transformation of China's Energy Structure from Dependence on Coal During the 12th Five-Year Plan Period. URL: <http://www.ipcbee.com/vol27/16-ICCGE2012L30013.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).

159. World Energy Outlook. URL: <http://www.worldenergyoutlook.org/> (дата звернення: 21.07.2021).
160. World International Energy Outlook URL: <http://www.eia.gov/forecasts/aeo/> (дата звернення: 21.07.2021).
161. Yearbook of energy. URL: <https://yearbook.enerdata.ru/natural-gas/world-natural-gas-production-statistics.html> (дата звернення: 12.09.2021).
162. Yergin D. The prize: the epic quest for oil, money, and power // D.Yergin. URL:http://www-personal.umich.edu/~twod/oil-ns/articles/yergin_prize_outline.html (дата звернення: 16.09.2021).
163. Zhao H. Central Asia in China's diplomacy / H.Zhao. Central Asia: views from Washington, Moscow and Beijing, 2007. 232 p.